

§. 775/942.

MIRCEA DJUVARA

Profesor la Facultatea de Drept din București

PRECIS
DE
FILOSOFIE JURIDICĂ
(TEZELE FUNDAMENTALE ALE UNEI FILOSOFII JURIDICE)

FASCICULA I:

Faptele și dreptul: natura cunoștinței juridice

Ed. II

București, Tipografia ziarului „Universul” strada Brezoianu 23—25

1 9 4 2

C. 12503

Inv. 17. 70.306

MIRCEA DJUVARA

Profesor la Facultatea de Drept din București

PRECIS

DE

FILOSOFIE JURIDICĂ

(TEZELE FUNDAMENTALE ALE UNEI FILOSOFII JURIDICE)

FASCICULA I:

Faptele și dreptul: natura cunoștinței juridice

Ed. II

27326

București, Tipografia ziarului „Universul” strada Brezoianu 23—25

1942

C. 12503

C/953

1961

1958

D

BIBLIOTECĂ CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
COTA 22 755

Bc 219/06

B.C.U. Bucuresti

C27326

„Nu știți oare că sunteți templul lui
Dumnezeu și că duhul Lui sălășluiește
în voi?”.

(Prima epistolă a Sf. Pavel către
Corintieni, III, 16).

INTRODUCERE

1. — Obiectul lucrării.
2. — Filosofia dreptului și cultura juridică.
3. — Definiția provizorie a dreptului.
4. — Drept rațional și drept pozitiv.
5. — Denumirea „drept rațional“.
6. — Cuprinsul lucrării.
7. — Concluzia.

1. — Ne propunem, în această lucrare, să formulăm tezele fundamentale care pot constitui, după părerea noastră și pe baza ultimelor date ale științei, o filosofie juridică adevărată. Vom da însă numai o îndrumare sumară și care să se poată prinde fără prea multă greutate. Pentru explicații mai largi și lămuriri speciale trimitem la celelalte lucrări ale noastre.

Ținem să facem cu această ocazie o mărturisire de credință. Am început studiile noastre științifice, juridice și filosofice în Universitate cu convingerea prematură că empirismul, sensualismul și utilitarismul reprezintă adevărul; pozitivismul strict era singura noastră metodă. O lecție a lui Titu Maiorescu despre „Estetica transcendențială“ a lui Kant a fost pentru noi o adevărată revelație și ne-a schimbat dintr'odată toată perspectiva. De atunci, am mers neconținut în această nouă direcție: am căutat a adânci spiritul filosofiei lui Kant, lămurind tot mai bine criticismul lui, desprinzând din el ceea ce rămâne viu până azi și completându-l cu noi a-

porturi științifice și filosofice. Am deslușit însă dela început o anume concepție a dreptului în totalitatea lui și am înfățișat-o în mod provizoriu încă din tinerețe în scrierea „Le Fondement du phénomène juridique“¹⁾. În urmă am mai prezentat o a doua încercare de acest fel, cu mai multe amănunte, în „Teoria generală a dreptului“²⁾. Dar nici această lucrare nu era încă definitivă. Ea cuprindea numai o colecție de note stenografice luate la lecțiile pe care le făceam la Facultatea de Drept din București. Imperfecțiunile stenogramei au lăsat să se strecoare în ea multe greșeli; legătura dintre diferitele expuneri n'a apărut întotdeauna destul de limpede; amănunțele concepției însăși nu erau încă toate precizate. Această lucrare a însemnat în realitate numai o prezentare a unei serii de probleme noi, care convergeau toate spre o aceeași soluție explicatoare a dreptului. De atunci, am luat pe rând aproape toate aceste probleme și le-am cercetat în mod separat și amănunțit în felurite publicații cu subiecte speciale. Simțim acum nevoia de a prezenta totul într'o lucrare de sinteză, în care să se găsească totodată și o indicație asupra stadiului actual al gândirii noastre. Publicăm astăzi o asemenea lucrare. Ii dăm însă numai forma unui simplu „Precis“; el trebuie să cuprindă, în intenția noastră, esențialul unui „Tratat“, cu două laturi una filosofică și alta propriu zis juridică, la care lucrăm și pe care sperăm să-l terminăm într'un viitor relativ apropiat, dacă împrejurările și evenimentele ne-o vor permite.

2. — Filosofia dreptului constituie unul din elementele indispensabile unei culturi adevărate. De ea nu se pot lipsi mai ales acei care pretind a avea o cultură juridică. „Știința“, scria Raymond Saleilles, „poate fi localizată într'o serie de compartimente deosebite, dar nu există știință particulară care să nu se lege de știința universală și, cu toată specialitatea metodelor, nu există tehnică particulară care să nu se lege de procedeele generale de investigațiune necesare spre a parveni la cunoștința adevărului în toate ordinele de idei. Aceasta este adevărat despre drept mai mult decât despre oricare altă știință, căci știința dreptului le presupune cunoscute pe toate cele-

1) Paris, Syrei, 1 vol. 1913.

2) București, Socec, 3 vol. 1930.

lalte" ¹⁾. Tezele filosofiei dreptului servesc totodată și ca fundament pentru explicarea și aplicarea dreptului pozitiv: ele singure sunt în stare de a îndeplini cum se cuvine acest rol; ele pot fi astfel de folos și în viața practică de toate zilele a dreptului.

Dreptul poate fi o știință, chiar dacă socotim că el nu a ajuns încă la acest stadiu. Trebuie să deosebim cunoștința dreptului de știința lui. Fiecare din noi are în mod obișnuit un număr oarecare de cunoștințe despre anume drepturi și obligații; dar aceste cunoștințe disparate nu se întind prea departe și nu se leagă între ele în chip temeinic și sistematic. În genere cunoștințele oamenilor nu devin știință decât în măsura în care ele se raportează prin mijlocirea unor noțiuni generale, numite legi, la cât mai multe din fenomenele respective, legându-le între ele prin caractere esențiale și nu numai prin aparențe întâmplătoare: în acest sens nu se numește știință decât o cunoștință bine sistematizată (Titu Măiorescu). Cunoștințele juridice vulgare se prefac așadar și ele în știință atunci când, purtând asupra unui număr cât mai mare de acte din cele de care se ocupă dreptul, le ordonă și le leagă după caracterele lor esențiale prin noțiuni sau principii juridice universal valabile, întocmai ca și legile naturii. Constituirea și progresul științei juridice nu e însă posibil decât prin mijlocirea unei filosofii juridice, pe care, de altfel, oricare jurist o are și o practică, fie că știe, fie că nu-și dă seama de ea. Este așadar necesar ca o asemenea filosofie să nu constituie numai un empirism naiv și ea să se întemeieze în mintea juriștilor pe o cercetare atentă și conștiincioasă, folosindu-se în mod științific de toate datele la care a ajuns până acum cugetarea, prin lungi și grele străduințe.

3. — Definiția dreptului nu e ușor de dat. Iată o încercare preliminară a unei asemenea definiții. Dreptul ar avea de obiect constatarea drepturilor și obligațiilor privitoare la activitățile sociale exteriorizate; el ar arăta astfel actele permise, interzise sau impuse în societate pe baza ideii de justiție. În acest sens dreptul nu se ocupă de simpla constatare a actelor

¹⁾ *Les méthodes d'enseignement du droit et l'éducation intellectuelle de la jeunesse* (Rapport au XXI-e Congrès de la Société d'Économie sociale, en 1902, sur le rôle de la jeunesse), *Revue Internationale de l'enseignement*, 1902-2, p. 317.

sociale existente ca atare, ci de drepturile și obligațiile private la asemenea acte; pe de altă parte, dreptul se deosebește de morală, care are și ea de obiect drepturi și obligații, prin aceea că el reglementează numai activități sociale exteriorizate, adică realizate prin fapte ale membrilor societății, pe când morala reglementează așa zisul for intern.

4. — Cuvântul drept are însă două accepțiuni deosebite. Putem distinge un drept rațional și un drept pozitiv.

Numim pozitiv dreptul impus de societate și efectiv practicat sub garanția ei. Normele și regulele dispuse prin lege constituie în acest sens drept pozitiv; nu numai legea, ci și obiceiul juridic (așa-numita cutumă), jurisprudența, etc. impun, de asemenea, norme de drept pozitiv.

Pot însă exista date juridice și fără nici-o referire la vre-o normă de drept pozitiv, pentru că putem emite judecăți de drept chiar făcând cu desăvârșire abstracție de dispozițiile pozitive : putem anume judeca faptele sociale numai prin rațiune, din punctul de vedere al justiției pure. Așa judecăm de obicei faptele oamenilor și abia în urmă căutăm a vedea dacă ele sunt în acord și cu regulele dreptului pozitiv. De câte ori, spre exemplu, se întâmplă să constatăm o faptă reprobabilă, noi simțim mai întâi in Justiția ei, condamnăm-o cu judecata noastră, și numai după aceea cercetăm dacă și cum e prevăzută în texte, în codul penal, în codul civil sau în vre-o altă lege. Putem judeca prin aprecieri libere de Justiție chiar și regulele dreptului pozitiv : putem constata un drept pozitiv nedrept. Chiar și înăuntrul cadrelor dreptului pozitiv, juristul emite de multe ori asemenea aprecieri de Justiție ; părțile, apărătorii și avocații le invocă fără încetare ; judecătorii încep și ei prin a constata dacă reclamațiile Justițiabililor sunt drepte sau nedrepte și nu cercetează decât în urmă modul cum trebuie să li se aplice dispozițiile legale. În orice caz teoreticienii dreptului sunt obligați adeseori a proceda în acest fel. Legislatorii în fine sunt mai întotdeauna nevoiți a apela la simpla Justiție, atunci când formulează regulele lor.

În ultimă analiză, dreptul rațional cu aprecierile lui de Justiție trebuie să fie sub o formă oarecare la baza dreptului pozitiv : într'adevăr trebuie să existe un principiu care să justifice însăși autoritatea legislatorului pozitiv, oricare ar fi el, adică dreptul lui de a emite, după apreciere, legi cărora sun-

tem obligați în mod pozitiv a ne supune, chiar și dacă unele ar fi socotite de noi ca nedrepte.

Nu se poate contesta că aprecierile acestea de justiție, făcute în mod independent de orice referire la dreptul pozitiv, au și ele un caracter juridic ; altfel am fi nevoiți să recurgem la afirmația paradoxală că nu trebuie înțeles ca juridic decât ceea ce e cu totul indiferent față de ce este drept sau nedrept. Există o justiție obiectivă ; juristul care o uită, disprețuind-o în exercitiul profesiei lui, violează în realitate tot ce e mai înalt și mai sfânt în menirea pe care o are. Nici chiar aplicarea legii nu însemnează o totală abținere dela dreptate.

Vom da numele de aprecieri de drept „rațional“ tuturor acestor judecăți prin care constatăm justiția acțiunilor în societate formulându-le în mod independent de dreptul pozitiv ; zicem atunci că drepturile și obligațiile pe care le constatăm în felul acesta constituie dreptul rațional.

5. — Am ales denumirea de drept rațional pentru două motive. Am ținut mai întâi a învedera astfel că nu suntem în fața unor simple aserțiuni sentimentale sau a unor pure impulsii oarbe, care nu ar avea nimic de a face cu rațiunea și cu logica. În al doilea rând, am ales această denumire și pentru a face deosebirea între dreptul rațional așa înțeles și dreptul natural al școlii clasice cu acest nume ; această școală pretinde că am poseda grație rațiunii norme de drept valabile în toate locurile și în toate timpurile, indiferent de faptele la care ele se aplică și care variază după țări și epoce : vom vedea că această concepție este greșită.

6. — Analizele pe care le vom face vor fi în genere aplicabile nu numai dreptului, ci și moralei, și ele vor fi adevărate atât pentru dreptul rațional cât și pentru dreptul pozitiv. Se va dovedi astfel identitatea de structură internă în logică a moralei, a dreptului rațional și a dreptului pozitiv. Vom desprinde mai la urmă caracterele speciale ale dreptului pozitiv, arătând în ce consistă fenomenul pozitivității dreptului ; vom expune astfel legătura care există între dreptul pozitiv, dreptul rațional și morală. Considerațiunile filosofice cu care vom sfârși vor explica și mai bine sensul acestei lucrări, întemeind-o pe datele din urmă ale minții.

Nu putem avea pretențiunea de a fi rezolvat definitiv toate problemele care se pot pune în această privință. Credem

însă că putem da câteva directive care domină materia și care nu vor mai fi puse în mod serios în discuție.

Vom începe anume, într'o primă Parte a lucrării, prin expunerea legăturilor între drept și fapte, analizând mai întâi socialul și modul cum i se aplică dreptul și arătând apoi modul de formațiune a cunoștinței juridice pe temeiul experiențelor juridice, adică metodele ei. Într'o a doua Parte, vom vedea elementele componente al oricărei cunoștințe juridice astfel formaté, cercetându-le pe fiecare în parte. A treia Parte se va ocupa de analiza dreptului pozitiv și a fenomenelor în legătură cu el, încercând și o teorie a Statului. A patra și ultima Parte va fi consacrată sintezei propriu zis filosofice a tot ce va fi astfel expus.

7. — Concluzia noastră va fi că se poate ajunge la cunoașterea unei justiții obiective, valabilă pentru rațiune la fel ca și aceea a realităților naturii. Pe ea se întemeiază, într'un anume sens și în mod esențial, însăși aplicarea regulilor dreptului pozitiv. Astfel, chiar dacă la izvoarele istorice ale dreptului pozitiv se găsește prea deseori siluirea brutală, în nici un caz forța nu trebuie să primeze dreptul, ea trebuind să fie întotdeauna în serviciul dreptului. Pe deasupra faptelor materiale stau valorile spirituale și numai pe ele se poate întemeia progresul alcătuirilor umane.

PARTEA I.

Faptele și Dreptul : Natura cunoștinței juridice și mecanismul formării ei.

1. — DEOSEBIREA ÎNTRE CUNOȘTINȚA ETICA ȘI CEA DESPRE NATURA.

8. — Ce înțelegem prin etică.
9. — Imperativele etice și cunoștințele despre natură.
10. — Imperativele etice și cele tehnice.
11. — Violabilitatea imperativelor etice.
12. — Imperativele etice : libertatea și determinismul.
13. — Imperativele etice și cunoștințele despre natură nu derivă unele din altele.
14. — Imperativele etice nu au sens decât prin raportare la fapte naturale.
15. — Imperativele etice, interesul și forța : utilitarismul.

8. Cunoștințele pe care le avem în „morală“ și în „drept“ se pot numi cunoștințe „etice“.

Ele corespund cu ceea-ce Kant a numit rațiune „practică“ în opera lui intitulată „Critica Rațiunii Practice“ spre deosebire de rațiunea „teoretică“ studiată în „Critica Rațiunii Pure“.

Cunoștințele etice se opun cunoștințelor „despre natură“ numite de Kant și teoretice.

9. — Cunoștințele etice sunt prin firea lor deosebite de cele despre natură.

Acestea din urmă reprezintă constatări și explicări despre fenomenele naturii considerate ca realități și se referă la „obiecte cunoscute“; primele exprimă din contra aprobării „obiecte cunoscute“; primele exprimă din contra aprobări sau desaprobări printr'o justificare a activității unor ființe raționale și se referă astfel la „subiecte cunoscătoare“.

O explicație e întotdeauna „altceva“ decât o justificare, după cum arăta cu drept cuvânt Titu Maiorescu.

Științele despre natură, cum sunt matematica, fizica, biologia, psihologia, sociologia, trebuie să cerceteze obiectele lor eliminând cu desăvârșire orice am gândi noi despre valoarea etică; dificultățile progresului acestor științe în istorie au stat tocmai în efortul care a trebuit să se facă spre a se elimina din constatările făcute tot ceea ce s'a numit subiectiv, așa cum se vedește azi mai ales în sociologie; metoda lor consistă în a cerceta numai „obiecte“ ca atare, indiferent de aspirațiunile noastre, descriind, *a parte objecti*, ceea ce „este“ (Sein) și căutând a descoperi legături cauzale. Din contra, în etică, adică în morală și în drept, se afirmă ceva despre „subiecte“, adică despre persoane; anume, nu se arată ceea ce „este“, ci ceea ce, *a parte subjecti*, e permis, interzis sau impus activității persoanelor de ideea binelui moral și de aceea a justiției, fie aceasta rațională fie pozitivă: se afirmă o „datorință“, un „Sollen“, adică un „devoir“, și nu o „ființă“, adică nu un „Sein“, un „être“, spre a întrebuița terminologia filosofică neokantiană așa cum e folosită și în filosofii juridice recente. „Sein“ reprezintă un indicativ, „Sollen“ un imperativ.

Cunoștințele juridice și cele naturale constituie astfel două „ordine“ de cunoștință distincte, două „lumi“ deosebite.

10. — Imperativul etic se deosebește însă de imperativele obișnuite pe care le vom numi tehnice.

Acestea din urmă propun activități considerate ca simple „mijloace“ condiționate de scopurile pe care suntem liberi să le alegem cum dorim. În acest sens, „dacă“ vrem ceva, „trebuie“ să procedăm la o anumită activitate; vom face atunci sau nu vom face ceva spre a ajunge la un folos real sau spre a evita o temere ori o amenințare. Dar în acest caz nu poate fi vorba de vreun drept sau de vreo obligație. „S'il faut obéir par force“, zicea Rousseau, „on n'a pas besoin d'obéir par devoir et, si l'on n'est plus forcé d'obéir, on n'y est plus obligé“¹⁾. În afară de ideea de drept și obligație, totul se reduce la oportunitate, abilitate și forță.

În realitate constatarea imperativelor tehnice exprimă simple legi naturale; aceste imperative nu fac altceva decât

1) *Contrat social*, I, 3.

să arate că între mijlocul spre a ajunge un scop și scopul ales există o legătură naturală necesară dela cauză la efect și că, dacă dorim să ajungem la ceea ce ne propunem, trebuie neapărat să realizăm mijloacele pe care natura le impune.

Ele reprezintă astfel în ultimă analiză un indicativ și nu un imperativ; dacă alegem asemenea scopuri de activitate și potrivim mijloacele în vederea lor, aceasta se datorează numai legilor inexorabile ale naturii; mintea noastră nu ne impune însă nimic în privința aceasta prin ea însăși. Din contra, comandamentele etice se impun numai prin sine, prin faptul că le concepem cu mintea, și nu depind de altceva, constituind adevărate imperative¹⁾; ele sunt în acest sens „incondiționate”. Trebuie să realizăm binele și justiția pentru ele însele; acest imperativ al minții nu e impus din afară de vreo lege necesară a naturii, ci e conceput în mod liber de rațiunea noastră. Suntem obligați a ne supune moralei și justiției nu pentru a realiza un scop superior lor, ci numai pentru valoarea lor în sine. Tot astfel trebuie să ne supunem chiar și prescripțiilor dreptului pozitiv, nu numai din spirit de oportunitate, dar înainte de toate printr'o „obligație” superioară pe care o avem în această privință.

Constatăm prin urmare în etică valori necondiționate, valori supreme, care se mai numesc și valori în sine; ele nu constituie mijloace pentru a atinge alte scopuri, ci scopuri ultime.

11. — Vom mai observa, ca urmare a celor spuse, că legile naturii sunt inviolabile, pe când normele moralei și ale dreptului sunt din contra violabile prin însăși firea lor.

Un singur fapt contrariu unei legi naturale face să cadă acea lege; normele etice nu se desființează prin faptele care le violează: existența furturilor, spre exemplu, nu suprimă regula că furtul e interzis.

Dacă normele etice nu ar putea fi violate, ele și-ar pierde de altfel caracterul lor și ar fi simple legi necesare ale naturii.

1) Comandamentele etice exprimă un „Sollen” spiritual, un comandament al înseși rațiunii formulat ca obligație sau drept și valabil prin sine ca atare, și nu un „Sollen” cu înțelesul unei condiții care „trebuie” realizată spre a se evita un rău sau a se obține un folos. Acest „Sollen” etic se opune lui „Müssen” care exprimă constrângerea printr'un fenomen al naturii, ori de ce fel ar fi el, fie că e vorba de acțiunea exercitată asupra noastră de o altă ființă umană, fie de un animal sau de o forță mecanică naturală.

De aceea, între altele, o normă etică nu poate avea de obiect imposibilul, nici în drept nici în morală: *ad impossibilia nemo obligatur*; găsim aci și izvorul instituției forței majore din dreptul nostru pozitiv.

12. — Din cele astfel expuse rezultă observația importantă că oricare afirmare a eticei presupune în mod necesar ideea de „libertate” la persoanele cărora se adresează, precum și la persoanele care pretind a o impune. Din contra, oricare cunoștință despre natură atribue fenomenelor o necesitate mecanică prin determinismul riguros la care le supune fără excepție. Nu putem astfel concepe drept și nici morală fără libertate, după cum nu putem concepe nici legi ale naturii fără determinare cauzală efectivă.

Nu putem face știința exactă decât presupunând înlănțuirea cauzală a fenomenelor; afirmarea recentă a unor fizicieni că metodele științei lor s’ar putea lipsi de determinismul cauzal poate avea o semnificare specifică fizică, dar ea se întemeiază în realitate tocmai pe un asemenea determinism¹⁾. Tot astfel, în etică, dacă, spre exemplu am elimina din dreptul civil ideea de libertate, întregă această ramură a științei noastre s’ar năruî, ne mai putându-se înțelege nimic din ea: ce ar mai putea rămâne din dispozițiile referitoare la liberul consimțământ din convenții, la responsabilitatea obișnuită și chiar, după cum vom vedea, la responsabilitatea zisă obiectivă, etc.? Tot astfel nu se poate elimina libertatea nici din celelalte ramuri ale dreptului privat, din dreptul penal, din dreptul public, din dreptul internațional.

Să nu uităm, într’adevăr, că dreptul nu se poate adresa decât unor persoane (v. No. 9, 10, 11) și nu unor lucruri sau unor pure mecanisme și că el nu poate fi în acelaș fel emis decât tot de persoane. Nu se poate concepe un drept și nici o morală între planetele care se mișcă în jurul soarelui, nici între bucățile de stâncă dintr’un munte sau între mașinile rânduie într’un parc de automobile.

1) Așa zisele relații de indeterminare, descoperite de fizica contemporană (Heisenberg), nu reprezintă în realitate fenomene fizice indeterminate. Este vorba de fenomene fizice, anume de efecte ale luminii, care împiedică pe observator să constate exact fie mișcarea particulelor, fie poziția lor. Ne aflăm prin urmare în fața unor determinări fizice; explicând aceste fapte prin devierea provocată de acțiunea luminii, fizicianul, departe de a elimina determinismul și presupune din contra în raționamentul lui, și recunște și se folosește de el.

Fenomenele naturii nu pot fi supuse dreptului decât în măsura în care ele sunt puse în legătură cu activitățile persoanelor în societate. Un trăsnet, ca fenomen natural, nu prezintă niciun caracter juridic sau moral; dar dreptul și morala și-l integrează, dacă e pus în legătură cu interesele, faptele și promisiunile persoanelor, dacă, spre exemplu, a incendiat o proprietate și trebuie să tragem consecințele unui contract de asigurare. Dispariția naturală a unui bun al nostru nu devine nici ea obiect de cunoștință etică decât dacă se leagă interesele și activitățile persoanelor în societate. Se întâmplă la fel cu fapte naturale ca nașterea sau moartea unui om, care nu au în sine și numai prin ele nimic juridic sau moral; ele nu interesează dreptul decât prin activitățile și interesele sociale care încep a putea fi luate în considerare prin naștere sau care încetează prin moarte. Realități naturale ca ajungerea la maturitate a individului om astfel încât să-și poată da singur seama de faptele sale, pierderea eventuală a rațiunii, o maladie gravă, mizeria economică a unora în societate, suferințele celor umili, și altele asemenea, nu interesează dreptul ca simple realități naturale care ar trebui numai descrise și explicate prin cauzele lor, ci prin aprecierile juridice care pot sau trebuie făcute asupra lor: așa se explică instituția majorității, a tutelei, a interdicției, a consiliului judiciar, a emancipației, a pensiei alimentare, măsurile de ocrotire a muncitorilor, etc.

Cum se poate însă concilia determinismul fenomenelor naturii cu libertatea persoanelor? Această întrebare cuprinde una din cele mai grele probleme pe care și-a pus o vrodată cugetarea omenească. Ea este în legătură cu întreaga filosofie. De aceea ne rezervăm a o cerceta mai amănunțit în cea din urmă Parte a acestei lucrări.

Oricare ar fi însă soluția filosofică prin care s'ar putea „explica” libertatea, trebuie să reținem pentru moment din cele expuse, ca un fapt care nu se poate contesta, existența însăși a libertății alături de aceea a determinismului. Această existență se impune de la sine minții noastre ca o constatare neîndoelnică dacă ne gândim că există o etică, morala și dreptul, de care nu putem face abstracție în viața noastră reală de toate zilele și că morala și dreptul sunt concepute de noi prin imperative de sine stătătoare, deosebite prin natura lor de constatările pe care le facem în cunoștințele noastre

despre realitățile naturale (v. No. 9). Dacă am elimina posibilitatea libertății, s'ar năruî nu numai morala în întregime, dar și dreptul, chiar dreptul pozitiv: negarea libertății este imposibilă pentru un jurist. Toată problema filosofică stă în a o „explica“ și oricât de grea ar fi o asemenea explicație; chiar de ar fi imposibilă, aceasta nu ne-ar îndritui în nici un fel să-i negăm existența, care e evidentă.

Trebue să observăm depe acum, ca o anticipare a lămuririlor filosofice pe care le vom da, că libertatea și determinismul nu sunt, propriu vorbind, „realități“ constatabile, cum s'ar crede la prima vedere, ci numai „postulate“ necesare formând „condiții“ prealabile ale existenței cunoașterii, în sensul care urmează.

În științele despre natură constatăm realități individualizate, dar suntem nevoiți de mintea noastră a le concepe ca determinându-se strict între ele prin anume relații; de aceea, cercetarea consistă în aceste științe în a căuta asemenea determinări ale realităților constatate, iar descrierea cât mai precisă a lor este numai o operație prealabilă care trebue să ducă la descoperirea ulterioară a legăturilor generale prin care ele se determină unele pe altele. Noi aflăm în constatările noastre numai simple realități individualizate și putem cel mult descoperi că ele se succed câte-odată regulat; dar, numai prin o asemenea constatare a unor realități sau a succesiunii lor, noi nu putem ști că una e legată în mod necesar de alta, ci putem cel mult afla o succesiune în timp așa cum a explicat de mult în mod definitiv David Hume. Știm însă dinainte că orice realitate trebue să fie un efect produs de o cauză: ideea acestei legături e necesară, căci nimic nu poate exista în natură fără cauză. O asemenea „necesitate“ reprezintă astfel o lege generală și ea nu ne poate fi dată prin simpla constatare a două realități deosebite, chiar dacă observăm în experiență că ele se succed în mod nedesmințit: ziua și noaptea se succed de mii și mii de ani în experiență, dar nici un om nu-și poate închipui astăzi că ziua e cauza nopții sau invers. Este adevărat că relația de determinare cauzală se constată în fiecare caz în parte prin anume indicații sau semne ale experienței: de câte ori descoperim aceste semne în două realități, vom fi aduși de rațiunea noastră a recunoaște legătura cauzală între ele. Dar această relație reprezintă astfel

aplicarea la un caz dat a unei legi generale care e inerentă minții noastre, după cum a dovedit Kant ; numai pe baza acestei legi purcedem și putem purcede la cercetarea experimentală, ea dând un sens cercetării și arătând în ce direcțiune trebuie să o îndreptăm. In acest înțeles legea de care vorbim și care nu e altă decât aceea a determinismului nu e așadar ea însăși o realitate experimentală, ci numai un postulat adică o condiție a cunoașterii.

27326
Tot astfel în etică nu putem afirma că cineva a violat vreo normă de morală sau de drept, că e supus unei asemenea norme sau că are o responsabilitate de orice fel decât numai dacă presupunem prin aceasta că persoana respectivă este liberă ; altfel nu am putea emite nici o justificare etică a vreunei acțiuni, nu am putea pronunța nici o apreciere morală sau de drept asupra ei. Pentru ca cineva să aibă drepturi și obligații, trebuie să fie sosită persoană liberă, iar nu un simplu lucru mort sau o mașină oarbă care se mișcă numai după legile inexorabile ale naturii. Percepem de sigur și aci în experiență anume indicații sau semne după care deducem că persoana despre care e vorba este liberă, dar necesitatea libertății morale nu e constatabilă ca o realitate prinsă prin experiența însăși. Aflăm prin asemenea indicații că o anume persoană a făcut un anume act în anume condiții, dar nu descoperim în nimic, numai prin ele, legea generală că nu putem atribui nimănui drepturi sau obligații dacă nu e liber. Spre a face o apreciere în morală și în drept, trebuie însă tocmai să pornim la cercetare cu presupunerea necesară că nu se pot emite aprecieri etice decât numai față de persoane libere. Orice cunoștință etică individualizată presupune astfel legea generală și universală a libertății, ca un postulat și o condiție esențială a minții noastre.

Dacă acum ne-am întreba cum se poate explica existența concomitentă a acestor două legi ale cunoașterii noastre, una care exprimă determinismul și cealaltă libertatea, trebuie să mergem mult mai adânc cu analiza și să cercetăm actul însuși, de cunoaștere. Va trebui atunci să ne gândim la acest act nu sub aspectul lui psihologic, ci sub aspectul de act prin care cunoaștem în mod logic ceva și pe care Kant l-a numit transcendențial ; ca simplu act psihic, el este numai un act

„cunoscut“ în conștiința noastră și presupune tocmai „actul prin care-l cunoaștem“: actul de cunoaștere nu e niciodată prins în sine ca ceva „dat“ în realitatea psihică și scapă astfel întotdeauna oricărei cercetări psihologice. Actul de „cunoaștere“ presupune ceva care e „cunoscut“ prin el, adică ceea ce se numește un „obiect“ de cunoștință. Ceea ce e însă astfel „cunoscut“ nu e actul însuși de „cunoaștere“: „cunoașterea“ e una și „cunoscutul“ e altceva, „gândirea“ nu trebuie confundată sub nici o formă cu „gânditul“.

Dar ceace aplică legea de determinare „gânditului“ sau „cunoscutului“, adică „obiectului“, este tocmai „gândirea“ sau „cunoașterea“ ca act. Aceasta însemnează că actul de gândire sau cunoaștere nu poate fi el însuși supus determinării: el urmează, e adevărat, anume legi ale lui proprii, care sunt obiective și nu depind de bunul nostru plac psihic; dar aceste legi îi sunt inerente și definesc chiar esența lui, astfel că el nu este la rândul lui, anume în el însuși, un obiect al determinării pe care tocmai el o produce. În acest sens trebuie așa dar să spunem că actul de cunoaștere este „liber“; e chiar sensul în care afirmăm zilnic că voința și acțiunile noastre sunt libere. Dacă însă actul de cunoaștere este astfel liber, ceea ce cunoaștem prin el, adică toate obiectele cunoscute în natură, sunt din contra determinate, căci a cunoaște ceva ca fenomen al naturii înseamnă tocmai a-i aplica legea determinării.

În acest mod, se poate întrevădea o soluție a problemei coexistenței determinismului fenomenelor naturale și a libertății etice. Repetăm însă că o asemenea soluție presupune, spre a fi bine înțeleasă, o serie de lămuriri filosofice, pe care nu le putem da de pe acum. Putem face abstracție de ea pentru moment, nefiind încă absolută nevoie de explicații de acest fel pentru înțelegerea expunerilor pe care ne propunem să le facem la început.

Trebuie să facem aci două observații foarte importante.

Mai întâi, trebuie să accentuăm că atunci când am vorbit mai sus de „gândit“ sau de „cunoscut“ în contrast cu „gândirea“ sau cu „cunoașterea“, am înțeles prin aceste cuvinte și „voitul“ în contrast cu „voința“; căci a voi, înseamnă a voi ceva și a voi ceva în felul acesta înseamnă a cunoaște sau a gândi ce voim: aceasta are înțelesul că atunci când voim rea-

lizăm un act de cunoaștere, după cum când cunoaștem realizăm tot odată și un act de voință. In acest sens, nu numai cunoașterea, dar și voința e liberă.

In al doilea rând trebuie să evităm un echivoc care se face în mod permanent și care duce la neînțelegeri fundamentale. Intr'adevăr, să nu uităm că orice act de cunoaștere sau voință odată efectuat ne poate apărea apoi sub forma unui fapt psihic de conștiință, ceea ce e cu totul alt ceva. Acest fapt psihic ne apare atunci ca un simplu obiect „cunoscut“ și îl cunoaștem printr'un alt act de „cunoaștere“, care îl ia tocmai ca obiect și vrea să-l ia ca obiect. Actul de cunoaștere sau voință ca atare este prin urmare deosebit de o simplă realitate psihică și nu apare niciodată sub această formă, deși în limbajul curent el este și el arătat de obicei sub denumirea de act „psihic“. Ceea ce caracterizează actul de cunoaștere sau voință este obiectul cunoscut sau voit; acest obiect poate însă avea un caracter matematic, fizic, biologic, sociologic, etc., cum poate avea uneori și un caracter psihologic, consistând în orișice am putea cunoaște sau voi. Este prin urmare o gravă greșală a se confunda actul de cunoaștere sau voință de care am vorbit mai sus și care are caracterul zis de Kant transcendental cu vre-o realitate psihologică oricare ar fi ea. Intr'un act psihologic de cunoaștere sau voință considerat ca psihologic nu mai interesează în mod logic „ce“ cunoaște subiectul sau ce vrea el; acel act e privit numai prin relațiile lui cu alte fenomene psihologice, prin care el se poate explica. Actul transcendental de cunoaștere sau voință nu devine din contra niciodată ca atare fenomen psihologic, ci își păstrează întotdeauna caracterul lui propriu de act logic prin care prindem și înțelegem ca atare chiar și oricare activitate psihologică. Vorbirea curentă care-l numește și pe unul și pe altul „psihic“ nu trebuie așa dar să ne înșele în această privință, cum se întâmplă din nefericire aproape totdeauna.

Trebuie să adăugăm însăfârșit că distincția astfel făcută între actul liber de cunoaștere și obiectele cunoscute prin el ca determinate între ele implică distincția între „subiectul“ logic al cunoașterii și „subiectul“ cunoscut în modul arătat. „Subiectul“, în acest sens, nu e subiectul nostru psihic, după cum nici actul de cunoaștere despre care am vorbit nu e un simplu act psihic; el are un caracter logic și constituie așa-

zisul subiect epistemologic sau, cum l'a numit Kant, subiectul transcendent. In sensul acesta subiectul exprimă actul însuși de cunoaștere, pentru că lui i se „atribue“ acest act. El este liber prin faptul însuși că actul este liber, spre deosebire de obiect, care apare din contra întotdeauna ca determinat.

In ultimă analiză, etica se raportă numai la asemenea „subiecte“, pe când cunoștințele realităților naturale se referă întotdeauna la „obiecte“. Subiectele apar, în perspectiva eticei, ca ceea ce numim „persoane“. Ideea de persoană este în modul acesta fundamental deosebită de orice realitate naturală: orice asemenea realitate constituie o individualitate, un individ determinat, pe când orice subiect etic este o persoană și nu un simplu individ natural.

13. — Ca urmare a deosebirii astfel stabilite între cunoștințele etice și cele despre natură, ne explicăm cum dintr'o cunoștință a unei realități naturale, dintr'un „Sein“, nu se poate deriva niciodată un imperativ etic, un „Sollen“, și nici un „Solen“ dintr'un „Sein“.

Acest adevăr a fost observat și de oamenii de știință exactă, cum a fost Henri Poincaré, care a arătat că un „imperativ“ nu se poate deduce dintr'un „indicativ“ și nici invers.

Se poate astfel afla că cineva a făcut sau va face la un moment dat ceva, dar prin aceasta nu se afirmă deloc că el avea dreptul sau obligația de a o face: *ex facto non oritur jus*; tot asemenea se poate ști că cineva are anume drepturi sau obligații, dar prin aceasta nu se află în nici un fel dacă el și-a exercitat sau își va exercita prin fapte reale acele drepturi sau și-a violat ori își va viola obligațiile: *ex jure non oritur factum*.

Această observație are o deosebită importanță. Ea ne dovedește că un „Sein“ nu se poate „explica“ printr'un „Sollen“ și nici un „Sollen“ printr'un „Sein“. Un drept sau o obligație se înțelege și se explică numai printr'un alt drept sau o altă obligație și nici odată printr'un fenomen natural; tot astfel un fenomen al naturii se poate înțelege și explica numai printr'un alt fenomen al naturii și nici odată prin vreun drept sau obligație a cuiva. Ajungem a înțelege o realitate naturală fie printr'o noțiune mai generală referitoare la realități de același fel, fie considerând-o ca un efect al unei cauze care e tot o

realitate naturală. Tot astfel putem înțelege un drept sau o obligație a cuiva față de alții fie raportându-ne la o rațiune juridică, adică la un principiu general, fie considerându-l ca derivat printr'o anumite activitate dintr'un alt drept sau altă obligație. În nici un caz nu putem trece pe cale explicativă de la ordinea cunoștințelor despre natură la ordinea cunoștințelor etice și nici invers.

Nu se poate prin urmare recunoaște dacă cineva are un drept sau o obligație numai constatând fenomene ale naturii. Oricât de multe realități naturale s'ar cerceta, fie chiar sociale, și oricât s'ar merge de departe în descrierea lor amănunțită sau în căutarea cauzelor lor cele mai depărtate, nu se va descoperi niciodată, în aceste descrieri sau cauze, vreun drept sau vreo obligație a cuiva. Astfel, constatarea unui fapt al cuiva nu e încă suficientă spre a arăta numai prin ea însăși dacă acea persoană are sau nu vreun drept sau obligație referitor la acel fapt; asemenea drepturi sau obligații nu vor putea fi deduse de cât tot din alte drepturi sau obligații. Să presupunem, spre exemplu, că cineva a încheiat un contract de vânzare: nu se va ști dacă avea dreptul de a-l încheia decât dacă se constată că avea un drept asupra bunului vândut; tot asemenea nu se va ști dacă o omucidere este sau nu o crimă de cât dacă se recunoaște că autorul avea o obligație sau un drept cu privire la actul lui, căci, dacă el făcea parte dintr'un ploton de execuție al unui condamnat sau dacă el a fost un erou într'un războiu, nu a făcut decât să-și îndeplinească o datorie, care poate chiar deveni foarte meritorie.

De aci rezultă că în drept explicațiile genezii situațiilor juridice trebuie să fie în ultimă analiză tot juridice, după cum și în științele exacte explicațiile fenomenelor se fac prin fenomene de același fel.

Sunt totuși autori, ca cei din școala lui Léon Duguit și ca toți juriștii sociologi, care încearcă a explica geneza dreptului prin fenomene ale naturii, în special prin fenomene sociale; toți acești autori greșesc, pentrucă, după cum a arătat foarte bine François Géný criticând pe Duguit ¹⁾, de la constatarea unui fapt social până la afirmarea unor drepturi

1) Fr. Géný, *Les bases fondamentales du droit civil en face des théories de L. Duguit*, Rev. trim. de dr. civil. No. 4. 1922.

sau obligații este o deosebire esențială peste care nu se poate trece.

14. — O ultimă observație este încă necesară asupra legăturii dintre cunoștințele etice și cele despre natură, spre a putea preveni o neînțelegere și a evita o confuziune. Unii autori, ca Hans Kelsen, au încercat să facă o deosebire oarecum absolută între „Sein“ și „Sollen“, așezând dreptul pe un plan cu totul deosebit și neatârnat față de faptele sociale. Dar o asemenea concepție extremă nu se poate admite nici ea, pentru că oricare drept sau obligație trebuie să aibă un obiect referindu-se la fapte pe care le comandă, le permite sau le interzice, și a concepe un drept sau o obligație fără un asemenea obiect nici nu mai are un sens.

Aceasta înseamnă că între „Sein“ și „Sollen“ există, ca să spunem astfel, o ierarhie. Nu se poate concepe un „Sollen“ de cât referitor la un „Sein“ peste care se suprapune, căruia se aplică și fără care n'are nici un înțeles. Dreptul și morala se constituie anume prin aplicarea aprecierilor lor la fapte care le servesc de substrat. Se poate astfel afirma că în etică cunoștința se compune oarecum din două straturi, mai întâi o constatare prealabilă a unor realități sau activități naturale și în al doilea rând judecățile etice pe care le facem referitor la acele realități sau activități și care se aștern peste acele fapte. Această observație a fost făcută de mult privitor la drept între alții chiar de Savigny și o găsim și la un analist pătrunzător ca Gény ¹⁾. Intr'adevăr trebuie neapărat să se constate mai întâi că cineva a făcut ceva pentru ca apoi să poată fi socoti responsabil din punct de vedere etic; tot astfel oricare dispoziție juridică sau morală se referă la acte reale ale unor persoane sau la lucruri în legătură cu asemenea acte.

A afirma că dreptul se poate înțelege fără fapte și realități naturale este a afirma o absurditate. Dreptul și morala

1) „Oricare raport juridic prezintă aprecierii două ordine de noțiuni de natură esențial deosebită: de o parte un *fapt* căruia se aplică o regulă, de altă parte această *regulă de drept* ea însăși, considerată în sine și în aplicarea ei la fapt“. (Fr. Gény, *Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif*, No. 118).

„Orice raport de drept se compune din două elemente: 1° o *materie* dată..., 2° *ideea de drept* care *regulează această relație*. Primul poate fi socotit... ca un simplu fapt; al doilea ca elementul plastic care inobilează faptul și îi *impune forma dreptului* (Savigny, *Traité de droit romain*, ed. 2, 1885, vol. I, pag. 323—324).

însă le apreciază după criteriile lor proprii ; etica începe întotdeauna prin a constata sau cel puțin a presupune asemenea activități naturale pentru a putea apoi emite aprecierile ei asupra lor.

15. — Credem că, față de cele ce am explicat, am făcut să reiasă îndeajuns și în mod incontestabil deosebirea esențială dintre cunoștințele juridice și cele despre natură, precum și legătura necesară care există între ele. Această deosebire este de o însemnătate covârșitoare pentru înțelegerea dreptului, iar consecințele ei se vor vedea în amănunte în considerațiunile noastre ulterioare.

Putem însă arăta de pe acum că una din aceste consecințe este repudierea necesară a oricărui fel de utilitarism în fundarea dreptului.

Se știe ce mare rol a jucat și joacă încă utilitarismul în filosofia dreptului și a moralei. Nici nu ne gândim a afirma că dreptul nu se raportează în mod necesar la interese; aceasta ar însemna a nega tocmai ceea ce am căutat a dovedi, anume că datele juridice au întotdeauna ca substrat fapte naturale, așternându-se oarecum peste ele.

Dar cunoștința juridică are ceva specific, esențial deosebit de aceea a fenomenelor din natură și deci și de aceea a intereselor. Toate aceste fenomene, inclusiv interesele în raporturile sociale, întrucât privesc dreptul, sunt subordonate prin cunoștința juridică aprecierilor etice. Definiția lui Jhering, după care drepturile sunt interese juridicește protejate, constituie așa dar o eroare, dacă se înțelege prin ea reducerea dreptului la simple interese ; credem, de altfel, că Jhering însuși nu a comis în realitate o asemenea eroare. Dreptul nostru ocrotește uneori chiar și interese ale animalelor, spre exemplu prin anume legi de protecție a lor, dar acele interese nu constituie drepturi ale animalelor, acestea fiind în asemenea cazuri numai beneficiare și nu titulare ale unor drepturi.

Este astfel învederat că noțiunea dreptului nu se poate confunda cu aceea a nici unui fel de interes, afară numai dacă luăm acest din urmă cuvânt în înțelesul superior de pură aspirație spre dreptate. Dreptul, din contra, reglementează interesele și le ierarhizează; spre a lua un exemplu simplu, între interesul real al unui creditor de a-și executa debitorul și acel, tot așa de real, al debitorului de a nu plăti, dreptul dă prefe-

rință celui dintâi; tot asemenea nu orice faptă care cauzează altuia un prejudiciu atrage după sine reparațiunea juridică, ci numai aceea care e contrară dreptului (art. 998 c. c. rom., art. 1382 c. c. fr.). Interesele nu sunt decât simple fenomene naturale, pe care dreptul, prin esența lui, le apreciază și trebuie să le califice ca drepte sau nedrepte.

Dacă este așa, atunci e evident că însuși interesul general al societății nu poate fi invocat în drept de cât în măsura în care este conform cu justiția. Chiar și legile cu caracter curat economic, unde s'ar putea părea la prima vedere contrariul, emit dispozițiile lor sub motivul că sunt drepte: nici un interes economic, oricât de general ar fi, nu ar mai fi ocrotit de lege dacă nu s'ar subînțelege că e drept. Nici interesul general nu poate da numai prin sine o explicare dreptului, așa cum încearcă majoritatea autorilor. Chiar și acest interes general poate fi la rândul lui drept sau nedrept, după cum se constată ușor în dreptul internațional și cum se poate vedea și în dreptul intern oridecâteori nu se ține seama de interese legitime, ceea ce constituie întotdeauna o eroare juridică și poate fi germenele unor primejdii viitoare reale, în special prin precedentul creat.

Așa-numitul „bine comun“, în fine, invocat atât de des dela Sf. Toma încoace de juriști, nu e de cât o altă denumire dată fie interesului general, fie pur și simplu ideii de justiție; în cazurile când se înțelege prin el interesul general este așa dar o eroare a încerca de a întemeia pe el dreptul.

Tot astfel forța ca fenomen natural sau ca fenomen social nu poate explica dreptul. Ca fenomen al naturii aceasta este ușor de văzut. Dar nici ca fenomen social forța nu poate întemeia dreptul; ea lămurește deseori, este adevărat, modul de formațiune sau de instituire în societate a dreptului pozitiv, arătând cauzele sociale care l-au determinat, dar ea singură nu poate niciodată justifica dispozițiile juridice astfel instituite: explicarea juridică este alta decât cea sociologică. Iată de ce revolta bunului simț este îndreptățită atunci când proclamă că forța nu primează dreptul, iar teoriile oamenilor de știință care dau aparența contrară lasă să scape tocmai explicația juridică, purtând numai asupra fenomenului social.

Asemenea erori sunt curente printre juriști; ele nu pot fi însă datorate decât fie repetării naive prin tradiție a unor locuri comune necontrolate, fie chiar intereselor nu întotdeauna mărturisite ale celor care vor să facă să triumfe anume cauze.

2. — CARACTERELE REALITĂȚILOR SOCIALE FAȚA DE CELELALTE REALITĂȚI NATURALE

16. — Realitățile sociale, obiect al sociologiei, au o natură specială; fiecare știință are la fel ca obiect realități cu o natură specială.

17. — Ireductibilitatea realităților sociale; aceea a tuturor celorlalte feluri de realități; ierarhia științelor.

18. — Realitățile sociale derivă numai din realități tot sociale; orice realitate se explică numai prin alte realități de acelaș fel.

19. — Echivocul explicării realităților sociale prin natura omului.

20. — Sociologia umană și cea animală.

21. — Membrii societății umane, ca oameni, nu sunt toți înzestrați în mod necesar cu rațiune liberă și conștiință de toate realitățile sociale.

22. — Sensul activităților sociale: scopuri individuale și scopuri sociale.

23. — Substructura realităților sociale: aspirațiile sociale.

24. — Pozitivarea socială.

25. — Complexitatea și interdependența activităților sociale.

26. — Subiectele sociale.

27. — Membrii societății: individul și grupul.

28. — Ideea de subiect social e derivată în experiență din activitățile sociale constatate; o exigență similară a minții se impune în toate științele.

29. — Ideea de societate; condițiile *a priori* ale cunoștinței sociologice.

30. — Sociologia și științele sociale.

Am arătat că aprecierile juridice se referă întotdeauna și în mod necesar la fenomene naturale. Ca urmare, ne propunem a arăta, că, printre diferitele feluri posibile de realități naturale, dreptul se aplică direct și imediat numai celor sociale și că, în felul acesta, dreptul se întemeiază pe sociologie, având un caracter social. Înainte însă de a ne ocupa de această relație între drept și sociologie, trebuie să explicăm care sunt caracterele faptelor sociale.

16. — Să observăm mai întâi, ca rezultat al cercetărilor sociologiei contemporane, că realitățile sociale au o specificitate a lor, o natură proprie, originală și ireductibilă.

În privința aceasta ele sunt în acelaș caz ca și realitățile din

celalalte științe, care se deosebesc în fiecare știință de cele din oricare alta. Această observațiune este importantă pentru că ne va face să înțelegem de ce și în ce sens dreptul se aplică în mod special și imediat numai activităților sociale.

Sociologia este o știință care se ocupă de fenomenele naturale. Se poate face următoarea enumerare a principalelor științe care au de obiect fenomene naturale: matematica (aritmetica cu algebra și toate felurile de geometrie), fizica (sub toate formele ei, începând cu mecanica și astronomia, trecând prin fizica propriu zisă, matematică și experimentală, și sfârșind cu chimia), biologia (ca cercetare a vieții în manifestările ei materiale anatomice și fiziologice), psihologia și sociologia. Fiecare din aceste științe se constituie prin mijlocirea unui punct de vedere special al ei, stabilindu-și astfel un obiect propriu și original, distinct prin natura lui.

Deosebirea între datele matematice, cele fizice și cele biologice se constată relativ ușor.

Nu e însă întotdeauna tot astfel cu deosebirea între biologie și psihologie și mai ales cu cea între psihologie și sociologie.

Sunt școli în psihologie, așa numite de psihologie obiectivă, care tind a confunda această știință cu biologia; deosebirea ne apare însă clară dacă ne gândim că fenomenele psihice nu sunt materiale ca cele biologice pe care le studiază anatomia și fiziologia.

Confuzia între sociologie și psihologie este încă și mai frecventă. Socotim că ea se datorează mai ales faptului că unii autori de specialitate, și mai ales sociologii, nu disting bine întotdeauna obiectul și metodele științei lor. De aceea trebuie, credem, să insistăm puțin asupra deosebirii dintre aceste din urmă două științe.

Psihologia studiază datele psihice, adică, în termeni obișnuiți, fenomene conștiente sau inconștiente ale sufletelor. Sociologia, așa cum au dovedit în special Leopold von Wiese, Max Weber, Durkheim, etc., are de obiect nu fenomenele sufletelor ca atare, ci se ocupă de relațiile care se stabilesc între oameni prin activitățile lor reciproce, considerându-i atât în manifestările lor biologice, cât și în cele psihologice; în felul acesta și dacă numim acei oameni indivizi, obiectul sociologiei are un caracter supraindividual, prin care se distinge esențial de obiectul psihologiei și de cel al biologiei.

Vom observa că datele psihice aparțin în mod necesar unor suflete, pe care le vom numi psihisme : datele psihice se petrec astfel în interiorul psihismelor. În sociologie primiv, din contra, psihismele din afară, și anume prin relații care se stabilesc între ele. În sociologie nu mai considerăm psihismele ca individualități închise în ele însele, ci prin prisma unor realități care se desprind din activitățile interindividuale, adică din activitățile care se desfășoară între indivizi.

Sociologia recentă, cum e spre exemplu aceea din școala lui Durkheim și aceea reprezentată în Germania mai ales de Max Weber, a stabilit astfel în mod definitiv originalitatea ireductibilă a fenomenelor sociale.

Confuzia între sociologie și psihologie se face din cauză că fenomenele sociale se repercutează deseori și în conștiințele psihologice ale oamenilor care compun societatea. Dar, în acest caz și dacă studiem ce se petrece în aceste conștiințe, nu mai suntem în domeniul sociologiei, ci în acel al psihologiei. De aceea, de cele mai multe ori, așa zisa „psihologie socială“ studiază numai fenomene psihice și nu constituie sociologie propriu zisă. Se poate observa de altfel că, în împrejurări destul de frecvente, realitățile sociale nici nu sunt resimțite în mod conștient de oamenii respectivi și că ele nu apar în nici un fel sub o formă propriu zis psihologică.

Deosebirea aceasta esențială dintre sociologie și psihologie duce uneori la întrebuițarea echivocă a unor termeni comuni sociologiei și psihologiei ; un asemenea echivoc trebuie însă evitat pentru că poate provoca, după cum vom vedea, neînțelegeri și în drept. Astfel, cuvintele „conștiință“ socială și „reprezentări“ sociale, așa de des folosite de sociologi, precum și cuvintele „cunoștință“, „mentalitate“, „sentiment“, „pașiuni“, „voințe“, „tendințe“, „aspirații“ sociale, sau altele de acelaș fel, au, propriu zis, un înțeles psihologic și nu unul sociologic. Ele arată numai modul cum se pot repercutea anume realități sociale în conștiințele psihologice individuale și nu exprimă în mod perfect însăși realitățile sociale ; căci acestea din urmă nu constituie nici de curn fenomene ce se petrec înăuntrul unor conștiințe psihologice. Întrebuițarea acestor termeni, în lipsa altora care sunt greu de găsit, are însă avantajul că exprimă prin analogii ceea-ce nu am putea ușor spune în alt fel.

Să luăm un exemplu ușor de înțeles, valoarea economică a unei hârtii-monedă. Această valoare constituie de sigur o realitate socială. Fiecare din noi putem avea în conștiințele noastre cunoștințe, reprezentări, sentimente, tendințe, voințe sau aspirații în legătură cu ea ; dar ceea ce se petrece astfel sub formă de date psihice în noi nu e în nici un fel valoarea economică obiectivă, ca realitate socială, a acelei hârtii. Acelaș lucru se întâmplă cu toate realitățile sociale.

Se va spune, poate, că, în aceste condițiuni, nu am putea avea nici odată nici o cunoștință despre realitățile sociale. Aceasta ar fi într'un anume sens inexact. Noi cunoaștem asemenea realități întocmai la fel cum cunoaștem pe cele din oricare altă știință, adică nu direct, ci numai prin manifestările activităților lor. Spre a da un singur exemplu, să ne gândim la fizică : nu știm nimic altceva despre forțele fizice, despre electricitate, lumină, gravitate, etc. și chiar despre ceea ce numim un corp fizic, decât numai prin simple manifestări ale activităților lor. Această observație va fi reluată mai la urmă, unde vom explica mai amănunțit sensul ei exact și importanța deosebită pe care o are.

17. — Am arătat originalitatea proprie a realităților sociale ; rămâne să mai explicăm în privința aceasta în ce consistă ireductibilitatea lor și care sunt consecințele ei.

Realitățile sociale nu se pot reduce la fenomene de alte feluri, cum ar fi cele psihologice sau biologice de exemplu, și, ca urmare, ele nu se pot explica prin acestea din urmă (comp. No. 13).

În structura însăși a unui fenomen social, de sigur, găsim implicate și date psihologice, biologice, precum și date fizice sau matematice. Dar nu întâlnim acest fel de date decât numai ca simple elemente componente în fenomenele sociale, ele nefiind suficiente spre a le constitui și a le explica. Fenomenele sociale cuprind prin natura lor un plus original și ireductibil față de asemenea date elementare : în privința aceasta realitățile sociale s'ar putea asemena cu acele corpuri care, în chimie, reprezintă sub forma unei sinteze un corp cu totul nou înzestrat cu calități învederat deosebite față de acelea ale corpurilor componente ; un asemenea fenomen de sinteză creatoare a fost de altfel relevat de mult și în psihologie, de autori ca W. Wundt, sub numele de chimism men-

tal: două date psihice combinându-se între ele dau un produs care e cu totul nou, deși componentele lui se regăsesc în el.

Observația astfel făcută în privința realităților sociologice nu e un caz propriu sociologiei. Aceeaș observație se poate face pentru toate celelalte științe. Să le luăm de-arândul și vom ajunge la concluziunea unei ierarhii între științe, asupra căreia nu vom insista de altfel decât mai târziu. În orice realitate fizică se găsesc date matematice: numărătoarea aritmetică se aplică în mod necesar unor asemenea realități, care, totodată, au forme geometrice, dar realitatea fizică nu consistă numai în asemenea date matematice și nu se poate reduce la ele. Tot astfel organismul biologic al unei plante sau al unui animal, cu toate fenomenele lui, implică realități fizice, de oarece el e întotdeauna ceva material; prin aceasta vom întâlni în el chiar și date matematice, așa cum am arătat; dar el se caracterizează prin cu totul altceva, anume prin viața pe care o constatăm în el din punct de vedere biologic și care nu constituie un fenomen fizic. Fenomenele psihice, de asemenea, implică realități biologice, pentru că nu le putem concepe în știință cu desăvârșire lipsite de suportul lor biologic, și prin aceasta ele cuprind și realități fizice și matematice; dar viața psihică, cu natura ei imaterială, are o esență cu totul deosebită.

Constatarea originalității naturei realităților sociale nu implică așa dar afirmarea că aceste fenomene ar putea exista fără anume date psihologice. Existența în ele a acestora din urmă este din contra una din condițiile lor de existență. Prin aceasta realitățile sociale trebuie să cuprindă și elemente biologice, fizice și matematice. E astfel ușor de observat în realitatea oricărui fenomen social că el se întemeiază pe anume realități psihologice și biologice, pentru că el presupune activități interindividuale ale unor oameni considerați ca elemente biologice înzestrate cu fenomene psihice. De asemenea, aceste activități se desfășoară în anume condiții fizice care nu pot trece neobservate, de oarece ele le explică într'o anume măsură; prin aceasta realitățile sociale comportă și elemente matematice, așa cum de altfel existența statisticilor o dovedește.

18. — Dar toate aceste elemente, în prim rând psihice, apoi biologice, fizice și matematice, deși sunt indispensabile

pentru existența datelor sociale, nu le explică nici o dată în întregime; fenomenele sociologiei nu sunt niciodată integral determinate prin asemenea elemente care intră în compunerea lor și nu sunt reductibile la ele.

S'a observat de mult că încercările de a explica istoria, adică evoluția socială, prin elemente fizice, anume cum a fost aceea a lui Taine prin mediul fizic și geografic, sunt neîndesulătoare; se poate face aceeași constatare privitor la toate teoriile care tind a reduce realitățile sociale numai la realități biologice și chiar numai la fenomene psihice.

De aceea, atunci când spunem că am „explicat“ un fenomen social prin date psihice, sau biologice, sau fizice, cuvântul are un înțeles științific care nu trebuie să ne înșele. Se face abstracție de faptul că o asemenea explicație nu e suficientă: ea nu e suficientă pentru că din elementele componente de care am vorbit nu se poate deduce în totul natura realităților sociale. Ceea ce trebuie reținut este numai că acele elemente sunt simple condiții necesare pentru constituirea realităților sociale, aceste realități cuprinzându-le în structura lor fără a putea nici măcar exista în lipsa lor. Explicația înseamnă așadar aci arătarea unora din elementele care prin sinteza lor compun realitățile sociale, dar aceste elemente, deși sunt indispensabile pentru existența acelor realități, nu sunt suficiente și au o natură cu totul alta decât ele: realitățile sociale sunt întotdeauna ceva cu totul nou față de elementele fizice, biologice sau psihologice fără care ele nu pot exista.

O asemenea explicație arată dar numai substructura internă a realităților sociale și nu exprimă nici de cum modul cum ele apar cauzal în timp. Un anume fenomen nu se poate deduce decât din fenomene de acelaș fel (Comp. No. 13, 17). O adevărată explicare cauzală a unui fenomen social gata constituit nu se poate face decât socotindu-l ca un efect tot al unui fenomen social: adevărata înlanțuire explicativă nu e decât între fenomene de aceeași natură, adică aci tot sociale. La fel. fenomenele psihice nu se pot explica decât tot prin fenomene psihice, cele biologice tot prin fenomene biologice, cele fizice tot prin fenomene fizice. Asupra acestei legi generale în explicarea fenomenelor naturei vom reveni mai târziu; ea ne va arăta de asemenea de ce realitățile juridice

nu se pot reduce la realități ale naturei și nu se pot explica prin ele, așa cum am expus în capitolul precedent.

Găsim oglindite observațiuni de acest fel și în concepția sociologului român D. Gusti. Acesta afirmă, într'adevăr, că fenomenele sociale se petrec în anume „cadre“, care constituie condițiile lor, însă fără a le explica în totul, și care pot fi psihologice, biologice, fizice, sau, din punctul de vedere evolutiv, și istorice. Așa numitele cadre constituie așa dar numai condiții care influențează fenomenele sociale și nu sunt suficiente spre a le determina integral.

19. — Am expus în felul acesta în ce consistă faptul social, învederând specificitatea lui și arătând că el are la bază activități interindividuale. Pentru a completa această expunere, ne rămâne a schița o discuție în jurul unei afirmări foarte des repetate în drept și sociologie. Se spune anume în mod curent că origina fenomenului social, ca și a celui juridic, s'ar afla în natura omului, care are un caracter social; se pretinde a se da în felul acesta o explicare științifică a societății și a dreptului. Ideea este veche; ea a fost pusă în circulație de Aristoteles prin afirmarea că omul e un animal social și tradiția a transmis-o până azi.

Trebue să observăm dela început că o asemenea explicație printr'o simplă referire la „natura“ unui fenomen care tocmai trebue explicat este întotdeauna primejdioasă și că ea riscă a nu fi deloc științifică, fiind goală de înțeles, așa cum a arătat foarte bine Auguste Comte.

Credem că problema nu e bine pusă. În realitate, autorii respectivi se referă astfel la indivizii psihici și biologici. Vom vedea îndată că un individ considerat numai în realitatea lui psihică sau biologică nu este încă un individ în sensul social al cuvântului: sensul social, precum am arătat, nu poate fi de loc acelaș cu cel psihologic sau biologic, de oare ce o realitate socială e cu totul altceva decât una psihică sau biologică. Fenomenele sociale nu apar așa dar în mod necesar în istorie odată cu omul bio-psihic și nu e de loc imposibil a concepe oameni primitivi izolați. Fenomenele sociale răsar între oameni numai în momentul în care se produce posibilitatea unor relații între oameni prin activitățile care-i influențează reciproc; prin aceasta nu mai concepem omul numai ca individ biologic sau psihologic, ci facem din el un individ în sensul social al cuvântului.

Ceea-ce este însă adevărat e numai că omul, astfel cum îl cunoaştem azi în semenii noştri, trăeşte întotdeauna în societate şi că însuşi complexul lui psihic, aşa cum îl constatăm printre noi, nu s'ar fi putut forma fără mijloacele pe care i le pune la dispoziţie tradiţia şi mediul social în care trăeşte: dacă am face abstracţie de tot ceea ce societatea îi poate da spre a se forma psihologiceste, omul ar semăna în multe privinţe cu un simplu animal, pe care nici nu l-am putea închipui decât foarte cu greu. Formarea noastră psihică în ceace are mai de seamă se datorează mijloacelor pe care societatea ni le pune la dispoziţie ¹⁾.

20. — Consideraţiunile care preced arată ceea ce era mai important de spus despre originalitatea realităţilor sociale în vederea scopurilor pe care le urmărim. Să încercăm acum, prin prisma acelor aş preocupări, să determinăm mai de aproape fenomenele sociale şi structura lor.

Trebue să precizăm dela început că nu înţelegem să vorbim aci de sociologia animală, ci numai de sociologia umană, anume de activităţile sociale ale unor fiinţe care, după terminologia tradiţională, sunt libere, fiind înzestrate cu raţiune, şi din care astfel fiecare se recunoaşte în celălalte. Sociologia umană se deosebeşte, într'adevăr, de cea animală, prin această din urmă caracterizare: cea animală, presupune şi ea fiinţe vii, care însă lucrează în mod mecanic pe baza instincţelor lor. În aceste condiţii, sociologia animală trebue considerată mai mult ca o anexă a psihologiei animale, decât propriu zis ca o sociologie.

Sociologia animală ia astfel în considerare numai agregate de indivizi psihici şi nu, propriu zis, relaţii sociale, căci titularii acestor relaţii nu sunt socotiţi că-şi dau seamă de faptele lor. Asemenea agregate se regăsesc în toate ştiinţele despre natură. Aşa, ralităţile fizice constitue întotdeauna agregate fizice, nu numai când e vorba de corpuri legate între ele printr'un sistem de forţe, cum sunt de exemplu planetele, ci şi atunci când e vorba de un corp

1) Această constatare nu infirmă de loc afirmarea pe care am făcut-o că explicarea fenomenelor psihice se face numai prin fenomene psihice şi că datele psihice constitue numai cadre ale realităţilor sociale. Datele sociale nu influenţează fenomenele psihice decât prin repercusiunile paralele pe care le au, tot ca fenomene psihice, în psihismele individuale.

izolat, orice corp fiind în ultimă analiză un sistem de forțe; realitățile biologice comportă în acelaș fel agregate de organe și de organisme. În sociologie, agregatele sunt înseși grupurile sociale și în genere membrii societății, relația care le constituie având însă la bază activități ale unor oameni, adică ale unor ființe care pot voi liber, recunoscându-se reciproc unele în altele.

Vom vedea că dreptul presupune de asemenea, dar în felul lui, activități ale unor ființe libere, adică înzestrate cu rațiune.

21. — S'ar putea crede, ca urmare a acestei constatări, că membrii unei societăți umane ar trebui să fie toți fără excepție ființe care, în realitatea lor psihică, sunt înzestrate cu rațiune. Aceasta ar fi însă inexact. Un fapt psihologic nu e încă un fapt sociologic și de aceea nu e determinant în sociologie.

Intr'o societate umană pot să existe și membrii lipsiți psihologiceste de rațiune. Existența în societatea noastră a noilor născuți și a nebunilor ne-o dovedește cu prisosință. Aceste ființe lipsite de rațiune fac și ele parte din societate; avem și cu ele relații sociale; interesele noastre se întretae cu ale lor. Este însă evident că o societate compusă numai din nebuni sau din noi născuți nu ar mai purta numele de societate. În orice societate umană trebuie să existe un număr de membri care să posede ca oameni o rațiune liberă și normală. Relațiile sociale care se stabilesc între aceștia prin activități conștiente de scopurile urmărite se întind și asupra celorlalți, prin mijlocirea jocului de interese.

De altfel, nu suntem conștienți de toate realitățile sociale și nici chiar de toate relațiile sociale care ne privesc direct și imediat; multe din ele se nasc și se dezvoltă chiar fără știrea și fără colaborarea voluntară a unui mare număr din indivizii care formează societatea.

În fine, nu se poate contesta că sunt membri ai societății nu numai indivizii oameni, ci și așa numitele complexe sau grupuri sociale care intră în compoziția societății respective. Dar asemenea grupuri nu au, ca atare și din punctul de vedere psihologic, voință și rațiune. Numai indivizii oameni posedă o conștiință și o voință psihologică, inclusiv facultatea de a raționa sub forma unei activități psihologice. E absurd a ne

inchipui că o instituție sau o grupare socială are, ca entitate socială și spre deosebire de indivizii care o compun, asemenea facultăți psihologice.

Zicem, cu toate acestea, că, din punctul de vedere sociologic, toți membrii societății fără excepție voesc în mod liber activitățile lor. O putem afirma pentru că aceste activități, întrucât sunt privite ca sociale, nu sunt nici odată considerate ca pur mecanice, fiind întotdeauna atribuite unor subiecte zise libere; dar cuvântul de libertate, ca și cel de voință, prinde în realitatea sociologică un înțeles cu totul deosebit de acela pe care-l are în realitatea psihologică și care e în legătură cu deosebirea de esență care există între aceste două feluri ireductibile de realități. Tot asemenea se numesc conștiințe toate activitățile sociale, deși ele nu sunt conștiințe ca activități psihologice, dar dăm atunci și acestui cuvânt un înțeles special sociologic.

Constatarea că pot fi membri ai societății și ființe lipsite de rațiune și conștiință psihică și că multe activități sociale sunt chiar psihologicește inconștiente are o deosebită importanță pentru drept, fiindcă ea e în legătură cu faptul, pe care-l vom studia, că dreptul nostru recunoaște asemenea membri ai societății ca persoane atribuindu-le drepturi și obligații, după cum el recunoaște ca activități juridice și activități sociale inconștiente (de ex. în cazurile de responsabilitate care naște fără ca persoanele să-și fi asuma cu intenție anume obligații, etc.).

22. — La baza ori cărei realități sociale sunt astfel activități sociale. Să cercetăm mai de aproape în ce constă ele.

Atunci când o activitate socială e psihologicește conștientă, autorul ei urmărește un scop pe care și-l propune, pe care caută a-l realiza prin mijlocirea unor forțe sociale și care reprezintă ceea ce numim un interes al lui. Chiar și activitățile inconștiente, întrucât sunt sociale, urmăresc asemenea scopuri, căci atribuim autorilor lor anume interese.

Aceste scopuri de ori ce fel ale unuia stau în relație în orice societate cu scopurile urmărite de alții. Se nasc astfel interese fie comune, fie divergente. Aceste interese însă, luate global într'o societate dată, trebuie să aibă o oarecare convergență generală și deviațiile trebuie să fie relativ reduse,

pentru că, altfel, societatea nu mai formează un tot și ea se destramă.

Jhering, care a fost un mare sociolog al dreptului, a arătat în mod deosebit de sugestiv, în opera lui „Zweck im Recht“, cum din scopurile individuale se desprind cele obiective și generale, pe care le numim sociale.

Toate activitățile sociale se împletesc așa-dar într'o vastă rețea unitară și relativ ordonată, care se întinde prin scopurile și interesele urmărite, asupra tuturor membrilor societății. De altfel, tocmai din cauza acestor scopuri și interese devenite realități sociale, noi numim conștiente din punctul de vedere sociologic toate activitățile sociale și le atribuim pe toate unor subiecte sociale libere.

23. — Iată dar cum realitățile sociale se desprind din activități individuale. Activitățile individuale sunt uneori conștiente psihologic, de cele mai multe ori însă nu; aceste activități, chiar atunci când sunt conștiente de sine, nu sunt bine cunoscute decât foarte greu sub adevăratul lor aspect social. Sociologia are tocmai ca obiect de a arăta fizionomia specială pe care o au realitățile și activitățile propriu zis sociale, descriindu-le și arătând legăturile lor cauzale.

Ceea ce ne apare la prima vedere în societate sunt anume obiecte materiale, cu aspect palpabil, care au un sens social. Astfel sunt, spre exemplu, în mod tipic, însemnele, steagurile, uniforme, ca semne ale unor sentimente și aspirații ale unui grup; tot astfel sunt în realitate și monezile sub toate formele lor, clădirile, instalațiile și instrumentele destinate unei folosințe colective și considerate ca atare, inscripțiile și documentele în care se consemnează anume idei în legătură cu activitățile sociale, etc. Toate aceste lucruri, în materialitatea lor, nu reprezintă nimic social. Sensul însă care se leagă de ele este social. Orice obiect material și chiar, în acelaș fel, orice manifestare psihică pot fi astfel privite prin prisma socială. Un lucru poate fi considerat și în legătură cu activitățile sociale ale oamenilor, spre exemplu ca obiect de proprietate; tot astfel sentimentele sau tendințele cuiva pot fi privite nu numai ca simple fenomene psihologice, dar și în legătură cu scopurile și interesele urmărite în societate. Toate elementele fizice de acest fel, întrucât au astfel un înțeles social, au și fost denumite de unii sociologi „simboluri“ sociale; aceeași denumire

se poate da și tuturor manifestărilor psihice, întrucât sunt luate în considerare în sociologie.

Înțelesul social al acestor elemente fizice sau psihice este datorat unor anume tendințe și aspirații spre acțiune în societate, reprezentând idealuri dinamice supraindividuale și constituind valorile zise sociale: aceste aspirații, sub forma unor mentalități socializate, formează stratul profund al realităților sociale. Sociologii au arătat că, în ultimă analiză, realitatea sociologică se reduce la asemenea valori¹⁾.

Se poate afirma, contrariu tezelor materialismului istoric, că aceste valori culminează în idealuri sociale de moralitate și justiție, care dau tuturor celorlalte direcțiunea lor.

Descoperim astfel la baza tuturor realităților sociale anume aspirații socializate, Dar cuvântul aspirație nu trebuie să ne înșele, așa cum am mai arătat (v. No. 16). Noi nu putem recunoaște o aspirație ca atare de cât numai în conștiințele noastre psihice individuale, pe când, ca realitate socială, ea este de sigur altceva, căci nu are un caracter psihologic. Toate aspirațiile și idealurile sociale și deci și valorile de acest fel, oricare ar fi ele și de oricare natură ar fi, întru cât sunt considerate ca realități sociale, pornesc la bază din activități în societate și au un „sens“ numai prin aceste activități sociale la care se raportă și care nu sunt simple activități psihologice. Asemenea realități sociale sunt prin urmare reductibile, în ultimă analiză, la activități cu caracter specific social.

24. — Trebuie să învederăm aci fenomenul numit al „pozitivării“ sociale, arătând deosebirea între ceea ce numim valori sociale și credințele care aparțin psihismelor individuale.

Acele valori există de sine stătătoare ca realități sociale, dar ele se repercutează sub anumite forme paralele în conștiințele individuale și atunci apar ca realități psihice. Cunoștințele, mentalitatea, credințele, tendințele, aspirațiunile, idealurile, întru cât sunt concepute de conștiințele individuale, sunt însă de altă natură de cât valorile sociale respective. Credințele și idealurile ca realități sociale se impun prin realitatea lor proprie conștiințelor individuale, exercitând câteodată asupra lor presiuni foarte puternice; nimeni, trăind într'o societate, nu

1) A se vedea, spre exemplu, Bouglé, *Leçons de Sociologie sur l'évolution des valeurs*. 1922.

poate să înfrunte fără riscuri aceea ce așa numita conștiință a acelei societăți impune: reacțiunea socială merge uneori până la exercitarea unor constrângeri materiale asupra indivizilor recalcitranți și chiar până la excluderea lor sub diferite forme din viața socială.

Reprezentările, credințele, idealurile care, în calitate de realități sociale, se „impun“ astfel în activitățile sociale, se numesc socialmente „pozitive“. Ele iau această denumire pentru că sunt realități sociale pe care știința pozitivă le poate, într'adevăr, constata ca atare în natură.

În acest sens există în conștiința socială anume noțiuni morale și juridice „pozivate“, care constituie în fiecare grup, prin așa-zisa lui conștiință socială, morala și dreptul lui pozitiv. Dar această pozitivare are grade deosebite de intensitate. Așa-numita opinie publică e numai o manifestare, mai mult sau mai puțin intensă, care are la bază o conștiință socialmente pozitivată. Dreptul formulat de Stat prin lege nu reprezintă prin el însuși de cât numai simple directive în această privință; el nu se poate impune de cât pe baza credințelor pozivate ale societății respective și tot asemenea nu se aplică de cât prin mijlocirea lor, prinzând prin această aplicare un aspect specific, deosebit de cele mai multe ori de sensul strict al formulelor legale, pe care, după cum vom vedea, le precizează și cărora le dă o direcțiune proprie.

Tot astfel există, așa cum a indicat și Lalande, chiar cunoștințe teoretice socialmente pozivate: fiecare societate posedă, în legătură cu aspirațiile sale, un anume fel de a cunoaște realitățile naturale ale lumii, o anume „mentalitate“, prin noțiuni științifice colective foarte numeroase despre lucruri, pe care manifestările individuale nu le pot nesocoti fără riscuri uneori foarte grave. Un om care ar manifesta anume concepții originale, chiar numai teoretice, în prea mare opoziție cu acelea ale grupului social în care trăește se singularizează și își poae face viața imposibilă; Galilei a suferit și mulți au fost chiar arși pe rug pentru că au înfruntat asemenea credințe sociale pozitive.

În orice caz însă toate aceste elemente pozitive ale conștiinței sociale se leagă între ele într'un tot unitar și au un sens numai prin activitățile sociale spre care conștiința socială se îndreaptă, tinzând a le combina în mod foarte com-

plicat între ele în vederea realizării unor anume idealuri sociale.

25. — Vorbind astfel de activitățile sociale trebuie să arătăm de asemenea în ce sens ele sunt o extraordinară complexitate. Fiecare este într'adevăr influențată, într'o măsură mai mult sau mai puțin largă, de toate celelalte care se produc în societate.

Ne aflăm aci în fața unui fapt, care, sub una din fețele lui, a fost pus în lumină de mult sub numele de solidaritate socială și care a fost admirabil studiat în unele privințe de Durkheim în celebra lui lucrare „De la division du travail social“.

Și aci, ca în alte privințe, realitățile studiate de diferitele științe se aseamănă între ele. În fizică, s'a conceput de mult ceea ce s'a numit „universul“, ca un tot care cuprinde toate realitățile fizice; în el nimic nu se poate petrece fără a fi într'o oarecare măsură influențat de fiecare din celelalte fenomene, ori cât de depărtate ar fi în trecut sau în spațiu, și fără a provoca de asemenea efecte, fie chiar infinitezimal de mici, în toate regiunile universului și în tot viitorul: acesta e un postulat dela care fizica nu se poate îndepărta. Rolul astfel jucat de ideea univers în fizică este același ca și acel al ideii de organism biologic în biologie și de organism psihic sau psihism în psihologie: nimic nu se petrece în aceste organisme fără ca fiecare element să nu sufere o influență din partea tuturor celorlalte.

Ideea de societate este în realitate în sociologie ceea ce ideea de univers este în fizică și aceea de organism în biologie și psihologie ¹⁾.

A considera așa dar fenomenele sociale în mod izolat este a trunchia realitatea lor. Ele se leagă, din contra, între ele, prin natura lor, într'un tot unitar, și nu se explică integral de cât fiecare prin toate celelalte. În fiecare din ele aflăm concentrate ca într'un microcosm toate relațiile din societatea respectivă. O cunoștință desăvârșită a fiecăreia din ele este astfel indefinit de complexă și ele împărtășesc în această privință soarta tuturor celorlalte feluri de fenomene din natură.

Iată de ce, pe de o parte, fie-care membru al unei socie-

1) În matematică același rol e jucat de ideile combinate de spațiu și de timp.

tăți, în oricare din aspectele lui l-am considera în această calitate a lui, se explică deplin numai prin totalitatea relațiilor societății din care face parte. Solidaritatea socială, departe de a fi un simplu cuvânt, exprimă o profundă realitate, fiecare din noi reprezentând, din punctul de vedere social, un complex de relații sociale : fiecare membru al societății, și deci și fiecare din noi, e în „funcție“ de societate și de totalitatea grupurilor din care face parte.

Pe de altă parte, nimic nu se poate petrece într'o societate, fără ca influențele faptului împlinit să nu se repercuteze, într'o măsură mai mult sau mai puțin puternică, asupra tuturor relațiilor din acea societate. De aceea, atunci când, printr'o reformă socială, se introduce o instituție nouă, ea nu trebuie să fie privită în mod izolat și numai în ea însăși, reformatorii având întotdeauna îndatorirea de a fi atenți la dezorganizarea pe care noua așezare o poate produce în alte domenii, de multe ori la prima vedere foarte depărtate. Această prudență e caracteristica acelu conservatorism înțelept care e legat de orice progres sănătos, dar care nu exclude în principiu în nici un fel inițiativele, chiar cele mai îndrăsnețe, atunci când ele sunt necesare.

Din nefericire, posibilitățile cunoștințelor noastre sunt mărginite și de aceea metoda consistă la început în a considera fiecare obiect de cunoștință ca izolat, și a nu-l lega de celelalte de cât în urmă, în măsura progreselor făcute; se începe astfel în mod analitic cu simplul, care nu e decât rezultatul unei operații artificiale, spre a se face apoi o recombinare sintetică, tinzându-se la o recombinație completă și definitivă care ar reprezenta adevărul absolut; dar adevărul absolut este un simplu ideal, etern intangibil, și astfel cunoștințele noastre procedează, în progresul lor nelimitat, numai prin aproximații succesive. Tot asemenea și în sociologie suntem nevoiți a izola mai întâi fenomenele sociale pentru a încerca să integrăm apoi în mod progresiv constatările făcute în realitatea lor deplină, fără însă a putea ajunge la o cunoștință a lor de cât prin aproximații succesive. Considerând în mod individual un fenomen social, nu am atins prin urmare adevărata lui realitate; trebuie din contra să nu uităm nici odată că o cunoștință a realităților sociale nu se obține de cât prin legarea lor unele de altele.

Această observațiune va contribui a explica iluziile juriștilor individualiști care, considerând anume activități ale oamenilor izolați, își închipue că le-au dat o explicare juridică deplină și uită că drepturile și obligațiunile fiecare în parte nu pot avea ființă de cât prin complexul lor, reprezentat de comunitatea societății respective.

26. — Am arătat astfel cum realitățile sociale se întemeiază pe activități sociale considerate ca libere în sens sociologic și cât sunt de complexe.

Spre a ajunge la o deplină înțelegere a naturii activităților sociale și a sensului libertății lor trebuie să dăm însă o serie de explicațiuni asupra lor în legătură și cu subiectele care le produc.

Activitățile sunt considerate în sociologie numai ca realități naturale care se desfășură între membrii societății, constituind obiectul unor simple constatări, ca în toate celelalte științe despre natură, și nu a unor aprecieri aprobatoare sau desaprobatoare, ca în etică. Și în etică pornim de la constatarea unor activități libere, dar nu în scopul de a le descrie și explica prin cauzele lor, ci în acela de a emite justificări prin obligații și drepturi (v. No. 9). De aci urmează că sociologia nu privește activitățile sociale prin prisma libertății subiectelor lor și că subiectele ele însele se constată în sociologie ca realități obiective naturale, spre a fi numai cunoscute prin descrieri și explicate prin relații cauzale; în etică, din contra, subiectele sunt considerate la lumina ideii de libertate rațională și de aceea ele și au numele de persoane: în sociologie, întocmai ca și în psihologie și în biologie, studiem subiectele ca obiecte, pe când în etică, adică în morală și în drept, e vorba de subiecte considerate ca subiecte. De aceea se zice că în sociologie cunoștința este *a parte objecti*, pe când în etică ea este *a parte subjecti*.

27. — Asemenea subiecte sociale nu sunt, cum s'ar părea la prima vedere, numai grupurile sociale, care se mai numesc unități sociale, ci și indivizii considerați ca membri ai societății: trebuie anume să observăm aci că termenul „individ“ are mai multe sensuri care pot duce la neînțelegeri.

Individul psihologic este cu totul altceva de cât cel social. Tot asemenea există o deosebire esențială și între individul

biologic și cel psihologic. Intr'adevăr, organismul material biologic al fiecărui animal sau vegetal este ceea ce se poate numi un individ biologic; este însă deosebit de psihismul fiecărui om sau animal, care constituie la rândul lui o individualitate, dar cu caractere cu totul deosebite. În sociologie considerăm individul în toată complexitatea lui, îl cuprindem și din punct de vedere biologic și din punct de vedere psihologic, căci el se manifestă și prin fapte materiale și prin activități psihice în relațiile lui sociale; dar el e încă privit în sociologie în cu totul alt fel, fiind evident, precum am văzut (v. No. 17), că și manifestările lui materiale, organice și psihologice sunt luate în considerare, însă numai prin prisma punctului de vedere special sociologic, care cuprinde acele manifestări, le depășește și reprezintă o realitate ireductibilă la ele. Cu alte cuvinte un individ, ca individ social, nu este de loc același lucru ca un individ psihologic sau ca un individ biologic.

În înțelesul specific social, indivizii sunt membrii ai societății, întocmai ca și grupurile sociale. Fenomenele sociale presupun și indivizi și grupuri pe care ei le compun; indivizi fără grupuri nu se pot concepe în sociologie și nici grupuri fără indivizi. Din punctul de vedere sociologic, individul și grupul reprezintă astfel oarecum cei doi poli ai aceleiași relații, fiind într'un raport de reciprocitate complementară, adică de corelație. Sociologia privește astfel individul prin prisma grupului, după cum ea trebuie să privească și grupul prin prisma indivizilor.

Această necesitate nu e de altfel nici ea specifică sociologiei. O găsim în oricare altă știință. Astfel, spre exemplu, în fizică nu ne putem închipui o anumă realitate de cât ca fiind parte componentă dintr'o altă realitate; tot astfel în biologie sau psihologie orice element dat face parte în mod necesar dintr'un element mai complex care îl cuprinde; chiar și în matematică, orice element spațial face parte dintr'un complex spațial mai întins și tot așa orice număr face parte dintr'o anumă serie de numere.

Sociologii care, ca Léon Duguit și în mare parte ca Jhering, reduc societatea la indivizi greșesc prin urmare în acelaș fel ca și acei care cred că ea se reduce numai la grupuri; acești din urmă teoreticieni au dreptate numai în sensul că

indivizii nu trebuie priviți în sociologie numai ca simpli indivizi psihologici sau biologici. De aceea, un individualism social exagerat este o eroare tot așa de mare ca și un socialism exclusiv: vom vedea că aceeași observație e adevărată și în drept.

28. — Membri ai societății sunt așa dar atât indivizii sociali cât și multiplele grupuri, extrem de variate și întretăiate, care se mai numesc și unități sociale. Trebuie însă să observăm că ideea aceasta de membru al societății nu e ideea originară pe care ne-o dă direct experiența socială, ci ea e din contra derivată.

Ceea ce experiența ne propune nu sunt de-a dreptul grupuri și nici indivizi sociali, ci numai „activități“ concrete (Max Weber), pe care le privim, printr'o primă elaborare, ca activități sociale și din care în cele din urmă construim ideea de membru al societății. Printr'o operație necesară a minții, ori de câte ori *constatăm* o activitate socială suntem conduși a o *atribui* unui subiect care o produce, dar pe care nu îl cunoaștem în alt fel. După ce ajungem a-l concepe printr'o pură operație a minții, sociologia îl privește ca realitate naturală, adică un obiect de descris și de explicat prin relații cauzale, și el nu este altceva de cât ceea ce numim apoi un membru al societății, adică fie un individ, fie un grup.

Această operație prin care „construim“ pe membrii societății ar putea să apară la prima vedere surprinzătoare, mai ales că în cunoștința vulgară, avem impresia că noi constatăm deadreptul ca realității indivizii și grupurile. În fapt însă, nicăeri și în nici o știință nu prindem astfel direct realitățile respective, ci tot asemenea numai prin intermediul elaborării raționale a unor activități care constituie primele și singurele date într'adevăr percepute. Vom cerceta mai de aproape mai târziu această exigență a oricărei cunoașteri, precum și semnificația ei, care e foarte importantă pentru drept. Pentru moment, ca lămurire preliminară, să luăm ca exemplu fizica: fizicianul constată în experiență numai activități fizice, pe care le numește fenomene, și le atribuie unor lucruri, pe care le socotește subiecte active, dar care nu sunt în nimic cunoscute prin simțuri; așa ideile de forță, de electricitate, de lumină, de gravitate, etc. și chiar corpurile fizice ca atare nu sunt decât construcții obținute în urma observă-

rii unor anume activități pe care le atribuim lor, socotind în felul acesta prin rațiune entitățile respective ca realități care le produc; ele nu sunt cunoscute, cum am mai arătat (v. No. 16), prin nimic altceva de cât numai prin activitățile lor, acestea fiind ceea ce constatăm în prim rând în experiență: nu știm nimic sensibil despre ele în afară de manifestările lor care reprezintă, toate, activitățile lor așa cum apar simțurilor noastre. Fiecare fel de știință constată de asemenea mai întâiu activități specifice ei: după cum fizica pornește dela perceperea unor activități fizice spre a construi apoi realitățile ei, tot astfel biologia pleacă dela constatarea unor activități biologice ajungând a concepe organisme biologice și organe ale lor, psihologia începe cu cunoașterea unor activități psihice spre a-și forma ideea unor psihisme și a unor realități sau date psihice cuprinse în ele. Procesul cunoașterii este acelaș chiar și în matematică; spre exemplu atunci când constatăm că două unindu-se cu trei produce cinci, suntem în fața unei activități specific matematice a numerelor, care ne servește a construi numerele, neștiind altceva despre acestea din urmă de cât numai asemenea manifestări ale lor.

E vorba așa dar de o exigență necesară, superioară și universală a cunoașterii; ea consistă în faptul că mintea, spre a cunoaște ceva, trebuie să unifice după anumite norme activitățile constatate și, spre a le unifica, e nevoită să grupeze conținutul experienței în jurul unor date pe care le numim „realități“ și care constituie numai centre ideale de convergență a activităților constatate.

Odată însă ce această construcție logică s'a efectuat, încorporăm realitățile astfel construite în experiența însăși, în care aflăm atunci nu numai activitățile ci și realitățile respective; avem astfel iluzia că realitățile, care sunt în ultimă analiză construite, reprezintă datele originare ale experienței: așa s'au născut în mintea omenească credințele înșelătoare ale așa zisei „ontologii“ dogmatice, care își închipue că există anume entități înainte ori căror activități și relații.

Nu e deci de mirare că aceeași exigență a minții se realizează și în sociologie. Aci, de asemenea, după ce constatăm activități sociale, le atribuim unor entități ontologice pe care le construim cu mintea și pe care le numim indivizi și gru-

puri sociale, afirmând că acești indivizi și aceste grupuri produc acele activități.

Vom vedea că trebuie să se recunoască și în drept același procedeu de construcție rațională și că trebuie să deosebim activitățile juridice constatate de realitățile specific juridice care le produc ca subiecte și pe care le atribuim acestor entități construite, numite persoane; atât numai că dreptul, precum am arătat mai sus (v. No. 9—12), reține aceste subiecte ca adevărate subiecte, cărora le recunoaște pentru activitățile lor o responsabilitate prin prisma drepturilor și obligațiilor lor, și nu, cum face sociologia, numai ca simple obiecte, care trebuie numai descrise și explicate prin nexul lor causal.

29. — Structura cunoștinței sociale se formează deci începând cu constatarea unor activități privite din punctul de vedere social și ajungând apoi, printr'o elaborare rațională, la conceperea a ceea ce numim membri ai societății, indivizi sau grupuri sociale. Dar această elaborare nu se oprește aci, ci ea culminează într'o altă idee, aceea de „societate“.

Grupurile sociale sunt, într'adevăr, extrem de numeroase, combinându-se și întretându-se între ele și noi înțelegem că ele formează astfel o societate, fiecare individ sau grup social fiind un membru al ei.

Ideea de societate joacă în realitate în sociologie același rol pe care ideea de univers îl joacă în fizică (v. No. 25), pentru că ea cuprinde într'un singur tot toate fenomenele și realitățile sociale posibile.

Societatea nu mai e în acest sens, un concept închis, adică referitor la anume grupuri individual determinate, ci reprezintă o idee deschisă, conform căreia membrii se pot schimba; ei pot fi alții fără ca societatea să se schimbe cu ei: ea rămâne din contra aceeași.

Cu acest înțeles ideea de societate se întinde la orice grupare socială posibilă; orice grupare reală de acest fel, întru cât poate fi pusă în relație cu alta, face parte din societate. Ideea de societate are atunci un caracter universal, îmbrățișând toate grupurile sociale reale, cele existente și posibile, cele trecute, prezente și viitoare.

Societatea reprezintă, sub această din urmă față a ei, prin care ea se deosebește de un anume grup real social, ceea ce Kant a numit o „idee“ în înțelesul propriu al cuvântului

și nu o simplă „noțiune“. Ideea de societate, cuprinzând membri și activități sociale ale lor, constituie atunci o schemă rațională *a priori* și este o condiție a oricărei cunoștințe experimentale sociale, iar nu un produs al experienței. Prin ea ajungem a deosebi ceea ce e social de ceea ce nu are această natură ; ea caracterizează cunoștința sociologică.

În cadrele ideii de societate, ajungem anume a opune în mod necesar o ființă rațională alteia, legându-le între ele prin relații sociale, întocmai cum și în fizică de exemplu existența însăși a unui corp fizic presupune altele cu care e în contact și în relații fizice în cadrele universului.

Intr'adevăr, pentruca un grup social, oricare, să existe, nu e de ajuns ca membrii lui să fie oarecum juxtapuși sau să aibă orice fel de relații între ei. Trebuie anume, în ultimă analiză, ca fiecare să se recuncască pe sine în ceilalți, văzând în aceștia ființe la fel cu sine. Eul individual se dedublează astfel și se multiplică, prin însuși faptul că se gândește și numai prin acest fapt. Dedublarea de sine a ființelor raționale caracterizează în realitate socialul, fiind condiția originală și fundamentală a oricărei realități sociale. Ea se realizează prin acea necesitate superioară a minții pe baza căreia nu putem gândi absolut nimic fără a pune obiectul gândit în contrast adică în relații cu alte obiecte la fel : această necesitate constituie principiul așa zis de alteritate, a cărui însemnătate a fost pomenită de Fichte ; societatea e gândită de noi prin aplicarea la membrii societății a acestui principiu, care poate lua atunci numele de alteritate socială : nu putem concepe un membru al societății fără ca, în mod necesar, să-l punem prin acelaș act de gândire în contrast și prin urmare în relații cu alți membri sociali. Dacă această condiție nu e îndeplinită, relațiunile sociale nu apar, ele nu există și nu pot fi recunoscute ca atare.

De aceea se întâmplă în fapt că membrii unui grup, oricâteori nu recunosc pe cineva ca fiind similar lor, îl consideră străin de grupul respectiv, printr'un sentiment de exclusiune care poate merge foarte departe, refuzând nu numai orice apropiere față de un asemenea străin, dar chiar orice participare la folosul intereselor comune : se explică în felul acesta exclusivismul care se constată atât de des în fapt din partea oricărui grup primitiv față de toți cei care nu fac

pante din el, acel exclusivism fiind cu atât mai accentuat cu cât e mai mare diferența de mentalitate și idealuri între grupul respectiv și cel din care străinul face parte.

Prin ideea de societate și numai prin ea, mintea noastră ajunge astfel a construi ideea unor membri ai societății, iar aceștia sunt concepuți ca legați între ei prin activități care se petrec în timp și în spațiu și pe care le privim ca determinându-se cauzal unele pe altele.

Vom vedea că și în drept va trebui să recunoaștem existența unei societăți juridice, dar că această societate trebuie înțeleasă și acolo ca deosebită de cea de fapt și că membrii ei nu se pot confunda cu membrii acesteia din urmă; îi concepem tot asemenea și acolo prin activități, dar nu prin activități sociale ci prin activități propriu zis juridice; ei apar și acolo legați între ei prin aceste activități, dar le considerăm ca libere și nu ca determinate cauzal între ele.

Putem afirma, în concluzie, că oricare cunoștință socială presupune *a priori* și implicit anume condiții ale existenței ei logice. Intre aceste condiții impuse de ideea însăși de societate sunt mai întâi într'un anume sens *spațiul și timpul*, căci toate realitățile sociale sunt delimitate în spațiu și timp, dar spațiul și timpul sunt presupuse de experiența socială și nu sunt produse ale ei, pentru că nu ne putem închipui nici măcar posibilitatea de principiu a unor realități sociale care să nu fie în spațiu și timp. O a doua condiție de acelaș fel este existența de principiu a unor *relații* sociale de un anume fel, în special cauzale, datorate unor activități prin care concepem realitățile substanțiale pe care le numim membri ai societății. O a treia și ultimă condiție de acelaș fel este însăși *ideea de societate*, pe care trebuie să o concepem în prealabil pentru a putea vorbi de realități sociale și care cuprinde în sine posibilitatea unor relații între membri sociali în spațiu și timp.

Grație acestor condiții putem recunoaște prin „activități sociale“ date existența reală a unor „membri ai societății“ precum și „calitățile, proprietățile sau stările“ pe care ei le înfățișează în fiecare moment și în fiecare loc.

Prin aceste considerațiuni am arătat pe scurt condițiile de constituire ale cunoștinții în sociologie, adică ceea ce se

numește epistemologia acestei științe. Am atins în felul acesta una din cele mai grele probleme, denumită de Kant transcendentă, care e generală pentru toate științele și asupra căreia va trebui să revenim în partea din urmă a lucrării de față, spre a o face deplin înțeleasă și a-i arăta toată importanța.

30. — Credem că este inutil a insista prea mult, însfârșit, asupra faptului că sociologia poate privi la rândul ei din mai multe puncte de vedere deosebite fenomenele care-i formează obiectul. Astfel s'au format așa zisele științe sociale, printre care trebuie să numărăm între altele economia politică sau sociologia economică și sociologia juridică. Sociologia, ca știință de ansamblu, pentru a putea cunoaște pe deplin fenomenele ei, va trebui să lege la un loc între ele toate aceste aspecte posibile deosebite : în acest înțeles ea este sinteza tuturor științelor sociale particulare. A studia un fenomen social numai printr'o latură a lui, spre exemplu prin cea economică, este a renunța de a-l cunoaște în întregimea lui vie ca atare.

Aceeași observație se poate face și în celelalte științe. Spre a lua ca exemplu fizica, este notoriu că această știință cuprinde o serie de ramuri deosebite, în care studiază pe rând fenomenele fizice numai din câte un anume punct de vedere. Dar fiecare din aceste ramuri în parte nu exprimă fenomenul fizic în totalitatea lui ; a-l cerceta, spre exemplu, numai din punctul de vedere al manifestărilor lui calorice, făcând abstracție de mecanică și de gravitație, de electricitate, de lumină, etc. este a nu-l prinde în realitatea lui deplină de fenomen fizic. De aceea, fizica tinde a lega toate aceste manifestări laolaltă, într'o sinteză cuprinzătoare și superioară, sub numele de fizică generală.

3. CARACTERUL SOCIAL AL DREPTULUI

31. — Enunțarea problemei: dreptul se aplică activităților sociale.
32. — *Ubi jus, ibi societas.*
33. — Dreptul se aplică numai activităților sociale și nu se poate concepe fără ele; relația realităților juridice cu celelalte feluri de realități.
34. — Tot ce e străin de societate e în afara dreptului.
35. — Instituțiile juridice variază în funcție de realitățile sociale.
36. — Societatea juridică.
37. — Știința juridică și sociologia.
38. — Dreptul se aplică socialului prin intermediul moralei.
39. — Obiectul cunoștinței juridice, cu toate elementele lui, prezintă o sinteză originală.
40. — Ideea de justiție se întemeiază pe aplicarea ideii de societate juridică la ideea de societate de fapt: procedeul logic de formare al ideii de justiție.

După ce am arătat că orice cunoștință etică, și prin urmare și una juridică, nu are nici un înțeles de cât numai prin aplicarea ei la fapte naturale, am precizat deosebirea dintre faptele sociale și celelalte fapte naturale. Dorim a explica acum că dreptul se aplică în mod direct și exclusiv numai faptelor sociale, expunând și modalitățile acestei aplicări: celelalte feluri de realități, cum sunt cele psihice, cele biologice, cele fizice, etc., nu interesează dreptul decât numai prin intermediul celor sociale.

31. — Afirmația că dreptul se aplică activităților sociale a devenit oare cum curentă. Dar ea va trebui precizată pentru că nu implică încă noțiunea că dreptul se aplică numai activităților sociale.

Problema are o deosebită însemnătate. În drept se vorbește neconținut de anume realități în special psihologice, ca și cum cunoștința juridică s'ar referi în mod direct și imediat la ele. Foarte multe din explicațiile date în drept par astfel a se întemeia pe realități de altă natură de cât cele sociale.

În materia proprietății și în genere a drepturilor reale, se consideră astfel deseori lucrurile materiale în raporturi

directe cu persoanele. In materia obligațiilor se face apel la noțiuni ca cea de voință; se vorbește de voința părților în contracte, de libertate ca o condiție a actelor noastre juridice, etc. ca și când voința și libertatea ar avea aci sensul unor realități psihologice. Ideea însăși de personalitate juridică se explică în drept de teoriile așa zise realiste, cum sunt cele numite ale ficțiunii și ale negațiunii, ca și cum această personalitate s'ar reduce la realitatea noastră psihologică sau biologică de indivizi fizici oameni. Legea este tot astfel de obicei înțeleasă mai mult ca o simplă emanațiune a voinței legiuitorului, considerat ca ființă psihologică. Autoritatea publică este întemeiată de autori ca Duguit pe voința psihologică a unor guvernanți. In dreptul internațional, în fine, ca și în dreptul public intern, se încearcă uneori a se explica dreptul fie prin mediul fizic, fie prin fenomene biologice, fie numai prin voința psihologică a conducătorilor popoarelor. Teoria școlii clasice a dreptului natural fundează dreptul de cele mai multe ori pe natura omului ca ființă bio-psihică individuală. Naturalismul obiectiv vrea uneori să-l explice prin realități geofizice, prin fenomene biologice sau prin fenomene psihologice.

Toate aceste concepțiuni sunt, credem, inexacte, pentru că ele trec cu vederea faptul că dreptul se aplică numai relațiilor sociale.

32. — Intr'adevăr, oricare afirmație cu sens juridic în seamnă numai că o anume persoană are drepturi sau obligații față de altele. Aceste drepturi și obligații se referă la activități sociale între oameni: fără asemenea activități sociale pe care le permit, le interzic sau le impun, drepturile și obligațiile nici nu mai pot fi concepute: suntem în afara cadrelor dreptului.

Dacă ne-am închipui că în tot universul nu ar exista și nu ar fi existat niciodată decât o singură ființă, un singur om față de care nu ar fi nici o altă ființă cu care ar fi putut avea sau ar avea vre-o relație, este evident că nici o noțiune juridică nu i s'ar putea aplica; acel om nu ar avea drepturi sau obligații față de nimeni, căci nu ar avea față de cine să le aibă, și ar fi, prin activitatea lui, numai în relații naturale cu fenomenele naturii. Această constatare învederează

că nu poate exista drept de cât numai acolo unde sunt relații sociale.

În realitate, atunci când gândim un subiect juridic, îl concepem chiar prin aceasta întotdeauna ca fiind în relații juridice cu altul pe care-l gândim în mod implicit în acelaș timp. Mentea noastră realizează aci în mod necesar o „dedublare“ a subiectului: o facem anume prin aplicarea la drept a principiului de „alteritate“ (v. No. 29). În felul acesta și de oarece nici un alt subiect juridic nu se poate concepe la rândul lui decât tot numai printr'o asemenea nouă dedublare, noi gândim în mod implicit, dar întotdeauna și în mod necesar, prin faptul însuși că concepem un subiect juridic dat, un număr indefinit de alte subiecte juridice posibile care constituie societatea juridică (v. No. 36). Această operație are însă un dublu aspect. Într'adevăr, atunci când, prin aplicarea principiului de alteritate în drept, concepem astfel societatea juridică prin punerea în relații a unui subiect juridic cu alte subiecte juridice, nu putem gândi aceste subiecte ca juridice și nu putem concepe relații juridice între ele decât numai dacă le gândim mai întâi ca fiind existente în fapt într'un fel oarecare și deci ca având între ele relații sociale. Principiul *ubi jus, ibi societas* rezultă așadar din necesitatea de a aplica ideea de societate juridică, formată grație principiului de alteritate juridică, la o societate naturală de fapt, care se concepe la rândul ei, așa cum am mai explicat (v. No. 29), grație principiului de alteritate socială.

Pe de altă parte, mai trebuie să observăm, că, în acelaș fel, în dată ce există relații sociale, apar și drepturi și obligații juridice referitoare la activitățile respective, căci asemenea activități, oricare ar fi ele, sunt atunci în mod necesar concepute ca fiind sau permise de drept sau interzise sau impuse de comandamente juridice. *Ubi societas, ibi jus*.

În privința aceasta trebuie reținut că nu există nici un act al nostru care să nu poate fi considerat prin prisma socială a dreptului, oricât de străin de el ar putea părea la prima vedere. E o greșală a crede că sunt unele acte ale noastre care ar fi cu desăvârșire străine de drept. Această iluzie provine din faptul că nu toate actele noastre sunt juridic impuse sau interzise ca obligațiuni, ci că cele mai multe din ele sunt nu-

mai permise în virtutea unor drepturi ale noastre. Dar nici un act permis de drept nu poate fi considerat ca fiind străin de această disciplină: întocmai la fel, încheerea unui contract de vânzare reprezintă în drept exercițiul unei facultăți recunoscute fiecăruia de a vinde bunurile sale.

Spre a învedera acest adevăr, pe care Jhering l-a arătat de mult în mod clar, să luăm ca exemplu oricare din acele acte ale noastre care par a nu fi în legătură cu dreptul, actul de a dormi, acel de a umbla într'un anume loc sau acel de a ne hrăni cu un aliment pe care-l avem la dispoziție. Asemenea acte pot fi considerate și numai ca activități biologice, sau și numai ca activități psihice, în acest caz ele ne având nimic a face cu dreptul. Dar ele pot fi privite și prin prisma relațiilor autorilor lor cu alți membri ai societății și în acest caz apare caracterul lor social și juridic. Dacă spre exemplu ne gândim la posibilitatea ca cineva să ne turbure somnul, să ne oprească de a uza de un aliment, sau să ne împedice în mișcărilor noastre, simțim îndată că acest obstacol opus nouă de alți este conform sau contrariu dreptului și că, dacă el nu este contrariu lui, noi nu facem decât să ne folosim de un drept care ne aparține.

Nimic din ceea ce poate fi pus în cadrul social, apărând în relații sociale, nu scapă prin urmare aprecierilor dreptului și nu este indiferent dreptului.

33. — Cunoștința juridică constituie astfel o realitate care, în toate complexitatea ei, este paralelă cu realitățile sociale și suprapusă lor, dar ea nu se poate niciodată produce separat, ci se aplică în totdeauna acestor realități.

De aceea, putem gândi realitățile sociale fără a gândi în acelaș timp drepturile și obligațiile juridice corespondente, dar nu putem gândi asemenea drepturi și obligații fără realitățile sociale la care se referă.

Trebue să observăm că în privința aceasta dreptul este față de sociologie în exact acelaș raport în care această din urmă știință se află față de cea care o precede în ierarhia științelor despre care am vorbit (v. No. 17, 18). Intr'adevăr, știm că științele despre natură se rânduiesc între ele într'o ordine ierarhică precum urmează: „matematica“, „fizica“, „biologia“, „psihologia“ și „sociologia“; fiecare din ele presupune pe cea imediat precedentă în această ordine și, prin intermediul ei, pe

toate cele care o preced. De aceea, realitățile sociologice nu se pot gândi fără realități psihice care să intre în constituirea lor, după cum realitățile psihice, la rândul lor, nu se pot concepe fără realități biologice, acestea din urmă fără realități fizice și acestea fără date matematice. Dar inversul nu e adevărat; noi putem gândi date matematice fără realități fizice, realități fizice fără fenomene biologice, fenomene biologice fără date psihice și date psihice fără realități sociale.

Modul cum fiecare știință se întemeiază astfel pe cea precedentă în ierarhia lor se poate asemăna cu acel al etajelor unei case : nu se poate închipui un etaj superior al unei case fără cel pe care se razimă și, prin intermediul acestuia, fără toate celelalte inferioare.

Cunoștința juridică presupune așa dar realități sociale în-tocmai cum cunoștința acestora din urmă presupune realități psihice.

Am văzut cum cunoștința realităților sociale nu ia în considerare datele psihice de cât în măsura în care acestea intră în constituirea lor proprie sub formă socială; cunoștința unor date psihice, la fel, nu privește fenomenele biologice decât în-trecât acestea stau la baza acelor date psihice, cunoștința biologică reține tot numai în felul acesta fenomene fizice și cunoștința fizică date matematice (v. No. 17 și 18). Aceasta însemnează că fiecare din aceste științe nu reține ca atare datele științelor care o preced, ci le consideră numai în mod indirect și imediat, căci fiecare știință privește realitățile altor științe numai prin prisma realităților ei proprii. Tot astfel, când spunem că dreptul se aplică în mod indirect și imediat realităților sociale, înțelegem să afirmăm că el ia în considerare realitățile matematice, fizice, biologice și psihologice numai prin prisma realităților sociale și numai în măsura în care ele intră în constituirea acestora din urmă, spre a le putea apoi transpune prin ele în realități juridice.

Un lucru oarecare spre exemplu, dacă e considerat ca obiect de proprietate sau de oricare alt drept real, nu poate avea înțelesul numai al unei realități materiale și nici nu însemnează numai cunoștințele, sentimentele și tendințele pe care le avem cu ocazia lui ca simple date psihologice; dreptul de proprietate asupra unui lucru nu se poate concepe decât în relațiile sociale și anume prin drepturile și obligațiile pe

care le putem avea unii față de alții în societate. Tot astfel se întâmplă cu oricare altă realitate juridică, spre exemplu cu drepturile personale. Un drept sau o obligație nu se poate confunda nici cu lucrurile asupra cărora ele poartă, nici cu datele psihice pe care le avem cu ocazia lor. Dreptul sau obligația cuiva nu are înțeles de cât în relațiile sociale cu alte persoane. De aceea nici o realitate fizică, biologică sau chiar psihică nu e privită în drept de cât numai întru cât e devenită realitate socială.

Această observație are o importanță covârșitoare pentru o adevărată înțelegere a dreptului și a noțiunilor lui fundamentale. Astfel, ideea de activitate întrucât e obiect social al dreptului prinde un alt sens ca realitate socială de cât ca realitate psihologică sau biologică, în conformitate cu deosebirea esențială care există între realitățile sociologice și cele din psihologie sau biologie. Tot astfel, activitățile sociale luate în considerare prin cunoștințele juridice nu sunt privite ca libere în sens biologic, ca aparținând unor organisme vii, adică spontane, vegetale sau animale, și nici în sens psihologic, ca fiind ale unor psihisme spontane individuale, ci numai în sens sociologic întru cât sunt privite ca produsul unor membri ai societății; ideea de libertate prinde prin urmare și ea în sociologie, așa cum e privită prin aplicarea dreptului la activitățile sociale, un sens nou și original, deosebit de acela pe care-l are în psihologie sau în biologie; dreptul consideră numai libertatea socială și nu pe cea psihică sau biologică. Tot asemenea, noțiunile de voință și de cunoștință sau de intențiune conștientă, care au de obicei un înțeles psihologic, sunt luate ca obiect al dreptului, numai într'un sens social; nu este vorba de fenomene psihice interne, ci de fenomene sociale. Voința psihologică ca și conștiința sau intenția nu constituie singure și prin ele însele fenomene sociale și, chiar, ele lipsesc de multe ori cu desăvârșire din unele fenomene sociale. Aceasta explică de ce dreptul nu le va lua în considerare uneori decât exclusiv numai raportându-se la fenomene sociale care nu sunt în legătură cu manifestările psihologice de acest fel ale oamenilor; așa se întâmplă în anume cazuri de responsabilitate precum și actele juridice ale persoanelor care, cum sunt copiii și nebunii, asociațiile, societățile, corporațiile și fundațiile, sunt lipsite propriu zis de voință și de in-

tențiuni; chiar și în actele juridice voite, intervenite între persoane fizice capabile, cuvintele voință, conștiință și intenție vor prinde în drept un înțeles social altul decât cel psihologic. Teoria curentă a voinții, răspândită între juriști printr'o tradiție venită dela Romani, trebuie așa dar luată într'un înțeles care să nu ducă la confuzie între social și psihologic. Tot astfel voința guvernanților, în dreptul public, precum și ideea de conștiință publică, au un înțeles social care este altul de cât cel psihologic. Inșăși ideea de persoană în drept, nu se poate explica, cum se face de obicei, prin ființa fizică sau psihologică a indivizilor oameni, ci se va întemeia pe caracterul și natura proprie a membrilor relațiilor sociale. Tot astfel se va întâmpla cu toate noțiunile dreptului.

Școala dreptului natural greșește așa dar când încearcă a explica dreptul numai prin natura psihică a omului. Tot asemenea greșesc și toate teoriile juridice ale naturalismului obiectiv, care tind a explica dreptul numai prin realități psihobiologice sau sociale. Greșesc în fine prin imprecizii și teoriile clasice ale dreptului care cred a putea explica integral formarea raporturilor juridice prin simple constatări psihologice.

34. — Trebuie să reținem așa dar că dreptul se aplică în mod direct și imediat realităților sociale, și numai prin intermediul lor celorlalte feluri de realități întrucât anume acestea sunt transpuse și oare cum transfigurate în cele sociale.

De aceea dreptul nu ia în considerare nimic din ceace nu apare în relații sociale : în afară de societate nu mai poate fi vorba de drept. Dreptul nu reglementează activitatea corpurilor fizice ca atare și nici aceea a animalelor.

Cu toate acestea dreptul a reținut deseori în istorie lucrurile și animalele, considerându-le ca subiecte juridice. Aceasta a făcut-o numai în măsura în care omul a însuflețit lucrurile și animalele considerându-le ca membri ai societății din care făcea el însuși parte. Primitivii au însuflețit întotdeauna fenomenele naturii, punându-le în relații sociale cu ei ; ei consideră spre exemplu trăsnetul ca autor al daunelor pe care le pricinuește, invocându-i clemența sau încercând să-l cucerească prin magie. Tot astfel Regele Perșilor a ordonat ca valurile mării să fie bătute cu biciul, pentru că i-au înecat corăbiile. Se citează deseori în istorie cazuri, unele

chiar mai aproape de noi, anume în evul mediu, în care animalele au fost trase la răspundere, judecate în formă, condamnate și executate întocmai ca niște oameni.

Toate fenomenele acestea nu se pot explica decât prin faptul că s'au considerat anume lucruri sau animale ca făcând și ele parte din societatea umană, printr'o asimilare cu omul, anume prin acea dedublare de sine pe care am recunoscut-o ca fiind condiția esențială a realității sociale (v. No. 20, 29). În toate cazurile citate, mentalitatea respectivă procedează în fapt la o asemenea asimilare, încorporând lucrurile sau animalele în relațiunile sociale dintre oameni.

Intrucât însă cineva este socotit străin de societatea umană, întru cât membrii societății nu se recunosc astfel fiecare pe sine în altul, nu mai intervine o aplicare a cunoștinței juridice (comp. No. 29). Așa se explică între altele tendința naturală, cu atât mai accentuată cu cât mentalitatea e mai primitivă, de a socoti în afară de lege pe toți străinii. Această tendință s'a manifestat spre exemplu în antichitate prin excluderea așa zișilor barbari dela beneficiile legii; de aci a eșit principiul *adversus hostem aeterna auctoritas*. Tot de aci răsar și astăzi atitudinile ostile față de oricine e străin de grupul respectiv, simțimintele regionaliste, precum chiar și cele ale unui naționalism cum e acel al vrășmașilor noștri, naționalism care, în loc de a rămâne reprezentantul unuia din cele mai sfinte sentimente, cel de dreptate, supune pe străini la un regim injust fără nici un motiv întemeiat sau socotește alte națiuni ca lipsite de orice drepturi. În acelaș fel trebuie înțeleasă și instituția sclaviei, sub formele ei primitive, în care unele ființe omenеști nu erau socotite ca făcând parte din societatea respectivă. Trebuie explicate la fel toate instituțiile care exclud anume persoane dela unele din beneficiile dreptului, atunci când ele nu se bazează pe un temei pe care îl socotim legitim.

35. — Necesitatea aplicării cunoștinței juridice, sub toate formele ei, la relațiile sociale ne face să înțelegem de ce instituțiile juridice variază în loc și în timp în legătură cu aceste relații și de ce astfel tezele școlii dreptului natural care neagă această legătură sunt eronate.

Intr'adevăr, fiecare fapt social comportă o apreciere juridică specifică. Este imposibil a aplica aceleași norme de

drept la activități deosebite ; fiecare contract, spre exemplu, are alte efecte după împrejurările în care a fost încheiat și după voința specială pe care părțile au înțeles să o pună în ei ; tot astfel un vinovat va fi condamnat deosebit după circumstanțele faptei sale.

În acest sens teza lui Raymond Saleilles a „Individualizării pedepsei“ trebuie extinsă la tot dreptul și nu mărginită numai la dreptul penal ; Saleilles însuși, de altfel, a arătat în altă lucrare, de acord cu Charmont, că „ceea ce nu se schimbă e faptul că există o justiție de realizat... Dar ce va fi această justiție, nimeni nu poate spune *apriori*. Totul depinde de faptele sociale cu care dreptul intră în contact : aceste fapte se schimbă, evoluează, se transformă“. Tot asemenea Duguit a explicat că regula de drept a variat și va varia după formele a ceea ce el numește solidaritatea socială.

Se poate spune astfel că dreptul, în toate aspectele sale, este în mod necesar în „funcție“ de faptele sociale respective, după care el se modelează și la care el se adaptează întocmai. A-l concepe în afară de faptele sociale cărora trebuie să se potrivească este o absurditate.

Iată de ce nu pot exista instituții de drept universale care să se aplice în mod necesar la toate societățile și în orice timp. Cel mult se poate spune că dreptul pozitiv, prin caracterul lui conservator, întârziează uneori în evoluția lui, care este mai lentă decât mișcarea faptelor sociale, și le urmează mai încet ; dar în acest caz riscurile sunt mari și ele duc uneori la regres, alteleori la convulsii revoluționare. Tot asemenea, dacă unele societăți au primit și aplicat la ele instituții străine, ele pot fi primejduite dacă acele instituții nu corespund realităților naționale proprii. În orice caz instituțiile împrumutate își găsesc aplicațiunea în funcțiune de aceste realități, cum se constată spre exemplu cu evidență în cazurile când un drept constituțional a fost adoptat întocmai de mai multe țări. Legile nu stau fixe și nu se aplică la fel, deși litera lor e aceeași.

Înțelegem astfel de ce fiecare societate, în istorie, are un drept propriu, cu instituțiile ei originale sau în orice caz cu felul ei specific de a le aplica. Dreptul nu poate fi exact același în două societăți deosebite și nici în două momente istorice deosebite ale unei societăți. Fiecare societate își are faptele ei proprii, împrejurările ei speciale, mentalitatea ei,

istoria ei, și de aceea fiecare societate își are dreptul ei. Nu există norme universale de drept, ci numai norme și instituții pentru un anumit popor dat. Pascal avea aerul să se plângă în privința aceasta că ceea ce e adevărat dincoace de Pirenei nu mai e adevărat dincolo de ei. Dar o diferențiere e în acest sens naturală și necesară : mai mult, fără ea, s'ar ajunge la nedreptăți intolerabile, pentru că nu se pot aplica aceleași norme la împrejurări și mentalități deosebite și nimic nu e mai complex și tot odată mai deosebit decât două societăți sau două momente distincte ale aceleași societăți.

Chiar și principiile de drept care ne par cele mai evidente nu sunt un produs pur al rațiunii, ci un rezultat lung și anevoios al constatării unor fapte și în acest sens al unei evoluții istorice. Toate principiile de drept sunt rezultatele unor observații continue și necesare ale faptelor și nevoilor sociale, nici unul nu este numai rezultatul unei speculații prin simpla rațiune juridică fără referire la relațiile sociale existente.

Dacă este așa, înțelegem de asemenea de ce evoluția dreptului merge paralel cu evoluția socială și trebuie să fie de aceeași natură.

Însăși legea generală a evoluției sociale trebuie să aibă corelația ei și în evoluția dreptului. Dacă legea evoluției și a disoluției a lui Herbert Spencer este exactă în materie socială, ea trebuie să aibă o aplicare și la drept. Într'adevăr, dreptul apare la început în istorie sub forma unor elemente haotice și puțin diferențiate, în instituții relativ foarte simple, corespunzând cu lipsa de complexitate a realităților și nevoilor sociale respective. Nici chiar diferitele ramuri ale dreptului, cum sunt dreptul public, cel penal, cel privat, nu se deosebesc la început între ele ; numai cu încetul fiecare ramură se desprinde din trunchiul primitiv și tot astfel instituțiile unele din altele. Instituțiile juridice devin prin evoluție tot mai complexe, ele se angrenează și se organizează între ele, pentru ca în cele din urmă, la bătrânețea societăților respective, elementele distinctive să înceapă iarăși a se pierde, prin disoluție, și să tindă spre simplitatea inițială nediferențiată.

Tendințele de unificare internațională și interprovincială a dreptului nu sunt, și ele, decât expresia unor condiții speciale comune și nu pot reuși decât în măsura existenței acestor condiții.

Intre condițiile care influențează dreptul unei societăți date intră desigur și elementul rasei, dar numai ca un „cadru“ biologic care nu determină încă în mod complet realitățile sociale, întocmai ca și factorii mediului geofizic și realitățile psihologice.

Toate aceste elemente determină un ideal social de justiție în continuă transformare, după împrejurările sociale.

În orice caz, elementul social de fapt, peste care se așterne în mod necesar aprecierea juridică, variază mereu dela un loc la altul și dintr'un moment într'altul. După cum nu există doi oameni cu aceeași fizionomie și cu același suflet întocmai, după cum nici chiar două frunze sau două picături de apă nu au niciodată în lume o formă identică, așa cum a arătat Leibniz, tot astfel, și încă mai mult, nu pot exista două relații sociale care să fie identice în toată complexitatea lor. Fiecare realitate socială este nu numai extraordinar de complexă, dar ea este unică și originală în felul ei, ne mai reproducându-se niciodată, întocmai cum nu se mai reproduce niciodată un moment care s'a scurs al unei vieți și cum nu se mai reproduce nici una din stările universului care au existat odată. Iată de ce aprecierea juridică aplicabilă unei realități sociale este și ea unică, depinzând de acea realitate și de complexitatea ei.

Avem cu toate acestea deseori iluzia că putem emite ușor constatări despre justiția unui act. Trebuie să ne gândim însă cât de complex este orice act al omului, cum el presupune un psihism original în continuă schimbare, care la rândul lui e foarte greu de cunoscut în amănunte, și cum el se îmbină în mod necesar cu relațiile care se întretae în tot mediul social respectiv, el însuși întotdeauna unic în felul lui; înțelegem atunci cum orice apreciere juridică obiectivă și științifică este de cele mai multe ori foarte greu de făcut.

Această complexitate și specificitate a fiecărei cunoștințe juridice în legătură cu fenomenele sociale se datorează pe deo parte faptului că dreptul trebuie să ia în vedere nu numai unul din aspectele faptelor sociale, cum e cel economic, spre exemplu, ci să le prindă în toată plenitudinea lor ca realități vii sociale, și că, pe de altă parte, aceste realități originale nu pot fi

izolate în mod artificial, ci trebuie considerate în tot nexul lor necesar cu toate celelalte dintr'o anume societate dată.

Suntem, cu toate acestea, nevoiți a ne mulțumi în viața de toate zilele cu aproximații, pentru că în practică nu putem aștepta perfecția științifică și pentru că aceste aproximații sunt preferabile unei totale lipse de reglementare juridică (comp. No. 25, 56).

În fine, modul cum fenomenele sociale, privite în plenitudinea lor, se leagă între ele, solidarizând membrii societății între ei (v. No. 25, 29), arată și de ce propășirea în fapt a fiecăruia în parte este condiția propășirii altora și de ce drepturile și obligația fiecăruia sunt astfel legate de ale celorlalți, chiar în schimbările lor evolutive: nimeni nu este astfel în drept a renunța la propria lui dezvoltare, fără a leza drepturile celorlalți și ale comunității, după cum și comunitatea este datoare să îngrijească de dezvoltarea fiecăruia.

36. — Legea pe care am căutat astfel a o explica, aceea a aplicării necesare a dreptului la relațiile sociale, ne mai face în fine a înțelege noțiunea de societate juridică deosebită de societatea de fapt (v. No. 29).

În realitate, pe deasupra rețelei de relații sociale care leagă pe membrii societății laolaltă, noi trebuie să concepem și o rețea de relații juridice între ei, în care apare caracterul de „Sollen“ (v. No. 9). Una nu se poate reduce la alta pentru că dreptul nu e tot una cu sociologia (v. No. 8—15 și 37).

Aceasta înseamnă, între altele, că dreptul constituie o ordine rațională, existând de sine stătătoare și nu numai sub forma unor „conflicte“, așa cum se crede în mod obișnuit. Prezența dreptului este însă de cele mai multe ori neștiută și ea nu apare în conștiința noastră decât numai în cazurile unor conflicte, întocmai după cum nu aflăm despre anume funcții sau organe biologice ale noastre de cât în cazul unei maladii sau cum nu simțim direct atmosfera în care trăim de cât în anume împrejurări excepționale.

Trebuie să deosebim de altfel, în drept ca și în sociologie, societatea în genere ca idee, de o anume societate juridică dată (comp. No. 29). Ideea existenței unei ordine de principiu în oricare societate posibilă nu trebuie confundată cu noțiunile pe care le avem despre o anume ordine reală într'un caz dat.

Dacă, așa cum am făcut pentru societatea reală, înțelegem societatea juridică sub forma unei simple „idei“, ea constituie o necesitate a minții și numai grație ei putem ajunge a ști dacă o relație dată e într'adevăr juridică. Trebuie astfel să recunoaștem în societatea juridică o condiție *a priori* a oricărei cunoștințe juridice. De aceea ea se confundă cu ideea de justiție, așa după cum vom vedea, și e legată de celelalte condiții *a priori* ale cunoștinței juridice, pe care le vom explica mai departe, anume de ideile de drept și obligație și de libertate a persoanelor (v. No. 58).

Gândim anume ideea de societate juridică prin aplicarea principiului de „alteritate“ (v. No. 29, 32) la subiectele juridice: gândind un subiect juridic dat îl punem în mod necesar în contact și în relații juridice cu alte subiecte juridice, pe care le gândim astfel în mod implicit prin același act.

Ideea de societate aplicată la un anume grup social exprimă noțiunea de „comunitate“ a unei societăți date, considerând acea societate sub ambele ei aspecte, atât cel social cât și cel juridic. Teoreticienii recentți ai concepțiilor politice național socialiste germane încorporează de obicei în noțiunea de comunitate (*Gemeinschaft, Volk*) atât elementele fizice, biologice, psihice și sociale cât și pe cele juridice, dând însă precădere celor dintâi în măsura în care ele determină aprecierile juridice. Este însă o întrebare dacă nu trebuie mai mult accentuat caracterul specific al dreptului, căci cunoștința juridică își încorporează de sigur toate aceste elemente sub forma lor socială (v. No. 17, 33), dar, întocmai după cum realitățile sociale au originalitatea lor proprie față de celelalte care intră în structura lor, cele juridice au și ele un caracter al lor ireductibil.

37. — Dreptul, într'adevăr, nu se poate confunda cu sociologia. El reprezintă o nouă sinteză originală, o nouă treaptă în ierarhia științelor, superioară sociologiei; el se întemeiază pe sociologie, fără care nici nu se poate concepe, dar constituie o știință distinctă de ea. Este evident, spre exemplu, că în Facultățile noastre de Drept se învață dreptul și nu sociologia.

Cunoștința juridică, întocmai ca cea morală, se caracterizează, precum am văzut prin „*Sollen*“ și nu, ca cea sociologică, prin „*Sein*“. Dreptul sub oricare din aspectele sale, fie ca

drept rațional, fie ca drept pozitiv, ne arată calea de urmat, pe când sociologia arată numai calea care se urmează; dreptul formulează ceea ce, într'un anumit caz, suntem obligați sau nu a face, iar nu ceea ce facem într'adevăr. De aceea, naturalismul obiectiv, întru cât, ca școală sociologică în drept, reduce dreptul la sociologie, este o teorie greșită.

Confuzia este în genere pricinuită de concepția care se adoptă uneori în sociologia dreptului și chiar în dreptul comparat.

Sociologia dreptului are de scop, spre deosebire de drept, de a expune exclusiv numai modul cum există în fapt la un moment dat instituțiile juridice și cum ele se leagă cauzal între ele. O asemenea știință este de sigur indispensabilă pentru drept în fiecare studiu pe care acesta îl face; ea este pentru el de o inapreciabilă utilitate, dar numai ca o știință auxiliară și preliminară; ea nu este însă drept, pentru că ea trebuie tocmai să se abțină în mod metodic de la operația care face esența însăși a dreptului, adică oricare apreciere etică asupra conduitei pe care persoanele trebuie să o aibă în societate ca urmare a drepturilor și obligațiilor lor. Studiul dreptului caută să descopere cu prilejul fiecărei acțiuni în societate numai ce e drept și ce nu este drept cu privire la ea, având în vedere legăturile și interesele sociale, fie ele individuale fie colective, care se pot manifesta în societatea respectivă.

Dacă istoria dreptului și dreptul comparat sunt făcute în acelaș spirit ca sociologia juridică, ele nu sunt nici ele drept și reprezintă numai elementul descriptiv și social al acestei din urmă științe. Istoria dreptului tinde însă a arăta ceea ce persoanele dintr'o anumită societate trecută erau în drept sau aveau obligația de a face față de concepțiile și dreptul pozitiv din acea vreme; ea devine apoi vie prin legătura evolutivă care se face cu propriile noastre concepții juridice, pe care contribuie să le lumineze și îndrumeze. Tot astfel, ca știință juridică, dreptul comparat este destinat a ne face să înțelegem mai întâi instituțiile juridice ale diferitelor popoare prin modul cum ele trebuie să le practice în conformitate cu spiritul lor; el ne ajută totodată să pătrundem mai bine și principiile fundamentale ale propriului nostru drept, folosindu-ne totodată și în vederea unor noi legiferări. De aceea

și în acest sens, istoria dreptului și dreptul comparat trebuie considerate ca adevărate ramuri ale dreptului și ele fac astfel parte din știința juridică propriu zisă.

38. — Am arătat că dreptul are un caracter social, oricare cunoștință juridică având în mod necesar la bază fapte sociale, dar că acest caracter al dreptului nu permite o confuzie între el și sociologie. Această expunere nu ar fi însă completă fără o analiză nu numai a relației între drept și sociologie, dar încă și a realităților între drept, morală și sociologie.

Am explicat că dreptul se aplică în mod direct și imediat realităților sociale, și nu altor feluri de realități, cum sunt cele psihice, biologice, etc., care sunt luate în considerare în drept numai prin intermediul celor sociologice: tot ceea ce am spus în privința aceasta despre drept este adevărat despre etică în genere, adică și despre drept și despre morală. Trebuie acum să adăugăm că aplicarea dreptului la realitățile sociale se face, contrar primelor aparențe, nu în mod direct, ci numai prin intermediul moralei. Morala constituie astfel în ierarhia științelor treapta imediat superioară sociologiei și imediat inferioară dreptului; ea are acelaș fel de relații cu aceste științe ca și oricare știință față de cea care o precede și de cea care o urmează în ierarhia științelor.

Prin aceasta, înșirarea pe care am făcut-o pentru a arăta ierarhia în care științele se presupun unele pe altele va trebui completată prin adăugarea nu numai a dreptului dar și a moralei; ordinea ierarhică astfel completată a științelor va fi prin urmare următoarea: „matematică“, „fizică“, „biologie“, „psihologie“, „sociologie“, „morală“ și „dreptul“. Vom vedea mai târziu, în Partea din urmă a acestei lucrări, unde vom explica problemele propriu zis filosofice care se pun cu ocazia studiului dreptului, că va mai trebui adăugată la sfârșitul acestei înșirări și „estetica“.

Faptul că dreptul se întemeiază pe morală devine evident dacă admitem, așa cum vom arăta mai amănunțit ulterior, că esența însăși a dreptului în genere, și deci și a dreptului pozitiv, stă în ideea de justiție. Într'adevăr, justiția nu poate fi imorală. Ceeace e obiectiv just, nu poate fi imoral.

Iluzia contrară ne este dată numai de unele dispoziții sau aplicațiuni nedrepte sau insuficiente ale dreptului pozitiv, care îngăduie de prea adeseori acte imorale la adăpostul lor.

Dar un asemenea drept este greșit; un drept pozitiv nedrept sau insuficient, ca și o aplicațiune nedreaptă sau insuficientă a unei dispozițiuni juridice, nu poate reprezenta „adevărul” juridic: tendința spre punerea lor la punct se impune. Un drept greșit nu se poate da ca exemplu pentru a învedera caracterul esențial al dreptului, după cum erorile neîncetate ale științei în evoluția ei istorică nu pot fi argumente pentru a se susține că aceste erori ar constitui esența științei și a adevărului pe care ea îl urmărește.

În acest sens, nu putem concepe dreptul adevărat în contradicție cu morala.

Întâlnim de altfel la fiecare pas în studiile juridice dispoziții care ne fac a înțelege că dreptul se întemeiază pe morală. Astfel este, între altele, importantul art. 5 c. c. român, (art. 6 c. c. fr.), care dispune că nu se poate deroga prin acte juridice la legile care interesează ordinea publică și bunele moravuri: noțiunea de ordine publică nu este aci de cât o aplicare cuprinzătoare a ideii de justiție la comunitatea juridică de fapt a societății, iar noțiunea bunelor moravuri exprimă morală pozitivă a societății respective, adică așa cum o resimte și o aplică conștiința acelei societăți considerată ca fenomen social. Sunt nenumărate dispozițiile dreptului nostru care fac astfel aplicarea principiului pe care dorim să-l învederăm: multe din ele se găsesc în lucrările juridice speciale care studiază această chestiune și din care notăm pe aceea a profesorului Georges Ripert, „La règle morale dans les obligations civiles”¹⁾.

Din faptul că dreptul presupune morală și se întemeiază pe ea, putem deduce că dreptul are ca funcțiune de a ocroti posibilitățile de desfășurare ale activităților morale, adică de a asigura fiecărei persoane morale libertatea de a-și realiza destinul moral propriu. De aceea, dreptul implică „libertatea”, atât morală cât și juridică. În aceste condiții el presupune, de altfel, la baza lui o anume „toleranță”, întâi morală și apoi juridică. Această libertate și toleranță reciprocă formează temeiul oricărei relații juridice în societate.

Morala, la rândul ei, este și ea o știință cu caracter social, în sensul pe care l-am explicat pentru drept; oricare cunoștință

1) A se vedea bibliografia generală din vol. I, *Teoria Generală a Dreptului*.

morală se aplică unei activități sociale și o implică în mod necesar.

Credința contrarie este datorată existenței așa zisei morale individuale, care, spre deosebire de morală socială, prescrie numai datorii față de sine. Obligații față de sine găsim însă uneori și în drept. Așa există obligativitatea juridică a învățământului, unele obligații sanitare, interzicerea sinuciderii acolo unde ea este reglementată, etc.

Dar chiar o asemenea morală presupune în orice caz o dedublare a personalității subiectului, care se judecă pe sine ca și când ar fi vorba de altul. Această dedublare se obține prin ideea așa zisă de „alteritate“ aplicată la morală : nu se poate concepe un subiect moral fără a-l pune chiar prin aceasta în contrast și în relații cu alt subiect moral posibil. O asemenea „alteritate morală“ despre care am vorbit atunci când am cercetat natura realităților sociale arătând că tocmai această dedublare constituie în ultimă analiză esența oricărei relații sociale (v. No. 29) : căci nu putem gândi moralmente două subiecte, adică nu putem concepe relații morale între ele, de cât numai gândindu-le mai întâi ca fiind existente în fapt într'un fel oarecare și prin urmare ca fiind mai întâi în relații sociale între ele (comp. No. 32, 26).

Chiar și morală individuală, așa dar, presupune socialitatea sub forma ei cea mai înaltă. De altfel în această apreciere morală de sine prin care fiecare este propriul său judecător intervin întotdeauna, în fapt, acele aspirații și tendințe care constituie, cum am arătat, sensul adânc al realităților sociale (v. No. 23). Asemenea aspirații se transpun în așa zisul „for intern“ al moralei. Toate idealurile moralei sunt în fine prin natura lor impersonale și prin aceasta ele devin supraindividuale, întinzându-se prin „ideea“ de societate asupra tuturor celor care ar putea fi în relații sociale.

Oricare prescripție morală are astfel de obiect, în ultimă analiză, relații sociale.

Iată dar cum dreptul, în aplicarea lui la realitățile sociale, trebuie să treacă prin treapta intermediară a moralei. Această exigență a cunoștinței juridice explică toate dispozițiile la care am făcut aluzie ale dreptului pozitiv, dispoziții prin care se retrage orice valoare juridică activităților imorale.

39. — O lămurire suplimentară mai trebuie însă dată în

legătură cu caracterul social al dreptului. Am arătat că știința dreptului are, prin drepturile și obligațiile de care se ocupă, un obiect propriu, cu o natură specifică, neputându-se confunda cu cel al sociologiei. Trebuie acum să adăugăm că, prin aplicarea cunoștinței juridice la realitățile sociale, aceste realități își pierd natura lor proprie prinzând o natură nouă pe care le-o conferă cunoștința juridică.

A constata drepturi și obligații nu este tot una cu a constata fapte sociale; „Sollen“, așa cum am mai arătat, nu se poate confunda cu „Sein“ (v. No. 8—15). De aceea, dacă e adevărat că orice cunoștință juridică se compune oarecum din două straturi, din cunoștința unui fapt social și din o apreciere a lui în drept care i se suprapune (v. No. 14), în realitate cel din urmă din aceste două elemente se altoește în așa fel asupra celui dintâi, în cât rezultatul operației reprezintă o adevărată „sinteză“, ceva cu totul nou și original. Faptul social pierde în cunoștința juridică caracterul lui de realitate naturală, căci dreptul nu se ocupă de fenomene ale naturii, nici chiar de fenomene sociale ca atare, ci caută justificări din punctul de vedere al justiției, constatând numai drepturi și obligații.

În felul acesta obiectul drepturilor și obligațiilor poate fi nu numai o realitate naturală, ci poate prinde chiar și un aspect pur negativ: cineva poate avea dreptul sau obligația de a „nu face“ ceva și nu numai aceea de a „face“. Realitățile juridice sunt de altă natură de cât cele sociale. Realitățile sociale se pot de altfel schimba, în timp ce cele juridice rămân identice aceleași; astfel, deși debitorul poate refuza plata, obligația lui, ca și dreptul corelativ al creditorului, rămân matematiceste aceleași, ca ceva gândit care nu depinde de toate schimbările de fapt ale realităților sociale. Dar aceasta nu însemnează că obiectele acestei obligații sau a acestui drept nu sunt realități: ele sunt însă realități juridice cu un caracter propriu juridic și nu realități sociale, după cum nu sunt nici simple realități psihologice sau biologice, sau fizice, sau matematice.

Prin această transformare toate noțiunile sociale se transformează și prind un aspect cu totul deosebit în drept întocmai la fel cum cele psihice se transformă când trec în realitățile sociale, cele biologice când trec în cele psihice, etc. (v. No. 17—18).

De oarece, pe de altă parte, avem și treapta intermediară a moralei, noțiunile sociologice se transformă mai întâi în noțiuni specifice morale și apoi, pe baza acestora, în noțiuni propriu zis juridice.

Vom da mai târziu amănunte asupra elementelor esențiale ale cunoștinței juridice spre a arăta această specificitate a lor în raport cu cele morale și cu cele sociale care le corespund și cărora se aplică. Pentru moment putem numai menționa că ideile de activitate, de voință conștientă, de libertate, de personalitate, de obiect al drepturilor și obligațiilor și chiar de sancțiune au cu totul alt înțeles în drept de cât în morală și altul în etică de cât în sociologie. Este evident că înțelesul lor juridic e încă și mai îndepărtat de acel pe care-l au în psihologie și care, după cum am arătat, e cu totul deosebit de cel din sociologie.

40. — Cunoștința juridică se constituie astfel printr'o aplicare la cea morală, și numai prin intermediul acesteia la cea sociologică. În aceste condiții ideea de societate juridică se suprapune în mod necesar celei de societate morală și aceasta celei de societate umană ca realitate a naturii, obiect de studiu al sociologiei.

Realitățile juridice nu pot fi nici măcar concepute fără a fi suprapuse celor morale și prin aceasta celor sociale: numai așa obținem ideea de justiție.

Să explicăm însă mai amănunțit modul acesta de formare al cunoștinței juridice grație ideilor combinate de societate juridică, de societate morală și de societate de fapt, precum și caracterele care derivă pentru ea din acest mod de formare: vom vedea că nu ne aflăm aci în fața unui caz special dreptului, ci în fața unei legi generale a cunoștinței umane.

În sociologie membrii societății se concep, precum am spus, printr'o opoziție logică necesară grație ideii de „alteritate“ socială (v. No. 29); îndată ce concepem unul trebuie într'adevăr să concepem și altul prin faptul însuși că fiecare se gândește ca recunoscându-se în oricare altul: numai pornind de la ideea unei asemenea societăți de fapt se obține ideea de justiție. Tot astfel ideea de societate morală, suprapunându-se celei de societate de fapt și combinându-se cu ea, se realizează grație ideii de „alteritate“ morală (v. No. 38) prin

dedublarea logică a subiectului moral, care se aşază în raporturi morale mai întâi cu sine însuşi, atunci când se judecă pe sine, şi apoi, chiar prin aceasta şi în mod necesar, cu alte subiecte morale, oricare ar fi ele. În drept în fine ideea de societate juridică, suprapunându-se la rândul ei celei de societate morală astfel constituită, combinându-se cu ea şi producând ideea de justiţie, se gândeşte de asemenea, aşa cum a arătat în mod admirabil Giorgio Del Vecchio în lucrarea sa „Giustizia“, numai graţie ideii de „alteritate“ juridică (v. No. 32, 36) prin „contrapunerea“ subiectelor juridice unele altora, posibilitatea celorlalte fiind în mod necesar concepută prin gândirea unuia.

Ideea de justiţie îşi datorează prin urmare caracterele sale esenţiale ideii de societate de fapt trecând prin intermediul celei de societate morală. Pentru aceeaşi raţiune, ea implică însă totodată o egalitate de drept între membrii societăţii, anume printr'o operaţie logică de generalizare precum şi o reciprocitate esenţială între drepturile şi obligaţiile acestor membri. Într'adevăr, după cum condiţia societăţii de fapt este ca fiecare să vadă semeni ai săi în ceilalţi (v. No. 29), tot astfel condiţia societăţii juridice este ca fiecare să aibă ca şi ceilalţi anume drepturi şi obligaţii spre a-şi putea realiza în mod egal, reciproc şi general destinul moral: ideea de societate juridică reprezintă astfel pe aceea de justiţie printr'o „egalitate“ de drept implicând în mod necesar o „generalizare“. Tot astfel se întâmplă în toate ştiinţele. Luând ca exemplu fizica, dacă în această ştiinţă nu înţelegem un corp dat de cât numai prin relaţiile lui cu altul, adică printr'o multiplicare raţională necesară a ceea ce este dat cunoştinţei noastre, aşa cum e evident, o facem tot astfel pe baza unei generalizări, care nu se poate concepe decât întrucât toate datele asupra cărora ea operează sunt considerate ca egale pe acelaş plan; dacă, în oricare altă ştiinţă, recunoaştem la fel, spre a putea gândi realităţile şi fenomenele ei, o conexitate necesară între ele, aceasta însemnează că pretutindeni nu putem concepe o realitate de cât pe baza unei asemenea generalizări necesare faţă de elemente considerate ca egale pe acelaş plan. Orice multiplicare şi generalizare prin raţiune a unor elemente principial egale reprezintă însă tot odată o „reciprocitate“ a lor: de aceea legea reciproci-

tății se arată și la baza tuturor relațiilor dintr'o societate juridică dată.

Toate aceste caractere esențiale ale dreptului derivă din ideea de societate juridică și rezultă din structura ei întru cât implică relații în mod reciproc și general între persoane pe baza activității lor libere, dar această structură nici nu s'ar putea gândi fără o aplicare a dreptului la date morale și, prin ele, la fapte sociale.

Concluzia noastră este prin urmare că societatea juridică nu se poate concepe fără societatea morală și printr'aceasta fără societatea umană, la fel cum nu putem concepe o societate umană fără fenomene psihice legate în psihisme, fenomenele psihice fără date biologice interdependente sub formă de organisme biologice, datele biologice fără relații fizice unitare legate între ele în universul fizic și acestea din urmă fără date matematice puse în relație într'un singur tot prin ideile de timp și spațiu.

Legea de formare a cunoștințelor și a realităților juridice este așa dar însăși legea generală de formare a oricărui fel de cunoștință despre o realitate, oricare ar fi ea.

4. EXPERIENȚA JURIDICĂ

41. — Problema experienței și pozitivismul științific.
42. — Caracterizarea experienței în științele despre natură.
43. — Experiența biologică și sociologică nu e caracterizată prin simțuri.
44. — În fiecare știință despre natură experiența cuprinde și date ale științelor care o preced imediat în ierarhia științelor.
45. — Enunțarea problemei experienței în drept.
46. — Fiecare știință despre natură își constituie obiectul propriu de experiență prin prisma unui punct de vedere prestabilit.
47. — Experiența realității naturii stă într-o elaborare rațională și nu într-o simplă constatare sensibilă.
48. — Activitatea brută originară.
49. — Primul act de elaborare experimentală: distincția între actul de cunoaștere și obiectul cunoscut.
50. — Elaborarea elementelor specifice ale experienței în fizică: activitate, realitate, calități sau stări fizice.
51. — Condițiile *a priori* ale experienței fizice.
52. — Experiența se constituie la fel în oricare altă știință despre natură.
53. — Experiența ca bază a oricărei noțiuni generale despre realități ale naturii.
54. — Necesitatea existenței experienței juridice.
55. — Dublul aspect al experienței juridice.
56. — Elaborarea experienței juridice și complexitatea ei prin realizarea punctului de vedere juridic și prin aplicarea lui la punctul de vedere social.
57. — Elementele experienței juridice: activitate, persoane, situații juridice.
58. — Condițiile *a priori* ale experienței juridice.
59. — Experiența juridică se întemeiază, prin intermediul unei experiențe morale, pe o experiență socială și nu pe vre-un alt fel de experiență.
60. — Greșala pozitivismului în drept. Dreptul poate fi o știință.

41. — Importanța experienței pentru știință este astăzi recunoscută. Știința fenomenelor naturale nu se poate întemeia decât pe experiență. Întrebarea care se pune este însă care e în mod general înțelesul exact al cuvântului experiență, spre a se putea ști dacă există o asemenea experiență și în etică, adică în morală și în drept.

Luăm aci termenul experiență în sensul de cunoștință prin observarea directă a unui obiect și nu în acela de operație experimentală voită, cum se face uneori în fizică, în chimie, etc.; acest din urmă înțeles e mult mai complex și îl presupune pe cel dintâi.

Pozitivismul științific modern, care a jucat un așa de mare rol în înflorirea științei exacte din veacul din urmă, a accentuat însemnătatea experienței sensibile, negând valoarea oricărei cunoștințe care nu se întemeiază pe ea, afară de cea matematică. Prin aceasta, pozitiviștii au contestat posibilitatea oricărei alte explicații afară de cea întemeiată pe experiență și au ajuns a nega posibilitatea valorilor etice ca atare, reducându-le, într'un înțeles contrar celor arătate de noi mai sus (v. No. 8—15), la cunoștințe despre fenomenele naturale. Așa fac toți acei care reduc morala și dreptul la sociologie sau la altă știință despre natură.

42. — Teza pozitivistă astfel concepută presupune însă, în mod necesar, o elucidare prealabilă a noțiunii generale de experiență, de oare ce această teză consideră experiența ca elementul din urmă, ireductibil la altceva, al cunoștinței.

Experiența, conform acestei doctrine, este înțeleasă după modelul experienței pe care o avem în fizică; orice realitate experimentală ar trebui astfel să fie asemenea cu o realitate fizică și e considerată ca sensibilă.

Cu toate acestea, nu se contestă valoarea, în afară de fizică, a cunoștințelor matematice care sunt cu totul deosebite de cele fizice și care nu sunt sensibile: pozitiviștii chiar se și întemeiază pe ele pentru cunoașterea fenomenelor fizice.

Se poate pune astfel întrebarea dacă nu avem o experiență și în matematică. O asemenea experiență matematică există, dar este vident că ea nu se poate confunda cu cea fizică. Matematica are, într'adevăr, un obiect propriu, pe care-l formează datele matematice (v. No. 15). Fiecare din aceste date înfățișează un caracter individual care o deosebește de altele; așa, spre exemplu, fiecare număr are caracterele lui speciale care-l individualizează, deosebindu-l de altele, și tot astfel fiecare figură geometrică. Cunoștința pe care o putem avea în mod actual a acestor date, fiecare

în parte, constituie o experiență specific matematică ; matematicienii care s'au ocupat da această problemă recunosc astăzi că și ei, întocmai ca și fizicienii, „caută“ și „descoperă“ realitățile obiective ale științei lor.

Dacă observăm bine, caracteristica experienței este așa dar, în cazul matematicii, cunoștința actuală a unor date obiective individuale. Ele sunt „obiective“ în sensul că existența lor nu depinde de arbitrarul nostru și că le putem cunoaște, indiferent dacă în fapt greșim sau prindem adevărul ; am putea chiar să nu le cunceaștem de loc fără ca prin aceasta ele să înceteze de a exista și de a fi adevărate. Ele sunt „individuale“, pentrucă fiecare constituie o realitate de sine stătătoare ; în înțelesul acesta nu avem prin ele cunoștințe sau noțiuni matematice abstracte, adică scoase prin generalizare din altele mai simple, ci cunoștințele abstracte sunt scoase din ele ; datele matematice pot fi generale în raport cu alte cunoștințe, cum sunt față de cele fizice, dar, ca date matematice, fiecare din ele are o individualitate specifică și ireductibilă¹⁾. Cunoștința datelor matematice poate fi în fine „actuală“, în sensul că nu este atunci memorată, ci se produce în prezent și ea reprezintă atunci ceea ce se poate numi experiență.

Aceeași caracterizare se poate da și experienței fizice. Această experiență consistă și ea în a cunoaște în mod „actual“ date „obiective“ și „individuale“. Recunoaștem de obi-

1) Să luăm ca exemplu un anume număr sau o anume figură geometrică. Acel număr sau cea figură nu se confundă în matematică cu nici un alt număr sau cu nici o altă figură, constituind o entitate de sine stătătoare. Matematicianul studiază proprietățile fiecărui număr sau fiecărei figuri întocmai cum fizicianul studiază fiecare corp fizic. Matematicianul ajunge astfel a deosebi printre aceste proprietăți unele care sunt generale, aparținând și altor numere sau figuri (de exemplu că un anume număr e pereche sau nepereche ori că o anume figură are patru laturi) : el formează astfel noțiuni generale (în exemplu dat noțiunile de număr pereche sau nepereche ori noțiunea de patru.ater). Formarea unor asemenea noțiuni presupune că fiecare număr sau figură este pentru matematician ceva individual și ireductibil, existent prin sine însuși : de la un asemenea ceva pleacă el pentru a putea ajunge la speculațiile lui abstracte și generale. Se va observa însă că, dacă fiecare număr sau figură reprezintă astfel în matematică o individualitate obiectivă de studiat, ele au din contra față de fenomenele fizice la care se aplică un caracter general, pentru că se vor găsi multe grupe de realități fizice care să fie de acelaș număr sau care să posede aceeași figură geometrică : generalitatea există aci numai față de fizică, iar nu în cadrul matematicii.

ceiu în fizică fiecare din aceste date prin simțurile noastre externe și zicem, în acest caz, că avem o experiență fizică.

Tot asemenea putem avea o experiență biologică, atunci când cunoaștem în mod actual prin mijlocirea unei experiențe fizice, un organism viu al unei plante sau animal ori vreun organ sau fenomen al lui, una psihologică, atunci când cunoaștem la fel date psihice, fie direct în conștiință prin simțurile interne, fie prin mijlocirea unor experiențe externe, și una socială, atunci când recunoaștem tot astfel realități sociale prin mijlocirea unor date psihice, biologice sau fizice (v. No. 16, 18, 33, 38).

43. — Așa cum ne pare la prima vedere, experiența cunoaște însă direct prin simțuri numai în fizică și în psihologie: se va observa că ea nu are nimic sensibil în biologie și în sociologie. Intr'adevăr, nu putem prinde prin simțuri, în realități materiale cum sunt organismele biologice, viața însăși care pulsează în mod spontan în ele și constituie caracteristica lor; tot asemenea nu cunoaștem direct prin simțurile noastre realități sociale, ci numai prin manifestările lor materiale sau prin repercusiunile pe care le au în conștiința noastră. Cu toate acestea nici un biolog sau sociolog nu va putea contesta în mod serios că și în specialitatea lor există o experiență proprie, deosebită de cea fizică sau psihică, de oarece altfel nici o generalizare nu ar mai fi posibilă și prin urmare nu ar mai putea exista în biologie și în sociologie nici o lege științifică.

Dacă însă avem astfel unele domenii în care obiectul experienței nu ne e dat prin simțuri, aceasta înseamnă dela început că experiența în general nu se caracterizează prin cunoștința sensibilă, cum se pare la prima vedere, și că este în deajuns a o defini numai prin cunoștința actuală și directă a unei date obiective individuale.

44. — În orice caz, putem afirma de pe acum în conformitate cu explicațiile pe care le-am mai dat (v. No. 16, 18, 33, 38), că o experiență fizică trebuie să cuprindă în ea totodată și cunoștința unor date matematice, una biologică și cunoștința unor date fizice, una psihologică și pe aceea a unor date biologice, iar una socială și pe aceea a unor date psihice: căci fiecare din realitățile științelor respective presupune și realități din știința care precede în ierarhia științelor. Tot ast-

fel, o experiență morală, dacă există, va trebui să cuprindă date sociale, iar una juridică date morale, pentru că, după cum am arătat, realitățile morale presupun date sociale, iar cele juridice date morale (v. No. 33, 38).

45. — Întrebarea este însă dacă există o asemenea experiență și în morală și în drept.

Această întrebare este relativ nouă și nu se punea înainte.

În morală, au fost cu toate acestea lucrări, ca acele ale lui Rauh, care au prezentat analize descriptive pătrunzătoare ale experienței specific morale. În drept, de asemenea, simțim în mod evident o experimentare a unor fenomene juridice atunci când, spre pildă, o jurisdicție se exercită asupra noastră sau când procedăm la o executare silită sau o suferim din partea altora; tot asemenea recunoaștem în noi în mod direct cum ni se aplică, nouă sau altora, noțiunile unor drepturi și obligații îndată ce un conflict de interese se produce în fața noastră în societate.

În timpul din urmă juriștii mai de seamă încep a afirma tot mai mult că la baza cunoștințelor juridice stă experiența. Dar nu știm să se fi făcut până acum în știința juridică vreă cercetare asupra înțelesului exact al experienței juridice.

Cu toate acestea, o asemenea cercetare este indispensabilă dacă voim să ne dăm seama de cunoștința juridică.

46. — Ceeace dă aparența că în drept nu ar exista o experiență propriu zis juridică este mai ales faptul că obiectele cunoștințelor juridice, drepturile și obligațiile, nu sunt lucruri palpabile și materiale ca realitățile fizice, ele nefiind perceptibile prin simțuri. Am ajuns însă, cu ocazia constatării existenței unei experiențe chiar în biologie și sociologie, la concluzia că noțiunea de experiență nu se caracterizează prin faptul unei cunoștințe sensibile propriu zise (v. No. 43). O analiză amănunțită a experienței în diferitele științe va întări și generaliza această concluzie.

Să luăm ca exemplu cazul cel mai tipic, acel al experienței fizice. Prin ea simțurile noastre zise externe, de exemplu simțul vederii, de cele mai multe ori combinat cu simțul tactil și chiar cu celelalte simțuri, au toată aparența că ne revelează realitățile sau fenomenele fizice.

În cazul acesta însă, și spre a constata astfel un lucru material extern, atât omul incult cât și fizicianul procedează

în realitate la o „elaborare“ așezându-se numai dintr'un anume „punct de vedere“ pe care trebuie să-l conceapă în prealabil : aceasta însemnează dela început că simțurile nu caracterizează nici aci experiența.

Intr'adevăr, dacă cercetăm cazul cu toată atenția cuvenită, vom constata că faptul acestei cunoștințe experimentale în fizică este foarte complex și prin urmare nu poate fi pur și simplu produsul simțurilor.

Atunci când, spre exemplu, avem o percepție vizuală a unui lucru, se petrece în noi un act care are în mod original un aspect multiplu, anume un aspect psihologic, unul biologic corespunzător, unul fizic, prin lucrul perceput, și chiar unul matematic, căci acel lucru este recunoscut prin însuși actul de percepție ca având o formă geometrică și ca fiind unul, distinct de alte unități; acelaș act poate avea în fine chiar un aspect social dacă e resimțit în legătură cu relații ale noastre cu alții.

Atunci când constatăm cum cade o piatră avem astfel la început o intuiție brută și haotică, fără un caracter propriu zis fizic. Această intuiție cuprinde într'un tot confuz nu numai o experiență fizică, dar și toate celelalte feluri de experiențe posibile; în această cunoștință brută aflăm nu numai un fenomen fizic, dar și unul psihologic, unul biologic, etc.: senzațiile pe care le avem despre piatra care cade sunt elemente curat psihologice, având fenomene corespondente biologice, în nervul optic de exemplu, și nu sunt realități fizice; forma și unitatea pietrei sau a mișcării ei sunt elemente matematice; iar dacă privim actul nostru prin prisma sociologiei, vom constata că el poate reprezenta și elemente sociale, putând fi resimțit în legătură cu anume interese și influențe sociale.

Orice fel de experiență, oricare ar fi genul de realitate pe care ea o relevază, începe întotdeauna la fel cu o asemenea intuiție brută și unitară, haotică și extrem de complexă, constituind ceea ce numim „concretul“. Dar, preocupați de un anume punct de vedere, desprindem din acest tot concret încă nediferențiat numai ceea ce ne interesează la un moment dat. Fizicianul privește astfel în căderea pietrei numai ceea ce îl interesează pe el, adică numai fenomenul fizic, și nu-l vede decât pe acesta. Tot astfel biologul, la lumina preocu-

părilor lui, constată prin acelaș act fenomenul biologic, psihologul numai pe cel psihologic, sociologul numai pe cel sociologic.

Oricare experiență este astfel produsul unei foarte înaintate elaborări, realizată pe baza unui anume punct de vedere. În momentul când noi constatăm un lucru ca obiect fizic, gândul nostru nu merge decât la unul din aspectele pe care le-am notat și nu se îndreaptă în realitate, prin actul respectiv de percepție, decât numai spre constatarea obiectului fizic: vrem să știm și să aflăm dacă acel obiect fizic există ca fizic și eliminăm toate celelalte aspecte posibile ale lui. Tot astfel dacă vrem, cu prilejul unei asemenea percepții, să facem anumite constatări matematice, spre a afla dacă obiectul e unul sau multiplu sau spre a recunoaște ce formă geometrică are, suntem nevoiți a elimina complet ceea ce în actul de percepție exprimă o realitate fizică și ne concentrăm atenția numai asupra proprietăților matematice.

Aceasta însemnează că în primul caz am desprins din cunoștința pe care o avem prin actul de percepție punctul de vedere fizic și că am reținut numai acest punct de vedere, întocmai cum în al doilea caz am desprins și reținut din cunoștința inițială numai punctul de vedere matematic.

Prin urmare este învederat că experiența fizică se constituie numai printr'o „elaborare“, anume prin aplicarea unui „punct de vedere“, special și dinainte ales, la o anumită cunoștință brută. Acest punct de vedere formează tocmai caracteristica esențială a fizicului. Deși rezultatul experienței ni se pare la prima vedere obținut în mod direct, el este în realitate un produs al unei operații foarte complicate a minții, esența lui nefiind datorată simțurilor.

De altfel este neîndoelnic că în știința fizică s'au făcut în trecut și trebuie să se facă și azi încă mari eforturi tocmai spre a se elimina în mod complet din cunoștințele respective orice element subiectiv, în special orice element sensibil, pentru că în cunoștința vulgară un lucru nu e întotdeauna ușor de recunoscut ca realitate curată fizică: o cunoștință fizică e așa dar produsul unei elaborări de care nu ne dăm bine seama.

Este sigur că aproape nici una din științe nu a ajuns încă până azi la o asemenea purificare completă a datelor ei experimentale. Fizica a atins acest rezultat, numai din clipa

când a reușit să scoată din considerațiile ei toate elementele psihologice : greutatea pe care o întâmpină profanul de a înțelege fizica nouă care nu se mai poate transpune în viziuni sau percepții psihologice e o dovadă mai mult despre aceasta. Biologul, chiar azi, amestecă de prea multe ori datele științei lui cu cele ale psihologiei. Psihologul cade încă mai des în biologie și în sociologie. Sociologul în fine nu știe încă întotdeauna bine care sunt limitele exacte ale științei lui spre deosebire de drept și morală, de psihologie, de biologie, de fizică: unul din marile merite ale sociologiei din timpul din urmă, cum e spre exemplu aceea a lui Max Weber și a școlii lui Durkheim, a fost de a afirma și căuta să degajeze specificitatea experienței sociologice.

Chiar și în cadrul unei aceleiași științe, punctele de vedere sunt deosebite după ramurile ei și experiența respectivă se deosebește după cum savantul o constituie dintr'un punct de vedere sau altul. Așa spre exemplu, în acelaș fapt constat, fizicianul poate vedea o experiență electrică, una calorică, una referitoare la gravitație, etc.

Apare astfel cu evidență că ceea ce numim o experiență fizică se constituie numai prin aplicarea unui anume punct de vedere. Acest punct de vedere trebuie, în mintea noastră, să fie dinainte construit și trebuie să fie deosebit de oricare altul, cunoștința brută nefiind încă o experiență fizică, ci numai un element inițial al ei. Experiența fizică ne apare așa dar ca rezultatul unei construcții a minții noastre și nu a simțurilor.

Aceiași analiză este exactă nu numai pentru fizică dar și pentru oricare altă știință (comp. No. 16, 18, 33, 44).

Am schițat aspectul matematic al unei experiențe fizice. Însă chiar și o experiență pur matematică se prezintă în acelaș fel. Căci matematicianul, atunci când concepe un număr dat sau o anume figură geometrică, elimină tot ce resimte ca fenomene subiective psihice, precum și fenomenele biologice, fizice, etc. implicate în actul lui de cunoștință ; el nu consideră decât exclusiv numai elementul matematic din acel act : el face aceasta în mod necesar stabilind punctul de vedere specific matematic. Obiectul experienței lui este astfel produsul unei elaborări construite, care are la bază o cunoștință brută.

Tot asemenea se întâmplă și în experiența biologică ;

omul de știință trebuie să se mărginească prin ea la punctul de vedere exclusiv biologic spre a putea ajunge la concluziile pe care le dorește și a nu cădea în confuzii care nu mai au nimic științific. Aceleași operații este făcută întocmai la fel de psiholog și tot așa de sociolog, dacă acești oameni de știință uzază de o metodă strictă, care singură poate fi fecundă. Operația este de altfel mai grea în psihologie decât în biologie, pentru că e mai greu a face în mod clar deosebirea între obiectele acestor din urmă științe; sociologia face astăzi încă mari eforturi pentru ca în observațiile și considerațiile ei să nu se producă în această privință confuzii care le-ar periclita valoarea științifică.

47. — Toate aceste constatări dovedesc astfel că, în fiecare știință despre natură, experiența respectivă nu se înfățișază dela sine ca atare, ci este produsul unei „construcții” prin mijlocirea unui „punct de vedere” rațional care trebuie bine lămurit dinainte. În acest sens realitatea experimentală este deosebită în fiecare știință și reprezintă în fiecare din ele o „elaborare” rațională. Aceasta însemnează însă că o experiență nu se caracterizează prin faptul unor cunoștințe sensibile.

Chiar și știința fizicei, unde s'ar părea că constatările experimentale sunt prin excelență obținute prin simțuri, face în realitate abstracție de tot ce e sensibil. Un fenomen fizic perceput nu stă în impresiile sensibile subiective pe care le putem avea despre el; o culoare, spre exemplu, nu există în fizică în senzația de culoare; fizica elimină tocmai toate aceste date subiective, cum sunt senzațiile, făcând abstracție de tot ce e psihologic și reduce realitățile ei proprii la cu totul altceva.

Ce poate însemna de altfel o cunoștință prin simțuri? Nimic altceva decât o cunoștință psihologică prin senzații. Dar o asemenea cunoștință este aceea a unei simple realități psihologice, căci cuvântul „simțuri” însemnează aci senzații considerate ca realități psihologice. Cunoștința oricărei asemenea realități este însă ea însăși opera unei elaborări. Însăși senzația este, contrariu unei credințe răspândite, departe de a fi ceva elementar; ea este în psihologie mai mult o construcție ipotetică, așa cum se recunoaște tot mai mult astăzi, și nu poate fi prinsă sub forma ei pură: atomismul

psihologic sensualist este azi o concepție definitiv depășită. Iluzia că experiența ne e dată prin cunoștințe sensibile e provocată de faptul că aceste cunoștințe sunt totdeauna actuale; dar ele nu sunt singurele cunoștințe actuale posibile, reprezentările memorate fiind și ele actuale, și de aceea ele nu caracterizează experiența. Simțurile, ca realități bio psihologice, nu determină „actualul“, acesta fiind produsul extrem de complex al unei elaborări raționale implicite prin ideile *a priori* de timp și de spațiu, fără care el nici nu poate fi închipuit (comp. No. 51 și 52).

48. — Cele expuse arată că, în ultimă analiză, la baza tuturor științelor și experiențelor respective se află o aceeași activitate brută, concretă, din care fiecare știință își elaborează realitatea și experiența proprie (v. No. 46). Nu vom cerceta încă acum în tot complexul ei problema de a ști în ce consistă această activitate brută; nu vom face o asemenea cercetare de cât mult mai târziu, spre a putea fi pe deplin înțeleși. Reținem însă pentru moment cel puțin atât că la baza tuturor felurilor posibile de experiențe stă o cunoștință a unui fapt brut, încă nedeosebit bine și necizelat prin cunoaștere, fapt în care aspecte variate posibile stau confundate în mod haotic. Acest fapt inițial constituie singur în realitate ceea ce numim „concretul“ și în el aflăm între altele și „actualul“.

El este, dacă ne gândim cu atenție, o activitate, fiind însăși *activitatea noastră de cunoaștere*, (v. No. 12), dar încă nediferențiată prin relații.

De altfel, vom vedea mai târziu analizându-l că nici nu-l putem cunoaște în aspectul lui originar, pentru că nici o cunoștință nu e posibilă de cât numai prin relații.

49. — Spre a ajunge să cunoaștem ceva într'o experiență, acest act originar nu e suficient și trebuie să desprindem din el anume aspecte ale lui, ceea ce facem tocmai prin mijlocirea unor relații.

Prima relație care se desprinde astfel din actul originar este aceea între „actul“ însuși de cunoaștere a ceva și acest ceva ca „obiect“ cunoscut, ca obiect în genere de cunoștință și încă nediferențiat (v. No. 12).

Nu e vorba însă aci de actul de cunoaștere ca fenomen psihologic; acesta este el însuși, ca fenomen psihic, obiect de

cunoștință ; e vorba de actul de „cunoaștere“ prin care prindem în mod „logic“ un „obiect“ ca atare : Kanț l-a numit „transcendental“ (v. No. 12).

Pornind dela un asemenea act și anume procedând mai departe la noi diferențieri succesive în obiectul astfel cunoscut numai în genere, obținem apoi obiectele specifice și variate ale științelor, fiecare în parte : o facem stabilind pe rând diferitele puncte de vedere care caracterizează fiecare știință și despre care am vorbit mai sus (v. No. 46 și 47).

50. — Dar operația de constituire a experienței în fiecare știință nu este încă sfârșită cu aceasta și de aceea ea nu se opr.ște aci. Mai trebuie să recunoaștem anume fenomene ale unor realități individualizate, cu stările acestora, adică cu calitățile sau proprietățile lor.

Nu putem însă ajunge la acest rezultat de cât pornind dela constatarea unor anume activități considerate ca obiecte de cunoștință și privite prin prisma specifică a științei respective (v. No. 46). Aceste activități, pe care le numim „fenomene“ și care sunt atribuite unor realități pe care le considerăm ca active, sunt aspectele pe care le desprindem în prim rând în fiecare știință din actul brut originar de cunoaștere concretă și ele sunt de atâtea feluri câte sunt și științele ; constatăm astfel în experiență activități fizice, activități biologice, activități psihologice, activități sociologice, etc. : ajungem atunci să recunoaștem în mod concret „calitățile“ (numite și „stările“ sau „proprietățile“) fiecărei realități experimentale.

Să luăm ca exemplu experiența în fizică. Ceea ce prindem în prim rând în experiența fizică, sunt numai „activități fizice“ (v. No. 28, 46) anume sub forma de schimbări care ne impresionează ca atare : aceste activități sunt „fenomenele fizice“. Dar cunoștința nu se oprește aci în experiența fizică. Ea atribue în mod necesar aceste activități, cu prilejul constatării fiecăreia din ele, unor entități individuale numite „realități fizice“, pe care le concepem ca „provocând“ sau „suferind“ o activitate constatată ; realitățile astfel construite nu sunt altceva de cât corpurile fizice obișnuite : o realitate fizică nu e însă de cât numai ceva gândit în legătură cu o activitate constatată. Vom observa că în fizică, spre deosebire de etică, nu concepem aceste realități ca izvoare spontane de

activitate, pentru că în această știință activitatea lor fizică e întotdeauna considerată ca fiind în întregime determinată de activitatea la fel a altor realități similare și așa la infinit; în felul acesta nu întâlnim niciodată în fizică subiecte propriu zise, ci numai „obiecte“ (v. No. 13). În fine, prin intermediul activităților fizice constatate noi atribuim însă totodată acestor realități „stări“ (calități sau proprietăți) care caracterizează situația lor la un moment dat; activitatea fizică se manifestă într'adevăr, prin însăși definiția ei, printr'o schimbare a unor stări și aceste stări sunt gândite în mod necesar ca aparținând realităților constatate.

Câte trele aceste elemente, „activitate“, „obiect sau realitate“ și „stare“ la un moment dat ale acestui obiect, sunt prinse dintr'odată și în mod actual în experiența constituită, ele sunt oarecum concentrate și combinate în ea: constatăm în acelaș timp și prin acelaș act în prezent fenomenul fizic și prin aceasta obiectele și stările respective.

Astfel, atunci când avem credința că percepem pur și simplu realitatea unui obiect fizic, o piatră spre exemplu, trebuie să ne dăm seama că dacă acest obiect ar fi în mod absolut inactiv, nefiind produsul activității unui alt obiect și neproducând el însuși nici un fel de activitate, el nici n'ar exista: n'am putea concepe existența lui; am prins în felul acesta, în actul de experiență o activitate fizică, dar nu pură, ci raportată la un obiect; în fine, totodată și prin aceasta însăși, am constatat starea lui la un moment dat, consistând din modul cum se înfățișază calitățile lui în acel moment.

Prima formă de cunoaștere experimentală, este așadar în fizică aceea despre o „activitate“ reală (v. No. 28), desprinsă din actul brut inițial ca un reflex al lui: fiecare activitate astfel constatată constituie „fenomenul“ științei și ia numele de fenomen în conformitate cu înțelesul grec al acestui cuvânt, pentru că reprezintă manifestarea aparentă a unei realități. Constatând o asemenea activitate fizică construim mai departe anume „realități“ cărora o atribuim și care formează realitățile fizice; le putem considera și ca exercitând acea activitate în mod activ asupra altor realități și atunci iau numele de „subiecte“, sau ca primind în mod pasiv acea activitate de la altele care le determină și atunci iau numele de „obiecte“. Totodată aceste realități constituie, fiecare, individualități

investite cu anume „stări“ sau „situații“ care nu sunt altceva de cât ceea-ce numim proprietățile sau calitățile lor.

Realitățile fizice și stările lor se leagă în actul prezent de cunoștință pe de o parte între ele și pe de alta de activitatea constatată, constituind astfel experiența însăși, dar numai prin această procedură extrem de complexă, toate aceste elemente combinându-se într'un tot care e obiectul complet al experienței fizice.

Operația de constituire a experienței fizice este prin urmare de o nebănuită complexitate.

51. — Această operație apare ca o elaborare încă mai complexă, dacă o privim nu numai din punctul de vedere a „ceea-ce“ constatăm, ci și din acel al „condițiilor“ „constatării“ însăși.

Intr'adevăr, oricare asemenea constatare presupune ideile de spațiu și de timp în care se petrec fenomenele fizice. Aceste idei constituie „condiții“ ale oricărei constatări experimentale, căci fără ele ar fi imposibil să înțelegem că am prins în mod actual un obiect cu activitatea și starea lui într'un anume spațiu și timp.

Operația mai presupune, tot ca o condiție logică a ei, „posibilitatea“ de a pune obiectul în „relații“ fizice, cum sunt cele de cauzalitate prin care activitatea unuia produce stările altuia.

Ea mai presupune în fine la fel, ca o condiție logică supremă, nu numai relații referitoare la un anume lucru dat, ci și relații între toate lucrurile posibile, adică aceea „schemă rațională“ despre care am dat oarecare lămuriri mai sus, fără care nici o cunoștință nu ar fi posibilă și care constituie universul fizic. (comp. No. 29).

Vom vedea mai târziu cum Kant, în analizele lui pătrunzătoare, a învederat aceste „condiții“ logice ale oricărei cunoștințe fizice, pe care, din cauza acestui rol al lor, le-a numit *a priori*, grupându-le și enumerându-le astfel: 1) spațiul și timpul, 2) categoriile gândirii prin care stabilim relații și constituim obiectul, 3) „ideea“ universului fizic, numită de el „ideea cosmologică“.

52. — Ne dăm bine seama astfel cât de complexă este operația la prima vedere așa de simplă pe care o numim cunoștință fizică experimentală: am arătat în mod sumar elementele ei esențiale.

Experiența se prezintă însă exact în acelaș fel în oricare altă știință de cât fizica, și chiar în matematică.

Așa în matematică, aplicând punctul de vedere specific al acestei științe, constatăm înainte de toate activități matematice, cum sunt acele aritmetice pe care le-am dat de exemplu mai sus (două adunându-se cu trei produce cinc.) (v. No. 28) și numai prin mijlocirea lor construim în actualitate obiecte, spre exemplu numere, atribuindu-le anume stări, adică proprietăți ale lor. Tot astfel, în biologie, prin aplicarea punctului de vedere biologic, constatăm activități biologice din care deducem apoi realități sau obiecte biologice, cu proprietățile adică stările lor actuale. În psihologie procedăm la fel. De asemenea, în sociologie, după cum am mai explicat (v. No. 28), constituim din activități sociale constatate obiecte care se înfățișează ca realități sau individualități sociale, anume indivizi și grupuri sociale, cu stările sau calitățile lor pe care le prindem tot prin acest act.

Toate aceste elemente se combină între ele în fiecare știință, la lumina punctului ei de vedere distinct, spre a constitui, prin crearea unor anume raporturi între ele, ceea ce numim experiența acestei științe.

Vom observa că nici unul din aceste elemente nu poate fi cunoscut de cât prin relații, adică diferențieri, pe care cunoștința le stabilește între ele. Obiectele și stările lor nu pot fi prinse de cât prin diferențieri între activitățile respective, iar aceste activități se constituie în mod distinct și original în fiecare știință prin diferențieri privind activitatea brută originală, adică actul însuși de cunoștință.

În afară de aceasta, asemenea diferențieri nu se pot face de cât prin „relații în timp și în spațiu“, formând pe de o parte obiecte prin așa numitele „categorii“ ale minții și legând pe de altă parte fiecare constatare a unui obiect cu toate celelalte obiecte posibile de acelaș fel spre a forma o pură „idee“ rațională, o schemă globală înăuntrul căreia suntem nevoiți a situa fiecare realitate constatată (v. No. 51): altfel, nimic nu se poate apărea ca „dat“.

Combinarea prin relații a tuturor elementelor pe care le-am descris într'un „dat“ unitar și actual apare astfel în mod evident ca o operație rațională. Experiența este așa dar o construcție produsă printr'o elaborare rațională. Acest dat

unitar, așa construit ca un tot, formează ceea ce putem numi într'un sens larg obiectul cunoștinței experimentale. El este individualizat pentru că fiecare din elementele lui constatate, așa cum le-am descris, are acest caracter și el are o valoare obiectivă, nedepinzând de capriciul și arbitrarul nostru. Faptul că el este obținut la prima vedere prin simțuri nu poate constitui o caracterizare esențială a experienței despre el. Această caracterizare stă în structura lui internă, așa cum am arătat-o, precum și în aspectul individualizat, obiectiv și actual cu care se înfățișează ca urmare a acestei structuri.

53. — Cunoștința unor asemenea obiecte de experiență în științele despre natură servește apoi de bază și de punct de plecare operațiilor de abstracție generalizatoare prin care obținem așa numitele „concepte“ sau „noțiuni. Aceste noțiuni se formează prin observarea cazurilor experimentale de acelaș fel și anume prin extragerea din ele a notelor lor comune: operația constituie o abstracție; de aceea noțiunile respective se numesc abstracte și în sensul acesta ele reprezintă generalizări prin abstracții. Prin abstracție cunoștința se înalță deasupra actualului și, ridicându-se și peste simplul memorat, se întinde în trecut și în viitor, legându-le unul de altul.

Iată sensul în care se spune în mod obișnuit că noțiunile abstracte nu exprimă niciodată un obiect de cunoștință directă și actuală, ci numai unul indirect, prin mijlocirea cazurilor experimentale individuale din care sunt scoase și la care se raportează, iar acestea din urmă exprimă cunoștințe directe care au fost sau sunt actuale: datele experimentale sunt așadar imediate, pe când noțiunile abstrase sunt mediate. Dar aceasta nu înseamnă că primele ar fi datorate simțurilor pe când cele de al doilea nu.

54. — Am luat ca exemplu experiența fizică și am procedat la o analiză a ei; am văzut că experiența se prezintă în exact aceleași condiții în oricare altă știință despre natură, dar cu aspectul original pe care i-l conferă punctul de vedere al fiecărei științe. Experiența va consista întotdeauna într'o primă raportare prin diferențiere la activitatea brută originară, adică la însuși actul de cunoștință, și apoi în diferențieri succesive, prin alte raporturi noi stabilite de cunoș-

tința rațională, în interiorul obiectului inițial și actual de cunoaștere.

Rămâne să vedem acum dacă nu aflăm același procedeu și în etică, procedeu grație căruia există o experiență morală și una juridică. Deosebirea va fi însă numai că prima raportare nu se va face la obiectul actului inițial de cunoaștere, ci la subiectul lui, și astfel activitățile morale și juridice vor apărea ca aparținând unor persoane libere.

În științele despre natură s'a ajuns la concluzia că toate cunoștințele generale trebuie să se întemeieze pe experiență pentru motivul că altfel nu s'ar putea înțelege cum acele cunoștințe s'au format; progresele științei ne dovedesc că ele nu se constituie niciodată numai printr'o simplă operație abstractă a rațiunii, ci prin observarea obiectivă a unor date individuale trecute prin actualitate, adică tocmai prin experiență. În etică să fie oare altfel? Să fie oare posibil să constituim cunoștințe generale despre valori morale sau juridice, despre drepturi și obligații, fără a le scoate din cazuri individuale constatate, ci numai printr'un simplu joc al rațiunii? Această teză, care e aceea a școlii clasice a dreptului natural, este inadmisibilă: ea nu poate fi acceptată de nici un om de știință, în înțelesul adevărat al cuvântului.

Este imposibil a ne forma noțiuni generale despre moralitatea activităților ființelor umane fără a ne raporta la activități constatate și judecate în mod experimental. Va trebui prin urmare ca în mod necesar să considerăm în prealabil asemenea activități în individualitatea lor obiectivă, așa cum trec la un moment dat prin actualitate, spre a putea face afirmații morale despre mai multe de același fel. Aceasta înseamnă însă că și în morală trebuie să pornim de la experiență.

Tot asemenea în drept. Cine ar mai putea contesta azi însemnătatea capitală a faptelor și deci a experienței în legiferare, în interpretarea legilor, în cunoștința instituțiilor și regulilor juridice, oricare ar fi ele? Nici o normă de drept nu se poate forma în mintea omenească de cât printr'o observare actuală a unor cazuri individuale și ea nu are sens de cât printr'o raportare la asemenea cazuri individuale. Așa zisele principii de drept nu fac nici chiar ele excepție de la acest adevăr general și ele nu reprezintă altceva de cât noțiuni ab-

strase, de cele mai multe ori printr'o lungă elaborare istorică, din experiența unor cazuri și diferite individuale.

Doctrina clasică este însă aproape mută asupra experienței juridice. Este adevărat că încă din antichitate s'a atras atenția asupra însemnătății istoriei și a împrejurărilor sociale în drept; Cujas și Montesquieu au insistat asupra lor; școala istorică germană, în frunte cu Savigny și Puchta, a așezat chiar fundamentul dreptului pe o conștiință concretă. Dar nimeni până în timpurile mai recente nu a încercat în drept o analiză științifică a experienței și a elementelor care o compun. O asemenea preocupare despre experiența juridică a lipsit mai ales din cauza iluziei că principiile dreptului apar în mod direct în mintea noastră sub formă generală. Normele juridice au dat astfel impresia că vin sau dela natură sau de la legiuitor. Concretul și actualul nu a mai interesat de cât numai în privința aplicării normelor astfel formate la cazurile de toate zilele și în special la conflictele deduse în judecata instanțelor judecătorești, unde totul părea că se petrece prin prisma unor norme generale prestabilite. Chiar și azi, mai ales în studiul dreptului privat conceput în forma clasică, normele și regulile juridice sunt pur și simplu socotite ca date de legiuitor, autorii ocupându-se numai de aplicarea lor jurisprudențială.

Cercetarea dacă regulile juridice au la bază o experiență proprie nu poate fi însă indiferentă pentru jurist. Ea are nu numai o însemnătate teoretică de netăgăduit, dar și una practică. Într'adevăr, dacă regulile juridice nu apar de la sine în mintea noastră și își trag întregul lor înțeles din experiență, atunci este evident, pe de o parte, că metoda formulării acestor reguli trebuie să țină neapărat seama de realitățile juridice experimentale și tot astfel, pe de altă parte, că însăși problema aplicării legilor și a interpretării lor trebuie să se prezinte într'o lumină nouă.

De altfel cuvântul experiență a început să apară tot mai des sub condeiul juriștilor, chiar și în dreptul privat, deși cu încă oarecare timiditate. Ei au fost aduși la aceasta nu numai prin exemplul științelor despre natură și prin influența pozitivismului științific contemporan, dar și prin studiul mai atent al fenomenului de interpretare al dreptului, precum și prin cercetările istorice și prin analizele mai aprofundate care s'au

făcut asupra realităților dreptului public și ale dreptului ginților; toate aceste studii și analize au vădit tot mai mult însemnătatea în societate a nevoilor concrete ale oamenilor pentru formarea noțiunilor juridice.

55. — Care este însă natura experienței etice și în special a celei juridice? Această experiență are întotdeauna un caracter dublu, anume unul etic, combinat cu unul social.

Intr'adevăr, experiența juridică și experiența morală cuprind întotdeauna un „Sollen“ aplicat la un „Sein“ (v. No. 14); ele se deosebesc numai prin aceea că în drept normele și regulile respective reglementează acțiuni exteriorizate pe când în morală ele reglementează activități aparținând așa zisului for intern.

În ceea ce privește natura experienței în drept, putem afirma de la început, ca urmare a celor explicate privitor la originalitatea proprie a cunoștințelor juridice și la ierarhia științelor (v. No. 9—12, 16, 18, 33, 38—40, 44), că această experiență trebuie să se fundeze pe una morală pe care o încorporează în însăși ființa ei și prin care ea se raportează la activități sociale. Pentru o expunere cât mai clară, vom face abstracție de treapta intermediară a moralei; tot ce vom spune despre drept va fi însă valabil la fel și despre morală.

Am văzut că o cunoștință juridică trebuie să se raporteze la activități sociale, ea constituind o apreciere în drept a unor asemenea activități, prin drepturile și obligațiile respective (v. No. 14, 32, 33). Această cunoștință se poate însă produce fie în mod direct și actual prin aprecierea unor anume date individuale, fie prin noțiuni generale abstrase din date individuale. În primul caz ea constituie o experiență, în al doilea nu. Avem așa dar o experiență juridică ori de câte ori constatăm o anume activitate socială, printr'o experiență socială, dar în acelaș timp o și investim în mod imediat cu o apreciere juridică. Spre exemplu atunci când constatăm un act de omucidere și emitem totodată prin aceasta și aprecierea prin care constatăm că acel act e o crimă, avem o experiență juridică. Ori de câte ori procedăm personal la încheierea unui act juridic, ori de câte ori o instanță la care am fost parte a pronunțat în fața noastră o hotărîre sau asistăm la o executare forțată, etc., resimțim tot asemenea dreptul în realitatea lui experimentală. Experiența juridică stă în constatarea actuală a

unei acțiuni sociale în individualitatea ei, dar aplicându-i tot odată și o apreciere juridică.

În privința aceasta jurștii recenți care vorbesc de experiență în drept nu sunt de obicei îndeajuns de expl. ciți. Ei au acru la a afirma că această experiență ar consta numai în constatarea experimentală a unor fapte naturale. Aceasta ar fi inexact, pentru că în această ipoteză ne-am afla numai în cazul unei experiențe a unui fapt al naturii și nu în cazul unei experiențe juridice. Pentru a fi jurid. că, o experiență trebuie să implice și o apreciere de drept. În afară de aceasta, nu e de ajuns să spunem că ea cuprinde cunoștința experimentală a unor fapte naturale, fără a preciza de ce fel sunt ele, ci trebuie să specificăm că e vorba numai de fapte sociale, nu de altele.

Experiența juridică stă astfel în constatarea imediată a unor drepturi și obligații printr'o apreciere juridică făcută asupra unui fapt social singular, el însuși cunoscut experimental în individualitatea lui.

Fără o asemenea experiență, specific juridică, și anume cu o experiență care s'ar reduce numai la date naturale, fie chiar sociale, cunoștințele generale juridice ar rămâne o eternă enigmă de nerezolvat. Generalizarea se face prin abstracție, operație care, așa cum o arată etimologia cuvântului, extrage din date particulare experimentale notele lor comune pentru a forma noțiunile; aceste noțiuni nu pot cuprinde prin urmare nimic mai mult decât datele particulare din care au fost scoase și ele exprimă întotdeauna mai puțin decât aceste date. Dar experiența naturii, chiar în sociologie, nu are încă prin ea însăși nimic juridic, pentru că reprezintă o simplă cunoștință a naturii și o asemenea cunoștință nu e încă juridică, așa cum am explicat dela început (v. No. 9—15, 16—18); ea exprimă un simplu indicativ și nu un imperativ, fiind cu desăvârșire lipsită de specificul aprecierii juridice. Este așa dar cu totul imposibil ca, dintr'o asemenea experiență cu caracter pur natural, să se scoată prin abstracție noțiuni generale cu caracter juridic, cum sunt normele de drept. Dacă experiența există în drept, ea trebuie să cuprindă, sub formă actuală, obiectivă și individualizată, caracterul juridic al unei aprecieri imperative pe care-l regăsim în normele și regulile generale al dreptului.

Ori de câte ori ne aflăm în fața unei cunoștințe juridice generale, trebuie să recunoaștem că ea s'a format din experiențe juridice particulare și că ea constată norme de drept aplicabil la anume cazuri sociale concrete, adică norme individuale, și nici odată de dreptul norme generale. Așa, spre exemplu, numai după ce s'au constatat furturi *in concreto*, mintea omenească a putut ajunge la noțiunea generală a furtului și la norma respectivă: e interzis a fura. Tot astfel a trebuit să se constate mai întâi un număr oarecare de convenții particulare și la fiecare să se aprecieze că sunt îngăduite și că trebuie să producă efectele juridice dorite de părți, pentru a se putea ajunge la principiul general al valabilității convențiilor. Așa se explică tardivitatea apariției în istorie a principiului consensualității contractelor. Acest principiu, într'adevăr, a apărut, începând din veacul al XIII-lea, sub formă cutumiară, prin constatarea unor convenții însoțite de jurăminte. În dreptul roman, în afară de cazuri ca cele al vânzării, al societății, al mandatului, contractele se încheiau prin forma solemnă a stipulației, care, și ea la rândul ei, de parte de a fi apărut de la început ca un principiu general, și-a avut origina în mentalitatea și nevoile concrete ale oamenilor din societățile respective. La fel a apărut și principiul simbolismului contractual în cutumele primitive germanice. Tot asemenea s'au format toate marile principii generale ale dreptului pe care le cunoaștem azi (comp. No. 2, 35, 54). Insuși principiul *pacta sunt servanda* este și el produsul unei asemenea generalizări: se constată de altfel, atât în dreptul privat cât mai ales în cel public și în deosebi în cel internațional, că acest principiu nu este absolut și că prin urmare generalizarea pe care el o reprezintă nu e perfectă. Cele mai multe din așa zisele principii de drept exprimă astfel de generalizări empirice care, din cauza nesiguranței lor, suferă excepții în număr nedeterminat: așa se explică de ce dreptul întrebuintează aproape întotdeauna deducția cu carecarea reticențe și de ce s'a putut vorbi în drept de o deducție „temperată“. Toate regulele generale de drept, și prin urmare și regulele și instituțiile dreptului pozitiv ele înseși, sunt astfel întotdeauna rezultatul unei generalizări pornite din observarea unor cazuri juridice particulare.

Acest adevăr să aplică chiar și izvoarelor dreptului pozi-

tiv. Este astfel ușor de văzut că regulile cutumelor juridice se formează pe baza unor cazuri particulare; ele provin din aprecieri a unor fapte sociale individualizate. Tot astfel nici legislatorul însuși nu poate forma pe o altă cale în mintea lui regulile pe care el le impune; pentru a formula o regulă, legislatorul trebuie mai întâi să constate realități sociale sau să utilizeze de noțiuni generale obținute prin observarea acestor realități, dar el procedează tot odată la o operație de normare juridică aplicând realităților sociale constatate o apreciere de drept și consacrand astfel anumite acte particulare ca juste iar altele ca injuste.

E greșită prin urmare afirmarea așa de des repetată că o cutumă juridică se stabilește numai printr'o simplă succesiune de fapte; fiecare din aceste fapte este întotdeauna supus unei aprecieri juridice individuale, constituind câte o experiență juridică și nu numai una despre o realitate naturală. O asemenea succesiune de simple fapte nu poate explica nici jurisprudența și nici practica juridică în genere. Regulele legale ele înseși nu exprimă numai fapte, ci fapte sociale supuse unor norme de drept.

De aceea, e inexactă și teoria curentă că o lovitură de Stat care se impune, o uzurpare reușită de puteri constituționale, o revoluție sau un războiu victorios, instaurează numai printr'un simplu fapt o nouă ordine juridică. Faptele, ca și forța, ca pure fenomene sociale, nu au încă numai prin ele înseși o semnificație juridică, după cum am mai explicat (v. No. 13, 14, 15, 33, 36). O revoluție, o lovitură de Stat, născocesc desigur o ordine juridică pozitivă precedentă și nu se întemeiază pe dreptul pozitiv existent; dar ele reușesc fie pentru că răspund conștiinței juridice a societății respective, fie pentru că ajung să instaleze stări de fapt care se consolidează ulterior pr'n aceea că sunt privite ca fapte inevitabile care trebuie să fie adaptate cât mai bine unei noi ordine de drept cât mai justă cu putință. Tot asemenea cucerirea chiar nedreaptă a unui teritoriu printr'un războiu și constrângerea învinsului de a semna un tratat de pace defavorabil cuprind chiar și ele un element juridic. Impunerea cu arme a unei forțe este, într'adevăr, un simplu fapt social, dar situația de drept recunoscută de învins constituie un element juridic care se adaugă la această situație. Să nu ne înșele aci faptul că nu

întâlnim, ca în contractele noastre de drept privat, voința liber manifestată a tuturor părților. În dreptul public deseori și aproape întotdeauna în dreptul războiului ne aflăm încă într'un stadiu neevoluat al dreptului: în aceste cazuri valorează încă și azi principiul roman primitiv *coacta voluntas, tamen voluntas*. Aplicarea acestui principiu se explică atunci și prin imposibilitatea de fapt de a face să triumfe altă ordine și prin necesitatea de drept, inexorabilă, de a se recunoaște oricum o anumite ordine juridică, cel puțin un minimum de ordine juridică. Este sigur însă că, în măsura în care conștiința justiției este mai trează într'o societate, aplicarea brutală a unui asemenea principiu devine aleatorie. De aceea o nouă ordine juridică vădit injustă nu poate implica o renunțare a celor învinși la drepturile lor și nici nu i se poate aplica regulile prescripției, așa cum sunt concepute în dreptul privat: în acest caz, noi convulsii sociale sau internaționale se produc la prima ocazie și ele sunt atunci justificate în drept.

Nu poate exista prin urmare regulă sau instituțiune juridică care să nu se formeze din cazuri particulare cu caracter tot juridic și care să nu se aplice la asemenea cazuri. Experiența, cu normele ei individuale, stă, ca experiența juridică, la baza tuturor cunoștințelor pe care ni le oferă dreptul, oricare ar fi ele. Această experiență are însă un obiect propriu-zis juridic și nu cuprinde numai o realitate naturală, nici chiar numai una socială, ci o apreciere de drept a acelei realități sociale.

56. — Aceasta însemnează că experiența juridică reprezintă o „elaborare“ rațională foarte complexă (v. No. 46-52); experiența juridică reprezintă mai întâi o elaborare prin punctul de vedere juridic dinainte stabilit pe care ea îl realizează și apoi prin aplicarea lui la o realitate socială care este ea însăși produsul unei extrem de complexe elaborări.

Intr'adevăr, atunci când facem o apreciere juridică individualizată despre un fapt social constat, noi privim la început afirmarea noastră în mod „intuitiv“ în în toată complexitatea ei globală, prinzând într'un singur tot concret și brut atât faptul sub toate aspectele lui posibile cât și aprecierea pe care i-o aplicăm (comp. No. 48). Simțim, spre exemplu, că ne aflăm în fața unui furt, fără a face în prima clipă o

analiză a elementelor constatate. În furtul dat există însă și elementele unei experiențe fizice, și acelea ale uneia biologice, și acelea ale uneia psihologice, și acelea ale uneia sociologice, și acelea ale uneia morale și juridice. Cunoștința juridică operează aci o selecție și desprinde partea juridică a experienței brute date. Ea ajunge astfel a construi în mod distinct, prin mijlocirea unui punct de vedere propriu, o experiență juridică consistând în constatarea că faptul social perceput e just sau nu (comp. No. 46—47).

Tot astfel juristul procedează și mai departe, izolând în fenomenul juridic astfel construit anume puncte de vedere deosebite, după cum este vorba de una sau de alta din ramurile dreptului (comp. 46, pag. 74). În faptul unui furt se poate într'adevăr constata nu numai un fapt pur penal, dar și unul patrimonial care interesează dreptul civil, unul de drept public întru cât el pune în joc organizația etatică, etc. Orice fapt de viață socială poate fi astfel constatat pe rând în legătură cu fiecare d'n ramurile mari ale dreptului. Spre a lua alte exemple, faptul trecătorului care se plimbă pe stradă, sau faptul aceluia care cumpără o carte într'o librărie, cuprinde în sine nu numai un element de drept privat, în acest din urmă caz un contract, dar și un element de drept public, întru cât subiectele știu bine că sunt protejate în drepturile lor de organizația de Stat, și chiar un element de drept internațional întru cât facerea actului depinde în ultimă analiză și de situația internațională în care se află statul respectiv.

Experiența juridică reprezintă prin urmare o construcție rațională operată asupra unei experiențe brute concrete și este ea însăși de o extraordinară complexitate, putându-se descopune în atâtea elemente experimentale câte sunt punctele de vedere în care se poate pune juristul.

Experiența juridică mai e însă complexă și în altă privință. Ea reprezintă o apreciere de drept asupra unui fapt social și prin aceasta ea implică toată enorma complexitate rațională pe care faptul social respectiv o înfățișează: ea cuprinde astfel în sine, înglobate la început în mod confuz, tot atâtea elemente deosebite, câte se pot descoperi în faptul social dat (v. No. 25).

Trebue chiar observat că oricare cercetare juridică procede

la o descompunere a acestor elemente prin metoda analitică spre a se putea verifica afirmările făcute. Atunci când juristul are o îndoielă asupra diagnosticului pe care trebuie să-l pună într-o speță dată, el descompune speța în elementele ei, încercând să vadă ce apreciere juridică se potrivește în mod neîndoios fiecărui element, și le recombina apoi spre a obține o judecată sigură a cazului dat: la această operație se procedează zilnic, spre exemplu, în opera de interpretare a legilor de instanțele judecătorești, și ea nu e altceva decât o aplicare metodei analitice recomandate de Descartes în știință.

Complexitatea rațională a realității experimentale juridice este indefinită, cași a realităților fizice și în genere a celor naturale. E indefinită nu numai prin posibilitatea neîncetată a descompunerii, dar și prin legăturile fiecărei realități juridice cu oricare alta din aceeași societate dată ca un singur tot. Tot astfel fiecare realitate fizică are relații cu toate celelalte din universul fizic infinit. Aceste legături sau relații nu sunt bine înțeles niciodată toate actualizate, dar totalul lor formează schema rațională pe care pășește înaintând mereu curățându-se știința noastră reală; schemă fără care nici o cunoștință individuală nu ar fi posibilă. După cum nu există fenomen fizic care să nu trebuiască să fie influențat într-o oarecare măsură, ori cât de minimă, de oricare alt fenomen din universul fizic, tot astfel orice fenomen juridic împletește în sine influențele tuturor celorlalte fenomene juridice dintr-o societate dată. Experiența juridică, la fel ca oricare alta, este astfel ceva dinamic, o „sarcină“, o „misiune“ de îndeplinit („tâche“, „Aufgabe“), o construcțiune rațională tinzând spre un ideal¹⁾.

În legătură cu complexitatea astfel explicată a oricărei experiențe juridice, trebuie să reamintim aici observațiile pe care le-am făcut cu prilejul examinării complexității realităților sociale (v. No. 25).

Fiecare realitate juridică, fiecare act juridic, fiecare persoană, fiecare drept sau obligație a vre-unei persoane, e dar în strânsă relație cu toate celelalte realități juridice din societatea respectivă, cu toate celelalte persoane, cu drepturile și obligațiile lor, cu toate celelalte activități juridice; de aci va rezulta că orice drept al cuiva este, cum se spune, o „funcție

1) H. Cohen. *Theorie der Erfahrung*, 1885.

socială“, ca și oricare obligație și în genere oricare realitate juridică, și că astfel oricare persoană, prin solidaritatea ei de drept cu celelalte, este supusă necesităților juridice legitime ale totalității societății din care face parte. Este așadar imposibil a considera un drept sau o obligație sau chiar o persoană în mod izolat, așa cum se face de obicei dintr'o simplă necesitate metodologică în studiile de drept, fără a-i știrbi unul din aspectele esențiale.

Pe de altă parte, un alt mare învățământ se impune, de astă dată în ordinea practică : acela că autorii unei reforme juridice trebuie întotdeauna să cântărească toate repercusiunile pe care ea le poate avea în alte ramuri importante dar la prima vedere neprevăzute, spre a nu ajunge a leza fără voie alte situații juridice care trebuie socotite ca legitime și a nu aduce chaosul în loc de un adevărat progres. Indrumarea evoluției juridice presupune astfel nevoia unui anume conservatism care caracterizează orice mentalitate cu adevărat juridică, dar care nu exclude nicio inițiativă nouă, chiar sub formă revoluționară, atunci când ea se arată indispensabilă. În orice caz mania de a legifera fără o necesitate reală este tot ce poate fi mai anti-juridic.

Complexitatea rațională infinită a experienței explică progresul indefinit al științei, atât în drept cât și în științele despre natură. Toate cunoștințele juridice reale ale oamenilor, fie și cele ale științei noastre celei mai înaintate, apar astfel și ele în orice moment ca simple aproximații pe linia nesfârșită a progresului spiritual.

E adevărat, precum am mai spus, că în practică trebuie deseori să ne mulțumim, mai ales, în drept, numai cu soluții științifice vădit provizorii (v. No. 25). Astfel judecătorul, care e obligat a da în orice caz o soluție fiecăruia din diferendele care-i sunt supuse (art. 3 c. civ.), e nevoit a se mulțumi de prea multe ori cu date aproximative; acestea îi sunt impuse într'o mare măsură și de organizarea probelor judiciare. Maxima „*res judicata pro veritate habetur*“ reprezintă și ea o aproximație de această natură, explicabilă numai din cauza nevoilor practice. Tot astfel nevoile practice impun aproximații și în relațiile noastre zilnice juridice extrajudiciare.

Dar aceasta nu e o scădere specială dreptului, ci e un fe-

nomen legat pretutindeni de nevoile acțiunii, care nu poate sta pe loc până la realizarea perfecției teoretice. Și în fizică se petrece la fel: în viața practică suntem nevoiți să ne mulțumim cu soluțiile problemelor fizice pe care le avem la îndemână, chiar dacă se întâmplă uneori că nu sunt perfect exacte.

Nu este însă adevărat, așa cum se afirmă azi așa de des, că acțiunea nu are de fel nevoie de cunoștință: oricare acțiune a unei ființe umane implică în mod necesar un minimum de cunoștință. Această cunoștință din cauza necesității de a se realiza de îndată, nu poate însă reprezenta perfecția: nu putem, pentru a păși la acțiune, să așteptăm progresul cunoștințelor noastre. Căutăm atunci a repara deficiențele prin combinarea cunoștințelor aplicate cu altele noi. Acest fel de a lucra, prin controlul practic al cunoștințelor între ele, este chiar unul din mijloacele cele mai fecunde ale progresului teoretic: acțiunea se îmbină astfel cu cunoștința, sprijinindu-se reciproc și dovedind unitatea lor esențială.

57.— Spre a constitui o experiență juridică, noi procedăm așadar la o elaborare rațională așezându-ne în punctul de vedere juridic pe care mintea noastră trebuie să-l albă gata dinainte conceput și care se așterne peste cel sociologic, el însuși produs al unei extrem de complicate elaborări. Dar operația nu se termină aci: mai trebuie încă să construim din activitatea pe care experiența brută ne-o revelează o „activitate juridică“ și să ajungem apoi grație ei a forma cu mintea ideile unor „realități juridice“ constatate și ale „calităților sau proprietăților“ lor, ale „situației“ lor (comp. No. 50).

Noi desprindem așadar mai întâi din experiența brută o activitate socială și o constatăm ca atare, dar nu privim această activitate ca socială, ci facem din ea o „activitate“ propriu zis juridică, un „fenomen“ juridic; nu o considerăm a-nume ca derivată cauzal din alte activități sociale și având ca urmare fapte tot sociale, ci ca produsă printr'un act liber al unei persoane și având efecte numai juridice: perspectiva dreptului este cu totul alta de cât a sociologiei.

În felul acesta atribuim în drept o „activitate“ unei „realități“ care constituie un „subiect“ și nu un obiect ca în științele despre natură: numim acest subiect „persoană juridică“. O asemenea realitate constituie adevăratul obiect al cu-

noștinței juridice, dar nu considerat ca obiect determinat, ci ca subiect liber ; nu îl privim ca produs la rândul lui al activității naturale a altor subiecte, ci ca de sine stătător și izvor al propriilor lui activități, prin facultatea lui de a voi rațional realizarea unor raporturi juridice care reprezintă scopuri ale activității lui juridice : el devine astfel un scop în sine și nu un simplu instrument pentru realizarea altor scopuri. În științele despre natură obiectele, ca realități, constituiau „individualități“ sau „indivizi“, în timp ce în drept, ca și în morală, ele devin „personalități“ sau „persoane“. De aceea s'a spus despre cunoștințele juridice, întocmai ca despre cele morale, cum am mai arătat, că ele se formează *a parte subjecti* și nu ca cele despre realitățile naturale, *a parte objecti* (v. No. 9, 12).

Prin aceasta însă și prin acelaș act de cunoștință, atribuim acestor persoane valori propriu zis juridice, prin drepturi și obligații ; prin faptul că recunoaștem cuiva anume drepturi și obligații, afirmăm calitatea, proprietatea sau starea de dreptă sau nedreaptă a acelei persoane.

În felul acesta, după ce constatăm ca „fenomen“ o „activitate“ juridică și după ce o raportăm la un „obiect“ considerat ca „persoană“ și constituind o „realitate“ propriu zis juridică, atribuim tot odată acestei realități juridice „stări sau calități“ la rândul lor propriu zis juridice, care se rezuma în drepturile și obligațiile ei : de aceea în terminologia juridică, așa cum a fost pusă în circulație mai ales de Duguit și precizată de Jèze, drepturile și obligațiile la un moment dat constituie „situații juridice“.

Constatăm astfel paralelismul perfect de structură între ceea ce am numit experiență juridică și experiența faptelor naturale (v. No. 50, 52), dar în acelaș timp și originalitatea ireductibilă a experienței juridice.

58. — Considerațiile astfel făcute ne duc și la precizarea condițiilor *a priori* ale experienței juridice (v. No. 51, 52).

Această experiență se situează în timp și în spațiu numai prin activitățile sociale pe care ea le apreciază juridicește : sunt în timp și în spațiu numai realitățile sociale respective, cum sunt în timp și în spațiu toate realitățile naturale ; spațiul și timpul nu sunt în drept, cum sunt în natură, condiția *a priori* directă a cunoștințelor respective. În natură,

ideile de spațiu și de timp au rolul de a individualiza obiecte prin delimitarea lor și tot odată de a le lega între ele într'un tot. În drept, ca și în morală, obiectele, adică aci persoanele, se individualizează la fel, dar nu prin ideile de spațiu și timp, ci prin ideea drepturilor și obligațiilor lor, căci acestea le delimitează între ele și le leagă totodată unele de altele : ideile de drept și obligație joacă astfel în cunoștințele juridice acelaș rol ca cele de spațiu și timp în cunoștințele despre natură. Experiența juridică apare și ea „actuală“ dar numai prin actualitatea relațiilor sociale pe care le cuprinde.

Tot așa, relațiile dintre persoane se stabilesc în drept, ca și în morală, printr'o cauzalitate, dar nu prin cauzalitatea mecanică a determinismului fenomenelor naturii, ci prin libertate sau, cum se mai spune, prin categoria generală a „cauzalității libere“. Așa numitele categorii ale cunoașterii teoretice ale lui Kant prind așa dar alt aspect în cunoașterea practică, adică în drept și în morală ; dar aceasta nu înseamnă că dreptul și morală nu au și ele categoriile lor proprii care le constituie în acelaș fel obiectul. După cum nu putem înțelege o realitate naturală fără ca în acelaș timp să o punem în relații cu alte realități posibile de acelaș fel, tot asemenea nu putem înțelege o persoană fără ca prin ideea pe care Giorgio Del Vecchio a numit-o de „alteritate“ să concepem alte persoane posibile prin relații juridice între ele.

În fine ultimul și cel mai înalt element, care e și el o condiție a existenței oricărei cunoștințe experimentale juridice, este și aci la fel ca și în experiența realităților naturii, fiind anume, spre a întrebuița terminologia kantiană, o „idee regulativă“ : nu va fi vorba însă de ideea „cosmologică“ de univers fizic, ci de o idee etică, anume, în drept, aceea de „justiție“, după cum în morală va fi aceea de „bine moral“. Ideea de justiție cuprinde astfel în sine perfecția ideală a ceea ce numim drept și nedrept în relațiile dintre persoane ; ea are un caracter absolut și reprezintă schema ideală a ceea ce am denumit mai sus „societatea juridică“ (v. No. 36 și 40). Fără ea, de asemenea, cunoștința juridică nu ar fi posibilă. Dar ea nu e în sine o asemenea cunoștință, ci numai una din condițiile ei, și de aceea ea nu se realizează deplin niciodată și reprezintă numai directiva ideală spre care orice cunoștință juridică se îndreaptă întotdeauna în mod necesar și care caracteri-

zează juridicul ; întocmai la fel, două linii paralele pe un plan nu au punctul lor de convergență de cât la infinit, dar aceasta caracterizează tocmai paralelismul lor. Ideea de justiție, determinând complexitatea oricărei realități juridice, explică astfel și ideea de progres și de regres în drept, progresul fiind în fapt în indefinită desfășurare, cu oscilații istorice necontenite, întocmai ca și în științele despre natură.

Ideile de „drept și obligație“, de „libertate“ aplicată la „persoană“ și de „justiție“ formează în acest sens elementele *a priori* ale oricărei experiențe juridice ; ele nu presupun experiența juridică și nu sunt scoase din ea, ci, din contră, această experiență le presupune, ele sunt condiții ale experienței și experiența nu e o condiție a lor. Sensul cuvântului *a priori* este astfel un sens logic și nu unul psihologic, neînsemnând o anterioritate în timp. Experiența juridică odată realizată prin intermediul acestor idei ia numele de *a posteriori*, ea este o cunoștință „empirică“. Intocmai la fel în științele despre natură „spațiul și timpul“, „categoriile“ aplicate la „obiect“ și „ideile“ regulative ale rațiunii sunt condițiile *a priori* ale oricărei cunoștințe despre realitățile naturii (v. No. 51), iar aceste cunoștințe ele însele se numesc empirice.

Am explicat în felul acesta cum ideea unor drepturi și obligații posibile, aceea de libertate precum și aceea de justiție, ca simplă directivă a oricărei aprecieri în drept, formează laolaltă condițiile oricărei cunoașteri și deci și ale oricărei experiențe juridice. Aceleași idei sunt la fel condiția oricărei experiențe morale dar, în morală, fiecare are o altă natură de cât în drept : obligațiile și drepturile morale nu se pot confunda cu cele juridice, libertatea are alt aspect esențial în morală decât în drept, iar ideii de justiție îi corespunde în morală o altă idee de acelaș fel, cea de bine moral. Asupra acestei teze vom reveni însă prin explicațiile pe care le vom da mai târziu privitor la elementele care intră în structura cunoștințelor juridice, precum și prin încercarea ce vom face în Puntea finală a acestei lucrări de a prezenta o sinteză filosofică generală.

59. — Am arătat care este structura experienței juridice și cum, alături de cea morală, ea este similară cu aceea a experienței din științele despre natură. Dar experiența juridică se întemeiază direct și imediat prin intermediul unei expe-

riențe morale numai pe o experiență socială și nu pe o experiență de vreun alt fel de realități naturale.

Intr'adevăr, trebuie accentuat aci că, după cum științele despre natură, în ierarhia complexității lor ascendente, își constituie realitățile lor proprii întemeindu-se pe date ale științelor imediat anterioare în această ierarhie, tot asemenea se întâmplă și cu dreptul. După cum realitatea sociologică se formează pe baza unor date psihologice, cea psihologică pe baza unor date biologice, cea biologică pe baza unor date fizice și cea fizică pe baza unor date matematice, dar depășindu-le în fiecare caz spre a constitui o realitate originală și ireductibilă, tot asemenea realitățile juridice se întemeiază pe date morale și prin intermediul lor, direct pe date sociale și numai pe ele (v. No. 16, 18, 33, 38, 44).

Aceasta înseamnă că, în experiența juridică, realitățile morale nu vor fi luate în considerare, de cât numai în măsura în care ele se încorporează sub un aspect nou în activități propriu zis juridice; tot astfel experiența juridică nu poartă asupra realităților psihologice de cât prin prisma celor sociale și apoi a celor morale, asupra celor biologice de cât prin transformarea lor, prin mijlocirea datelor psihice, în date sociale și apoi morale; datele fizice și matematice în fine sunt reținute la fel în experiența juridică numai întru cât sunt trecute, ca date biologice și apoi psihice, în structura originală și independentă a unor date sociale, fiind transpuse în date morale și devenind numai în urmă juridice.

Această constatare, care, la o atentă cercetare, nici nu poate suferi discuție, este de o covârșitoare însemnătate pentru înțelegerea dreptului, pentru că ea ne va ajuta să evităm confuzia între realitățile biologice și cele juridice, aceea, pe care o vom constata în mod curent la juriști, între realitățile psihice și cele sociale, care în fapt sunt singure luate în considerare directă de cunoștința juridică, aceea, tot asemenea foarte frecventă, între realitățile sociale, sau în genere între cele naturale, și cele juridice propriu zise, precum în fine și aceea între morală și drept.

60. — Incheind aceste considerații, vom constata că experiența juridică servește cunoștinței noastre ca punct de plecare pentru formarea prin abstracție a noțiunilor juridice generale. Prin aceste noțiuni ajungem la cunoștința unor legi

ale fenomenelor juridice, legându-le în timp și în spațiu. Noțiunile noastre generale juridice, și ca ele oricare instituție sau regulă de drept, nu pot avea, toate fără excepție, de cât numai o asemenea origine experimentală. Nu e de înțeles ca vre-o noțiune, regulă sau principiu juridic să se formeze de la sine în mintea noastră, printr'un fel de generație spontană. A face abstracție în drept de experiență, ar fi, la fel ca în oricare altă știință, o absurditate. Fără experiență, știința dreptului nu ar mai fi posibilă sub nici o formă ; nu ar mai fi posibilă nici chiar vre-o cunoștință juridică obișnuită în sensul uman al cuvântului spre deosebire de cel animal, adică având un caracter de generalitate : dreptul însuși nu ar mai exista.

Pozitivismul are așadar dreptate atunci când întemeiază cunoștințele noastre din știință pe experiență. Greșala lui este însă că nu procedează la o cercetare a noțiunii însăși de experiență și că nu justifică astfel afirmația lui fundamentală. Din cauza aceasta, el ajunge la consecințe inadmisibile. O cercetare atentă a naturii experienței duce într'adevăr și la recunoașterea unor valori etice obiective, deci și juridice, paralele cu aceea a valorii cunoștințelor faptelor naturii. Ea arată tot odată că valorile etice nu au înțeles de cât numai prin aplicarea lor la fapte naturale și în special, în mod direct și imediat, la fapte sociale singulare.

Dreptul se întemeiază astfel și el pe o experiență proprie. El posedă toate elementele necesare spre a putea deveni o știință, oricât ar trebui să fie încă socotit ca înapoiat în această privință sub forma lui actuală din cauza concepției pe care juristii au adoptat-o sub influența metodei exegetice.

VERIFICAT
1987

VERIFICAT
2007